

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ТЕХНОЛОГІЙ ТА ДИЗАЙНУ

Д. І. Коваленко

ГРОШІ ТА КРЕДИТ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2009

ББК 65.262я73
УДК 336.7(075.8)
К 56

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1.4/18-Г-49 від 20.01.2009)*

Рецензенти:

І. А. Ігнат'єва — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту сфери послуг Київського національного університету технологій та дизайну МОН України;

Л. М. Шабліста — доктор економічних наук, провідний науковий співробітник відділу фінансово-монетарного регулювання ДУ «Інститут економіки та прогнозування» НАН України;

В. В. Пилипів — кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник відділу проблем регіональної політики та розвитку територій Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України.

Коваленко Д. І.

К 56 Гроші та кредит: Навч. посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 320 с.

ISBN 978-966-364-912-2

У посібнику викладено теоретичні аспекти щодо сутності та функцій таких категорій, як «гроші», «кредит», зміст основних теорій грошей, поняття про грошовий обіг, грошові потоки, грошовий ринок. Проаналізована організація грошово-кредитної та банківської систем України, функціонування основ кредитних, розрахункових і валютних відносин в умовах ринкової економіки.

Посібник відповідає типовій програмі навчальної дисципліни «Гроші та кредит» відповідно до вимог Державного стандарту підготовки бакалаврів за напрямом «Економіка і підприємництво».

Для студентів усіх економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, аспірантів, викладачів, наукових і практичних працівників.

ББК 65.262я73
УДК 336.7(075.8)

ISBN 978-966-364-912-2

© Коваленко Д. І., 2009
© Центр учбової літератури, 2009

ПЕРЕДМОВА

Розвиток в Україні ринкових відносин спричинив перебудову кредитно-грошових відносин. Це стосується насамперед розвитку грошової системи і грошового обігу, кредитної та валютної систем.

Економіка України пройшла всі етапи реформування грошової системи, послідовного переходу до постійної грошової одиниці — гривні.

Розроблена досить ефективна грошова система: державна система регулювання грошового обігу, інфляції. Вдається уникнути емісії грошей і збалансувати грошову і товарну масу.

Докорінним змінам піддалася кредитна система, що тісно пов'язана з формуванням банківської системи. Зараз в Україні використовуються всі основні форми кредитів, розширені права комерційних банків у здійсненні комерційної діяльності.

Від розуміння світових фінансових процесів, інформаційного забезпечення та вміння ефективно використовувати сучасний грошово-кредитний інструментарій значною мірою залежить успіх та місце суб'єктів політико-економічних відносин у світовій ієрархії. У зв'язку з цим для держави, яка претендує зайняти належне місце в глобальному просторі, особливо актуальною стає підготовка фахівців, здатних аналізувати такі економічні явища, як гроші, грошовий ринок та кредит, осмислювати зміни в їх функціонуванні та виробляти адекватні підходи в сучасній економічній політиці, а розвиток ринкових відносин зумовлює підвищення ролі грошей і кредиту в різних галузях економіки України.

Наукове розуміння проблем грошей, грошового обігу, кредитних відносин є необхідною складовою становлення професійних економічних знань студентів. Тому важливе місце в підготовці висококваліфікованих бакалаврів та спеціалістів з економіки відводиться навчальній дисципліні **«Гроші та кредит»**.

Мета навчального курсу «Гроші та кредит» — ознайомити студентів з відповідним методологічним і методичним апаратом знань з теорії грошей та кредиту, кількісної теорії грошей і сучасних монетаризму,

грошового обігу, грошового ринку та грошових систем, кредитних та валютних відносин для розвитку грошової та кредитної систем.

Предметом дисципліни «Гроші та кредит» є детальна характеристика базових категорій теорії грошей і кредиту, яка необхідна для переходу до конкретних проблем розвитку грошово-кредитної системи в сучасних умовах.

Дисципліна «Гроші та кредит» тісно *поєднана* з такими економічними курсами, як економічна теорія, теорія фінансів, державне регулювання економіки і прогнозування, макроекономіка, ринок фінансових послуг, фондовий ринок, банківські операції, міжнародні фінанси.

Завдання дисципліни — дати майбутнім фахівцям з економіки знання щодо сутності та функцій таких категорій, як: «гроші», «кредит», зміст основних теорій грошей, поняття грошового обігу грошових потоків, грошового ринку та грошових систем, основ кредитних, розрахункових і валютних відносин, тобто сформувані в студентів теоретичну базу для наступного оволодіння практикою використання грошово-кредитних інструментів у системі регулювання економіки України.

Мета цього навчального посібника — забезпечити студентів навчально-методичними матеріалами, необхідними для самостійного вивчення теоретичного курсу «Гроші та кредит».

Посібник містить основні теоретичні положення щодо вивчення кожної теми, плани практичних і семінарських занять із зазначенням рекомендованої літератури, запитання для самоконтролю міцності засвоєння теоретичних положень курсу «Гроші та кредит», завдання для блочно-модульного контролю та список рекомендованої літератури з курсу.

Навчальний посібник призначений для студентів *усіх економічних спеціальностей*. Зазначені вище матеріали спрямовані на методичне забезпечення всіх форм роботи студентів, пов'язаних з опануванням теоретичного матеріалу, засвоєнням відповідної термінології, ознайомленням з літературними джерелами тощо.

Автор навчального посібника — кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів **Д. І. Коваленко**. Посібник відповідає програмі курсу «Гроші та кредит». Кафедра «Фінанси» КНУТД рекомендує його до видання.

ПРОГРАМА КУРСУ «ГРОШІ ТА КРЕДИТ»

ТЕМА 1. СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ

Зміст теми. Походження грошей. Раціоналістична та еволюційна концепції походження грошей. Поява грошей як об'єктивний наслідок розвитку товарного виробництва та обміну. Роль держави у створенні грошей.

Суть грошей. Гроші як загальний еквівалент і абсолютно ліквідний актив. Гроші як особливий товар, мінова і споживча вартість грошей як товару. Гроші як гроші й гроші як капітал. Зв'язок грошей з іншими економічними категоріями.

Форми грошей та їх еволюція. Натурально-речові форми грошей, причини та механізм їх еволюції від звичайних товарів першої необхідності до благородних металів. Причини та механізм демонетизації золота. Ідеальні форми грошей та їх кредитна природа. Еволюція кредитних грошей. Різновиди сучасних кредитних грошей. Роль держави в утвердженні кредитних зобов'язань у якості грошей.

Вартість грошей. Специфічний характер вартості грошей. Купівельна спроможність як вираження вартості грошей при різних їх формах. Вартість грошей і час. Вплив зміни вартості грошей на економічні процеси. Ціна грошей як капіталу: альтернативна вартість зберігання грошей та процент.

Функції грошей. Поняття функції грошей та їх еволюція, функція міри вартості, її суть і сфера використання. Масштаб цін. Ідеальний характер міри вартості. Ціна як грошове вираження вартості товарів. Функція засобу обігу, її суть і сфера використання. Функція засобу платежу, її суть і відмінність від функції засобу обігу. Сфера використання. Функція засобу нагромадження, її суть і сфера використання. Вплив часу на функцію засобу нагромадження. Світові гроші. Еволюція золота як світових грошей. Роль грошей у ринковій економіці.

Основні терміни та поняття. Гроші як гроші і гроші як капітал. Форми грошей та їх еволюція. Функції грошей. Масштаб цін. Вартість грошей. Товарні гроші. Металеві гроші. Кредитні та електронні гроші. Вексель. Чек. Банкнота. Платіжна система.

ТЕМА 2. ГРОШОВИЙ ОБОРОТ ТА ГРОШОВА МАСА

Зміст теми. Поняття грошового обороту як процесу руху грошей.

Грошові платежі як елементарні складові грошового обороту. Основні суб'єкти грошового обороту. Основні ринки, що взаємно пов'язуються грошовим оборотом. Національний дохід і національний продукт як визначальні параметри грошового обороту. Економічна основа та загальна схема грошового обороту.

Грошові потоки. Поняття грошового потоку та критерії їх класифікації. Характеристика основних видів грошових потоків. Взаємозв'язок окремих видів грошових потоків. Балансування потоку національного доходу та потоку національного продукту через внутрішній і зовнішній грошові ринки.

Структура грошового обороту. Готівковий та безготівковий грошовий оборот. Сектори грошового обороту; фінансовий та кредитний сектори.

Маса грошей, її динаміка в Україні (1991–2007 рр.) що обслуговує грошовий оборот, її склад і фактори, що визначають її зміну. Базові гроші. Грошові агрегати. Швидкість обігу грошей, поняття, фактори, що визначають швидкість обігу та її вплив на масу і стабільність грошей. Порядок розрахунку швидкості обігу грошей.

Закон кількості грошей, необхідних для обороту, його суть, вимоги та наслідки порушення вимог. Механізм поповнення маси грошей в обороті. Первинна емісія центрального банку. Вторинна емісія депозитних грошей акціонерних (кооперативних) банків. Грошовий мультиплікатор. Сучасні засоби платежу, які обслуговують грошовий обіг банкнот, розмінних монет, депозитних грошей, векселів, чеків. Їх суть та характеристика. Поняття дебетового та кредитового обороту.

Основні терміни та поняття. Грошовий оборот. Рух грошей. Грошові потоки. Грошова маса і грошова база. Готівковий оборот. Безготівковий грошовий оборот. Грошовий агрегат. Грошово-кредитний мультиплікатор.

ТЕМА 3. ГРОШОВИЙ РИНОК

Зміст теми. Сутність грошового ринку. Об'єкт купівлі-продажу на грошовому ринку. Суб'єкти та інструменти грошового ринку. Неборгові та боргові зобов'язання. Депозитні і позичкові зобов'язання. Характеристика основних грошових потоків грошового ринку. Канали руху грошових потоків та фінансовий (грошовий) ринок. Економічна структура грошового ринку. Характеристика основних видів фінансового ринку: ринку короткострокових позик, короткострокових фінансових активів, цінних паперів, середньо- і довгострокових позик.

Сутність попиту на гроші. Попит на гроші і швидкість обігу грошей. Теоретичні моделі попиту на гроші. Цілі, мотиви та чинники, що визначають параметри попиту на гроші. Трансакційний мотив. Попит на гроші і реальні доходи. Очікуваний доход на гроші. Купівельна спроможність грошей. Попит на гроші і норма відсотка. Характеристика основних положень теорії попиту грошей: теорія касових залишків, кейнсіанські теорії і теорія сучасного монетаризму. Особливості попиту на гроші в умовах перехідної економіки України.

Пропозиція грошей. Суть та механізм формування пропозиції грошей. Роль банківської системи у формуванні пропозиції грошей. Фактори, що визначають зміну пропозиції грошей. Крива пропозиції грошей. Графічна модель грошового ринку.

Рівновага на грошовому ринку та відсоток. Наслідки зміни попиту і пропозиції на гроші. Вплив на ринок змін у попиті і пропозиції грошей.

Характеристика облікового ринку та його особливості. Характеристика міжбанківського ринку та операції на міжбанківському ринку. Роль міжбанківського ринку у становленні ринкової економіки в Україні.

Основні терміни та поняття. Вартість грошей. Попит грошей. Пропозиція грошей. Рівновага на грошовому ринку. Швидкість обігу грошей. Норма відсотка. Обліковий відсоток. Депозитний відсоток. Онкольний кредит. Вексельний кредит. Депозитний сертифікат. Міжбанківський ринок. Міжбанківський кредит.

ТЕМА 4. ГРОШОВІ СИСТЕМИ

Зміст теми. Поняття про грошову систему. Грошова система — форма організації грошового обороту. База формування і функціонування грошової системи. Центральний банк — інституційний центр грошової системи. Об'єкти регулятивного впливу грошової системи.

Призначення грошової системи та її місце в економічній системі країни.

Основні елементи економічної системи та їхня характеристика. Грошова одиниця. Масштаб цін. Види та купюрність грошових знаків. Сегментація безготівкових грошових розрахунків. Регламентація готівкового грошового обороту. Регламентація режиму валютного курсу та операцій із валютними цінностями. Регламентація режиму банківського процесу. Державні органи, які здійснюють регулювання грошового обороту.

Типи грошових систем, їхня еволюція. Ринкова та неринкові грошові системи. Форми саморегулювання грошових систем: біметалізм та монометалізм. Система паралельної валюти — найпоширеніша форма біметалізму подвійна валюта. Золотий монометалізм і його види: золотомонетний стандарт, золотозливковий стандарт, золото-девізний стандарт.

Характеристика регульованих грошових систем. Система паперово грошового та кредитного обігу. Відкриті й закриті грошові системи.

Форми організації безготівкових розрахунків за допомогою платіжних доручень, платіжних вимог доручень, чеків, акредитивів, векселів.

Створення і розвиток грошової системи України. Необхідність створення грошової системи України. Особливості процесу запровадження національної валюти — гривні. Види і купюрність грошових знаків в Україні. Державне і правове регулювання грошової сфери як фактор забезпечення фінансової стабільності.

Основні терміни та поняття. Грошова система та її елементи. Типи грошової системи. Види готівкових грошових знаків. Регламентація безготівкового обороту. Валютна система. Біметалізм. Монометалізм. Система кредитного обігу. Платіжне доручення. Платіжна вимога-доручення. Акредитив. Простий та переказний вексель. Розрахунковий чек. Елементи грошової системи України.

ТЕМА 5. ІНФЛЯЦІЯ ТА ГРОШОВІ РЕФОРМИ

Зміст теми. Теоретичні концепції інфляції та інфляційного процесу. Теорія інфляції попиту. Теорія інфляції витрат.

Суть та форми інфляції. Інфляція і дефляція. Етапи інфляційного процесу. Причини інфляції. Форми інфляції: повзуча інфляція; галопуюча інфляція; гіперінфляція; супергіперінфляція та їх дослідження. Зовнішні ознаки інфляції: відкрита інфляція; прихована інфляція; їхня характеристика.

Причини інфляції, монетарні та загальноекономічні чинники. Причини інфляції попиту. Причини фіскальної інфляції. Характерні ознаки інфляції витрат і її чинники.

Показники вимірювання інфляції: індекс вартості життя; індекс купівельної спроможності; індекс споживчих цін; індекс цін виробника.

Особливості інфляційного процесу в Україні. Розвиток інфляційного процесу в Україні в 1992–2007 рр.

Економічні та соціальні наслідки інфляції. Вплив інфляції на виробництво, зайнятість та життєвий рівень населення.

Методи регулювання інфляції. Антиінфляційна політика. Грошові реформи та методи їх проведення. Дефляційна політика. Політика доходів.

Основні терміни та поняття. Інфляція. Форми інфляції. Інфляція і дефляція. Показники вимірювання інфляції. Фіскальна інфляція. Індекс інфляції. Інфляція попиту. Інфляція пропозиції. Нуліфікація. Девальвація. Ревальвація. Деномінація.

ТЕМА 6. ВАЛЮТНИЙ РИНОК І ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ

Зміст теми. Поняття про валюту. Призначення та сфера використання валюти. Види валют: національна, іноземна.

Суть та види валютних відносин.

Валютний ринок: суть та основи функціонування. Об'єкти та суб'єкти валютного ринку. Біржова та позабіржова торгівля валютою. Основні види валютних операцій. Роль банків на валютному ринку. Фактори, що впливають на кон'юнктуру валютного ринку. Валютне

регулювання: суть та необхідність. Механізм регулювання валютного курсу: девальвація, ревальвація, валютна інтервенція. Регламентація статусу валюти та порядку здійснення операцій з нею (правила купівлі-продажу, ввозу-вивозу, використання валютної виручки, здійснення валютних платежів, нагромадження золотовалютних запасів тощо).

Валютні операції та їхня класифікація. Касові операції. Строкові валютні операції (форвардні, ф'ючерсні, опціонні).

Валютні системи: поняття, структура, призначення. Види валютних систем: національні, регіональні, світові. Розвиток валютної системи України. Європейська валютна система. Еволюція світової валютної системи. Характеристика сучасної світової валютної системи та роль МВФ в її функціонуванні. Проблеми формування валютної системи країн СНД.

Валютний курс та конвертованість валют. Суть, основи формування та види валютного курсу. Поняття, значення та механізм забезпечення конвертованості валют.

Основні терміни та поняття. Валюта. Валютні операції. Валютний ринок. Валютне регулювання. Валютний курс. Фіксовані курси. Конвертованість валюти. Гнучкі (плаваючі) курси. Валютна інтервенція. Механізм регулювання валютного курсу. Валютні системи. Міжнародні розрахунки. Конверсійні операції. Форми міжнародних розрахунків. Валютні ризики і валютне регулювання. Форвардні операції. Ф'ючерсні операції. Опціонні операції. Валютний своп. Валютний арбітраж. Валютний механізм.

ТЕМА 7. КІЛЬКІСНА ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ І СУЧАСНИЙ МОНЕТАРИЗМ

Зміст теми. Металістична теорія грошей. Розвиток металістичної теорії грошей. Основні представники металістичної теорії грошей. Меркантилісти як основні представники металістичної теорії грошей.

Номіналістична теорія грошей. Основні представники номіналізму. Вартісна теорія грошей у працях англійських вчених. Австрійська та Кейнсіанська школи в номіналізмі. Вклад Дж. Кейнса у вдосконалення теорії і практики застосування кількісної теорії грошей та

розбудови кредитно-грошового механізму державного регулювання економіки.

Кількісна теорія грошей. Період зародження кількісної теорії грошей. Подальший розвиток кількісної теорії грошей у працях І. Фішера. Математичне рівняння Фішера. Абсолютний рівень цін з позицій кількісної теорії. Вплив неокласиків на розвиток кількісної теорії грошей.

Теорія інфляції. Кейнсіанська теорія інфляції. Крива Філіпа. Монетаристська концепція інфляції. М. Фрідмен як основний представник монетаристської концепції інфляції. Теорія інфляції, спричиненої надлишковими витратами виробництва. Теорія інфляційної спіралі в працях західних економістів.

Основні терміни та поняття. Металістична теорія. Номіналістична теорія. Рівняння І. Фішера. Кількісна теорія. Кейнсіанська модель. Монетаризм.

ТЕМА 8. КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Зміст теми. Необхідність кредиту. Загальні передумови формування кредитних відносин. Економічні чинники кредиту та особливості їхнього прояву в різних галузях народного господарства.

Суть кредиту. Кредит як форма руху вартості на зворотній основі. Еволюція кредиту в міру розвитку суспільного виробництва. Кредит як форма суспільних відносин. Кредит — форма руху позичкового капіталу. Ознаки позичкового капіталу. Ринок позичкових капіталів. Позичковий відсоток.

Економічна основа, стадії та закономірності руху кредиту. Об'єкти та суб'єкти кредитних відносин. Зв'язок кредиту в ринковій економіці.

Функціональна характеристика й типи кредитних відносин. Структура кредитних відносин.

Розвиток кредитних відносин в умовах трансформації економіки України. Функції кредиту та їх характеристика. Форми та види кредиту.

Форми кредиту, їхня характеристика. Товарна і грошова форми кредиту, їхнє використання. Переваги і недоліки кожної форми.

Види кредиту та їхня класифікація. Характеристика основних видів кредиту. Комерційний кредит. Об'єкт комерційного кредиту і його суб'єкти. Призначення комерційного кредиту. Механізм комерційних кредитних відносин і його характер. Споживчий кредит і його призначення. Механізм споживчого кредитування. Нові види споживчого кредиту: чековий кредит; кредитна картка; ломбарди. Державний кредит і його призначення. Види державного кредиту. Класифікація державних позик, їх характеристика. Ощадна справа. Банківський кредит. Об'єкт банківського кредиту. Механізм банківського кредитування. Класифікація банківських кредитів. Система банківського кредитування. Принципи банківського кредитування. Вартість кредиту.

Поняття про кредитну систему, її структура та складові. Кредитна система України як елемент інфраструктури грошового ринку. Складові елементи кредитної системи та їхня загальна характеристика.

Основні терміни та поняття. Сутність кредиту. Середня норма відсотка. Відсоткові ставки. Маржа. Позичковий капітал. Функції кредиту. Об'єкти та суб'єкти кредитних відносин. Кредитор. Позичальник. Кредитна операція. Форми кредиту. Вид кредиту. Міжгосподарський кредит. Банківський кредит. Державний кредит. Споживчий кредит. Іпотечний кредит. Кредитна система. Кредитний механізм.

ТЕМА 9. ФІНАНСОВІ ПОСЕРЕДНИКИ ГРОШОВОГО РИНКУ

Зміст теми. Основні поняття про спеціалізовані фінансово-кредитні інститути (СФКІ), їхнє місце і роль у грошово-кредитній системі. Об'єктивні передумови та причини становлення й розвитку фінансово-кредитних установ як посередників на грошовому ринку.

Основні напрями діяльності сучасних фінансово-кредитних установ. Види, функції, принципи й типи операцій фінансово-кредитних організацій. Відмінності посередницької діяльності небанківських фінансово-кредитних установ від банківської діяльності.

Договірні фінансові посередники. Інвестиційні фінансові посередники. Інвестиційні фонди, їхня діяльність в Україні та правове забезпечення. Діяльність договірних посередників.

Страхові компанії, страховий бізнес і його розвиток в Україні та правове забезпечення.

Недержавні пенсійні фонди і механізм їхнього функціонування, їхня характеристика. Переваги і недоліки приватних пенсійних фондів. Їхня діяльність в Україні та їхнє правове забезпечення.

Ломбарди і механізм їхнього функціонування.

Фінансові компанії і особливості їхньої діяльності в перехідний період.

Кредитні кооперативи (товариства, спілки), їхня спеціалізація і перспективи розвитку.

Міжбанківські об'єднання, їхня роль у діяльності банківської та кредитної систем. Види міжбанківських об'єднань та їхня характеристика.

Проблеми розвитку небанківських фінансово-кредитних установ в Україні.

Міжбанківські об'єднання, їхня роль у кредитній системі України. Характеристика головних представників міжбанківських об'єднань (асоціативного комерційного типу – консорціуми та картелі та корпоративного типу – концерни та трести).

Основні терміни та поняття. Небанківські фінансово-кредитні установи України. Інвестиційний фонд. Позиково-ощадна асоціація. Кредитна спілка. Пенсійний фонд. Інвестиційна компанія. Фінансова компанія. Страхова компанія. Ломбард. Банківський консорціум. Банківський картель. Банківський трест.

ТЕМА 10. ЦЕНТРАЛЬНІ БАНКИ

Зміст теми. Центральні банки, їхнє походження, призначення, функції та операції. Функції центральних банків та їхня характеристика.

Побудова, розвиток і діяльність Національного банку України. Функції Національного банку України та їхній аналіз. Грошово-кредитна політика Національного банку України. Правова основа діяльності Національного банку України. Статутний капітал НБУ. Функції Національного банку. Організаційні основи та структура.

Стійкість банківської системи та механізм її забезпечення. Критерії стійкості. Поняття та значення стійкості банків. Нагляд і контроль за діяльністю банків. Страхування банківських депозитів та кредитів. Створення банківських резервів.

Основні терміни та поняття. Центральні банки. Кредитна система. Банківська система. Національний банк України. Грошово-кредитна політика. Функції Національного банку України.

ТЕМА 11. КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ ТА ЇХ ОСНОВНІ ОПЕРАЦІЇ

Зміст теми. Класифікація і характеристика комерційних банків. Характеристика комерційних банків за формою власності (акціонерні, кооперативні, державні, муніципальні та ін.). Необхідність поєднання банків у систему. Економічна сутність банку, визначення сутності банку. Види банків. Групи банків. Аналіз за активами найбільших та великих банків України станом на кінець 2007 р. Структура прибутку та рентабельності активів комерційних банків України (2002–2007 рр.).

Поняття банківської системи. Основи організації банківської системи: принципи побудови, цілі, механізм функціонування. Функції банківської системи. Становлення і динаміка розвитку банківської системи України (2003–2007 рр.).

Банки другого рівня, їхнє походження, види, правові основи організації.

Операції комерційних банків (пасивні, активні, лізингові, трастові, факторингові, торгово-комісійні та ін.), їхня загальна характеристика та аналіз в Україні за останні 5 років.

Доходи, видатки і ліквідність активів комерційних банків. Найбільші та великі банки України станом на 2007 рік.

Основні терміни та поняття. Банк. Комерційний банк. Пасивні операції. Активні операції. Банківські ресурси. Банківська операція. Дворівнева банківська система. Депозит банківський. Ліквідність банківських активів. Інкасові операції. Акредитив. Акцептні операції. Переказні операції. Факторинг. Лізинг. Трастові операції.

ТЕМА 12. МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНО-КРЕДИТНІ УСТАНОВИ ТА ФОРМИ ЇХ СПІВРОБІТНИЦТВА З УКРАЇНОЮ

Зміст теми. Загальна характеристика міжнародних валютно-кредитних установ. Сутність міжнародного кредиту. Об'єкти та суб'єкти міжнародного кредиту. Міжнародний валютний фонд, його капітал і основні напрями діяльності. Процес кредитування, регулювання міжнародних валютних відносин та постійний нагляд за світовою економікою з боку МВФ. Співпраця України і МВФ – 2008 р.

Група Всесвітнього банку: Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародна асоціація розвитку та ін. Історія їх розвитку та аналіз основних напрямків діяльності.

Роль міжнародного кредиту в економічному розвитку.

Негативні наслідки розвитку міжнародного кредитування.

Фінанси міжнародних установ. Характеристика фінансів та основні етапи розвитку Організації Об'єднаних Націй. Європейський Союз та його інтеграційні процеси.

Міжнародні фінансові відносини та їхні грошові потоки. Строк міжнародного кредиту. Вартість міжнародного кредиту. Вид забезпечення.

Міжнародні розрахунки та валютне регулювання. Валютний ринок і його ціноутворення. Валютне регулювання та його система. Валютно-фінансові і платіжні умови міжнародного кредиту. Валюта кредиту і платежу.

Світові кредитні і фінансові центри. Основні тенденції розвитку світового ринку позичкових капіталів.

Основні терміни та поняття. Міжнародний кредит. Об'єкти та суб'єкти міжнародного кредиту. Міжнародне валютне регулювання. Валютне регулювання. SDR. ECU. Валютні інтервенції. Світовий ринок позичкових капіталів. Світовий грошовий ринок. Світовий ринок капіталу.

МОДУЛЬ 1. ГРОШІ ТА ГРОШОВИЙ ОБІГ

Тема 1. СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ

- 1.1. Походження грошей.
- 1.2. Види грошей.
- 1.3. Функції грошей.

1.1. Походження грошей

Гроші посідають значне місце в ринковій економіці. Вони забезпечують життєдіяльність кожної з ринкових структур, сприяють подальшому розвитку процесу суспільного відтворення матеріальних та нематеріальних благ, їх виробництву, обміну, розподілу та споживанню. Грошові відносини є найскладнішим елементом ринку. Вивчення сутності грошей, функцій, що виконують гроші, аналіз їхнього розвитку та впливу грошей і грошової політики на стан економіки здійснює грошова (монетарна) теорія, яка є складовою загальної економічної теорії. Сама економічна теорія, як наука, виникла завдяки аналізу грошових відносин.

У монетарній теорії є багато течій і напрямів, що з'явилися в процесі розвитку цієї науки. Вони формуються на різних, часто протилежних засадах, але все це розмаїття шкіл можна згрупувати в декілька напрямів залежно від того, що буде взято за основний принцип класифікації. Якщо в основу класифікації покласти якісні аспекти грошової теорії, тобто природу грошей, їхню сутність, вартість та купівельну спроможність, то всі існуючі теорії грошей можна розподілити на основні чотири: металістичну, номіналістичну, кількісну та марксистську.

Якщо в основу класифікації покласти кількісні взаємозв'язки, тобто визначення ролі грошей у відтворювальному процесі та впливу

грошової маси на економічне зростання, то існуючі різні течії монетарної теорії можна розподілити на дві: класичну (неокласичну, монетаристську) та кейнсіанську (некейнсіанську тощо).

Оскільки розподіл монетарних теорій на два напрями — кейнсіанський і класичний — збігається з логікою і загалом із розвитком світової економічної думки, то слід обрати саме цю класифікацію для подальшого розгляду. Оскільки розвиток грошової теорії та накопичення знань здійснюються в історичному процесі поступово, то необхідно розглянути ті школи монетарної теорії, які найбільше вплинули на погляди представників сучасних напрямів розвитку теорії грошових відносин.

В економічній літературі розглядаються два підходи до походження грошей: **раціоналістична** та **еволюційна концепції**.

Перша пояснює походження грошей як підсумок угоди між людьми, які впевнились у тому, що для руху вартостей у міновому обороті необхідні спеціальні інструменти. Згідно з другою, гроші з'явилися в результаті еволюційного процесу, який поза волею людей привів до того, що деякі предмети виділилися із загальної маси і посіли особливе місце.

Процес еволюції та становлення грошей являє собою **розвиток форм вартості**, тобто розвиток мінової вартості.

Перша форма — *проста*, або *випадкова*, форма вартості — властива низькому рівню розвитку продуктивних сил. При натуральному господарстві надлишок продукції виникав лише періодично, час від часу. Товари, які вироблялися в надлишку, випадково змінювали свою вартість через посередництво іншого товару (наприклад, одна вівця дорівнювала одному мішку зерна). Мінова вартість при такому обміні могла часто змінюватися в часі і просторі. Однак уже в цій простій формі вартості були закладені основи майбутніх грошей.

Друга форма — *розгорнута* форма вартості. З подальшим розподілом праці і зростанням виробництва все більше продуктів — товарів надходить на ринок. Один товар зустрічається при обміні з великою кількістю інших товарів-еквівалентів. Наприклад, один мішок зерна дорівнює:

- одній тварині;
- одній сокирі;
- одному аршину полотна тощо.

Третя форма вартості — *загальна*, коли товар стає головною метою виробництва. Кожний товаровиробник за продукт своєї праці прагнув отримати загальний товар, який потрібний усім. У зв'язку з такою об'єктивною необхідністю з товарної маси стали виділятися товари, що виконують роль загального еквіваленту. Загальними еквівалентами ставали худоба, хутро, у племен Центральної Африки — слонова кістка. Однак у цій ролі товари затримувалися недовго, оскільки не задовольняли вимог товарного обігу і за своїми властивостями не відповідали умовам еквівалентності.

Внаслідок розвитку обміну загальним еквівалентом протягом тривалого періоду стає один товар, здебільшого метал. Цей процес становлення товару як загального еквівалента, дуже складний і тривалий. Він визначив появу четвертої форми вартості — *грошової*, для якої характерні такі риси:

- загальне визнання цього факту як покупцем, так і продавцем, тобто обидва суб'єкти не можуть відмовитися при обміні своїх цінностей на товар-гроші;
- наявність особливих фізичних властивостей у товару-грошей, придатності для постійного обміну;
- тривале виконання грошима ролі загального еквівалента.

Отже, цілком очевидним є висновок, що гроші виникли з обміну стихійно, а не за згодою сторін. В ролі грошей виступали різні товари, але більш придатними виявилися дорогоцінні метали — золото і срібло.

Отже, **гроші** за своїм походженням — це товар. Виділившись із загальної товарної маси, вони зберігають товарну природу і мають ті самі дві властивості, що й будь-який інший товар:

- володіють споживчою вартістю (наприклад, золото в формі грошей може використовуватися як прикраса і задовольняти естетичні потреби людини);
- володіють вартістю, оскільки на виробництво товару-грошей (золота) витрачена певна кількість суспільної праці.

В той же час гроші, на відміну від звичайних товарів, є особливим товаром:

- *споживча вартість* товару, що виконує роль загального еквівалента, ніби подвоюється (крім конкретної споживчої вартості, вони мають загальну споживчу вартість, оскільки за їхньою допомогою людина може задовольнити будь-яку потребу);

- *вартість* грошей має зовнішню форму прояву до їх обміну на ринку. Товар-гроші завжди можна обміняти на будь-який інший товар, необхідний власникові грошей. В той же час вартість звичайного товару прихована і виявляється в процесі обміну, коли товар продається на ринку.

Таким чином, **гроші** — історична категорія, яка розвивається на кожному етапі товарного виробництва і наповнюється новим змістом, що ускладнюється зі зміною умов виробництва.

Гроші розв'язали протиріччя товарного виробництва між споживчою вартістю і вартістю. З появою грошей товарний світ розділився на дві частини: перша — товар-гроші, друга — всі інші товари. Споживча вартість сконцентрована з боку всіх товарів, а їхня вартість — з боку грошей. Товари, які беруть участь в обміні, виступають як споживчі вартості. Гроші стають виразником споживчих вартостей усіх товарів через свою вартість.

Таким чином, особливість грошей полягає в такому:

- гроші — це товар, що виділився стихійно;
- гроші — це особливий привілейований товар, який відіграє роль загального еквівалента;
- гроші розв'язали протиріччя між вартістю і споживчою вартістю, яке властиве всім товарам, в тому числі й грошам.

1.2. Форми грошей

У своєму розвитку гроші виступали в двох основних формах: повноцінні гроші та неповноцінні (замінники повноцінних грошей або кредитні гроші) (рис. 1.1).

Повноцінні гроші (товарні та металеві) — гроші, в яких номінальна вартість (позначена на них) відповідає реальній вартості, тобто вартості матеріалу, з якого вони зроблені. До таких грошей відносять металеві гроші (мідні, срібні, золоті монети), які мали різні форми: спочатку штучні, потім — вагові.

Монети більш пізнього розвитку грошового обігу мали встановлені законом відокремлювальні ознаки (зовнішній вигляд, ваговий зміст). Найбільш зручною для обігу виявилася кругла форма монети, лицьову сторону якої назвали *аверс*, зворотну — *реверс* і обріз — *гурт*. Щоб запобігти псуванню монети, гурт почали робити нарізним.

Перші монети з'явилися майже двадцять шість століть тому в Стародавньому Китаї і Лідійській державі. В Київській Русі перші карбовані монети датуються IX–X ст.

Спочатку в обігу знаходилися водночас і златники (монети із золота), і срібники (монети зі срібла). До золотого обігу країни перейшли в другій половині XIX ст. Лідером серед них була Великобританія, яка разом зі своїми колоніями і домініонами посідала перше місце з видобутку золота. Причинами переходу до металевого обігу і передусім до золотого стали властивості благородного металу, що робить його найбільш придатним для виконання *функцій грошей*:

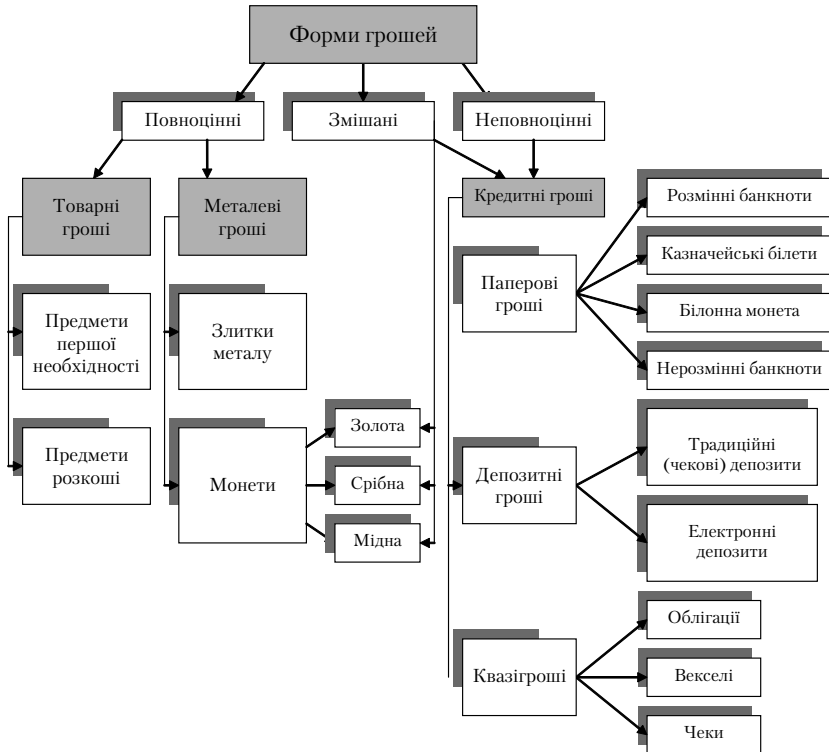

Рис. 1.1. Схема еволюції форм грошей

- 1) однорідність за якістю;
- 2) подільність і з'єднуваність без втрати властивостей;
- 3) портативність (концентрація вартості);
- 4) збереженість;
- 5) складність видобутку і перероблення.

Для повноцінних грошей характерна тривалість знаходження в обігу, що забезпечувалася вільним розміном знаків вартості на золоті монети, вільним карбуванням золотих монет при певному і незмінному золотому вмісті грошової одиниці, вільним переміщенням золота між країнами. Завдяки своїм якостям повноцінні гроші безперешкодно виконували всі свої функції.

Поява **неповноцінних грошей** при золотому обігу була зумовлена об'єктивною необхідністю:

- по-перше, золотовидобування не встигало за виробництвом товарів і не забезпечувало повної потреби в грошах;
- по-друге, золоті гроші високої портативності не могли обслуговувати дрібний за вартістю оборот;
- по-третє, золотий обіг не володів властивістю об'єктивної економічної еластичності, тобто не міг швидко розширюватися і звужуватися;
- по-четверте, золотий стандарт у цілому не стимулював виробництва і товарообігу.

Золотий обіг проіснував відносно недовго — до Першої світової війни, коли країни-учасниці для покриття своїх видатків здійснювали емісію знаків вартості. Поступово золото зникло з обігу.

Неповноцінні гроші (замінники повноцінних грошей, кредитні гроші) — гроші, номінальна вартість яких вища від реальної, тобто фактично витраченої на їхнє виробництво суспільної праці. До них належать:

1) *металеві знаки вартості* — золота монета, що стерлася, білонна монета (дрібна монета, виготовлена з дешевих металів, наприклад міді, алюмінію);

2) *паперові знаки вартості*, зроблені, як правило, з паперу.

Розрізняють паперові і кредитні гроші.

Паперові гроші — це представники неповноцінних грошей, які з'явилися як замінники золотих монет. Об'єктивна можливість обігу цих грошей зумовлена особливостями функції грошей як засобу обігу,

коли гроші є моментальним посередником у русі товарів. У Росії вперше паперові гроші (асигнації) з'явилися в 1769 р. Порівнянно із золотими такі гроші створювали товаровласникам певні переваги (їх легше зберігати, вони зручні при розрахунку за дрібні партії).

Право випуску паперових грошей привласнила собі держава. Різниця між номінальною вартістю випущених грошей і вартістю їхнього випуску утворює **емісійний дохід казни**, що є істотним елементом надходжень до державної казни (бюджету). На початковому етапі паперові гроші випускала держава поряд із золотими, і з метою їхнього впровадження в обіг їх обмінювали на реальні гроші. Однак поява, а після цього і зростання дефіциту бюджету спричинили розширення емісії паперових грошей, розмір якої залежав від потреби держави у фінансових ресурсах.

Отже, сутність паперових грошей полягає в тому, що вони виступають знаками вартості, випускаються державою для покриття бюджетного дефіциту. Зазвичай вони не розмінні на золото і наділені державою примусовим курсом.

Кредитні гроші виникають з розвитком товарного виробництва, коли купівля-продаж здійснюється з розстрочкою платежу (в кредит). Їхня поява пов'язана з функцією грошей як засобу платежу, де гроші виступають зобов'язаннями продавця, які повинні бути погашені у заздалегідь установлений термін. Першочергове економічне значення цих грошей — зробити грошовий обіг еластичним, здатним відображати потреби товарообігу в готівкових грошах, економити повноцінні гроші, сприяти розвитку безготівкового обігу.

Поступово з розвитком капіталістичних товарно-грошових відносин сутність кредитних грошей зазнає суттєвих змін. В умовах панування капіталу кредитні гроші виражають не взаємозв'язок між товарами на ринку, як було раніше (Т–Г–Т), а відношення грошового капіталу (Г–Т–Г), тому грошовий капітал виступає в формі кредитних грошей.

Кредитні гроші пройшли такий шлях розвитку: вексель, банкнота, чек, електронні гроші, кредитні картки.

Вексель — письмове, нічим не обумовлене зобов'язання боржника сплатити певну суму грошей в заздалегідь обговорений термін у встановленому місці. Розрізняють простий вексель, виданий боржником, і переказний (тратту), виписаний кредитором і направлений боржни-

кові на підпис із поверненням кредитору. Тратта може перебувати в обігу завдяки переказному напису (індосаменту) на зворотному боці документа. У міру збільшення переказних написів циркулярна чинність векселя зростає, оскільки кожний індосант несе солідарну відповідальність за векселем.

На цьому етапі перебувають в обігу і *казначейські векселі*, які випускає держава для покриття дефіциту державного бюджету.

Розрізняють також *комерційний вексель* (видається під заставу товару) і *банківський вексель*, що видається банком-емітентом за наявності певної суми на депозиті клієнта. На відміну від комерційного, банківський вексель має депозитну форму. Це, за суттю, простий вексель, тому що виписується клієнтом банку своєму постачальникові в оплату за товар, але може бути індосований третій особі. Банківський вексель дає підприємству новий платіжний засіб, гарантований банком. Окрім одержання доходу за депозитом, на основі якого банк і видає вексель, підприємство отримує можливість розрахунку зі своїми партнерами. Кожний банк, який їх випускає, має свої особливості, передусім це надання банком переваг своїм клієнтам-векселедержателям.

Банкнота — кредитні гроші, що випускаються центральним (емісійним) банком країни. Вперше банкноти були випущені в кінці XVII ст., на основі переобліку поодиноких комерційних векселів. Первісна банкнота мала подвійне забезпечення: комерційну гарантію, оскільки випускалася на базі комерційних векселів, пов'язаних з товарообігом, і золоту гарантію, що забезпечила її обмін на золото. Такі банкноти називалися класичними, мали високу тривалість обігу і надійність. Центральний банк володів золотим запасом для обміну, що виключало знецінення банкноти.

На відміну від векселя, банкнота являє собою безстрокові боргові зобов'язання продавця і забезпечується гарантією центрального банку, який у більшості країн набув статусу державного.

Сучасна банкнота втратила, по суті, обидві гарантії: не всі векселі, що переобліковуються центральним банком, забезпечені товаром, а також відсутній обмін банкнот на золото. На даному етапі банкнота надходить в обіг шляхом банківського кредитування держави, банківського кредитування господарства через комерційні банки, обміну іноземної валюти на банкноти певної країни.

Зараз центральні банки випускають банкноти суворо певної вартості. За суттю, вони є національними грошима на всій території держави. Матеріальне забезпечення у вигляді товару або золота відсутнє. Для виготовлення банкнот використовується особливий папір і застосовуються заходи щодо ускладнення їхньої підробки.

Чек — вид кредитних грошей, що виступає як грошовий документ установленної форми, який містить безумовний наказ власника рахунка в кредитній установі виплатити держателю чека зазначену суму. Чековому обігу передують договір між клієнтом кредитної установи і цією установою про відкриття рахунка на суму внесених коштів або надання кредиту. Клієнт на цю суму виписує чеки, а кредитна установа їх оплачує. В чековому обігу беруть участь: чекодавець (власник рахунка), чекодержувач (кредитор чекодавця) і платник по чеку (кредитна установа).

Вперше чеки з'явилися в обігу в XVI–XVII ст. у Великобританії та Нідерландах. З розвитком кредитної системи вони отримали широке розповсюдження. Розрізняють три основні види чеків:

- 1) *іменний* — чек на певну суму без права передачі;
- 2) *на пред'явника* — чек без названого одержувача;
- 3) *ордерний* — чек на певну суму з правом передачі шляхом індо-саменту на звороті документа.

Розрахунковий чек — це письмове доручення банку здійснити грошовий платіж з рахунка чекодавця на рахунок чекодержателя (використовувались для безготівкових платіжних розрахунків).

Грошові чеки служили для отримання підприємствами і організаціями готівкових коштів.

Значне розширення чекового обігу після Другої світової війни потребувало зміни форм платежів. Науково-технічний прогрес, розвиток електронно-обчислювальної техніки сприяли появі в провідних зарубіжних країнах світу автоматизованих електронних апаратів для оброблення чеків і ведення поточних рахунків. Електронні прилади і система зв'язку для здійснення кредитних і платіжних операцій (зарахування суми і списання коштів, перекази з рахунка на рахунок, нарахування відсотків, контроль за станом рахунка) шляхом передачі електронних сигналів без участі паперових носіїв сприяли виникненню *електронних грошей*. Завдяки їх відбувається переважна частина міжбанківських операцій.

Користування електронними грошима здійснюється за допомогою електронного гаманця — будь-якої пластикової картки або функції картки, що містить реальну цінність у формі електронних грошей, які власник вніс на рахунок у банку. Банківська *пластиковая картка* — це пластиковий ідентифікаційний засіб, за допомогою якого можна керувати банківським рахунком, тобто здійснювати оплату за товари, послуги та отримувати готівкові кошти. Таким чином, картка — це інструмент безготівкових розрахунків, тому її існування пов'язане з функціонуванням певної платіжної системи.

Платіжна система — це, по-перше, сукупність кредитних установ, які здійснюють розрахунки; по-друге, система взаємовідносин між учасниками, яка необхідна для виконання зобов'язань щодо розрахунків за допомогою карток; по-третє, сукупність нормативних, договірних, фінансових та інформаційно-технічних засобів, що регламентують порядок використання банківських платіжних карток.

За фінансово-економічним призначенням розрізняють кредитні картки і дебетові картки. Залежно від суб'єктів використання — пластикові картки особистого використання і корпоративні фінансові картки. Залежно від захищеності — звичайні пластикові магнітні картки, електронні (мікропроцесорні та лазерні) картки.

Депозитні гроші — це різновид кредитних грошей, який існує у вигляді певних сум, записаних на рахунках економічних суб'єктів у банках. Вони не мають речового виразу і використовуються у безготівковій формі. Рух їх здійснюється по рахунках у банках і не виходить за межі банківської системи. А приводяться вони в рух за допомогою технічних інструментів — чеків, платіжних доручень, пластикових карток тощо.

Потреба в такій формі грошей об'єктивно зумовлена посиленням вимог щодо економічності та зручності грошового обороту тоді, коли його обсяги і суми окремих платежів досягають значних розмірів. Вона має істотні переваги перед готівковою формою грошей: значно економічніша, зручніша в користуванні, піддається контролю з боку банків за оборотом грошей. Тому в сучасних умовах депозитні гроші стали основною формою грошей у країнах з розвинутою ринковою економікою. Їхня частка становить близько 90% усієї грошової маси в обороті.

Успішне функціонування депозитних грошей можливе лише за високого рівня розвитку банківської справи, коли кожний суб'єкт грошового обороту може вільно покласти свої гроші в банк, взяти їх звідти, швидко перевести в будь-який пункт ринку і йому гарантується повне їх збереження. За цих умов власник грошей на рахунок в банку може дати доручення останньому перерахувати всю суму чи частину її своєму контрагенту і в такий спосіб погасити борг. Переміщуючись по рахунках у банках, депозитні грошові суми успішно виконують функції купівельного та платіжного засобів, а відтак включаються в загальний грошовий оборот.

В Україні в перехідний період не було достатніх передумов для широкого застосування депозитних грошей. Низька надійність банків та високий рівень тінізації економіки спричинили зниження частки депозитних грошей у загальній масі в окремі роки до 50%, що негативно впливало на стан грошового обороту та функціонування банків.

Квазігроші, або майже гроші, — це специфічні грошові форми, в яких грошова сутність істотно послаблена, відхиляється від загальноприйнятих, стандартних форм. Таке відхилення можливе з кількох причин:

- коли в стандартних формах значно послаблюється грошова суть. Так, при розміщенні грошей у довгострокові вклади вони зберігають звичайну форму депозитних грошей, проте при цьому знижується їх ліквідність, здатність бути платіжними засобами;
- коли грошові функції виконують нестандартні форми, які не можна віднести до жодної з зазначених вище. Наприклад, вексель у певних межах може використовуватися як гроші у функції купівельного і платіжного засобу, хоч не є грошима в загальноприйнятому розумінні. Те ж саме можна сказати про чек та деякі інші грошові інструменти.

Використання квазігрошей має позитивний вплив на економіку:

- дає можливість підвищити ліквідність економіки за рахунок запровадження в оборот додаткових платіжних інструментів, передусім векселів;

- дає можливість зменшити масу платіжних засобів в обороті за рахунок вилучення їх у довгострокові депозитні вклади, що сприяє оздоровленню кон'юнктури ринків та нарощуванню інвестиційних ресурсів;
- робить управління грошовою масою, а отже, пропозицію грошей, більш гнучким і ефективним.

1.3. Функції грошей

У сучасній економічній літературі сутність грошей, як правило, визначається через їх функції. **Функція** являє собою конкретний прояв економічного явища, виражає основне призначення економічних законів, які діють у певній сфері економічних відносин.

Функції грошей виступають не застиглою формою виразу грошових відносин, а відображають динамічні процеси, що відбуваються, і збагачення цих відносин якісними змінами. Ступінь розвитку тієї чи іншої функції відображає певні етапи розвитку суспільного виробництва (рис. 1.2).

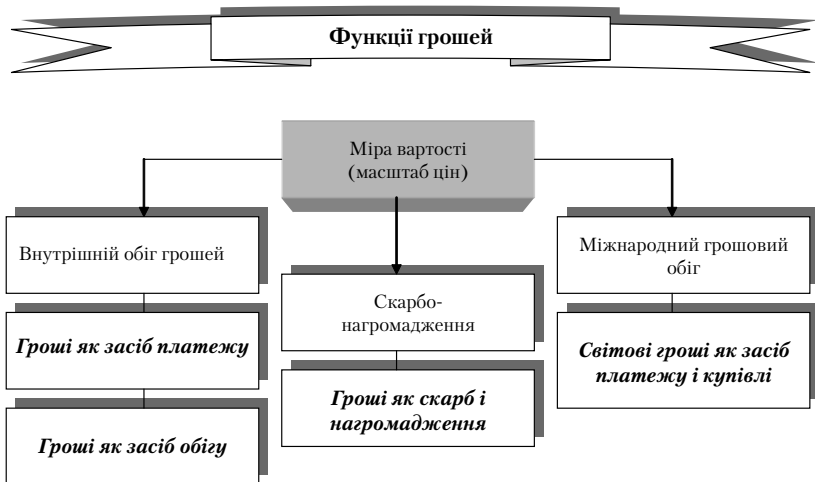

Рис. 1.2. Функції грошей

Найважливішою функцією грошей є їхня **міра вартості**, тобто спроможність вимірювати вартість усіх товарів та бути посередником при визначенні ціни. Тільки наявність вартості у грошового товару забезпечує одночасну появу еквівалентів товару і грошей на протилежних полюсах та їх наступний обмін відповідно до закону вартості в функції грошей як засіб обігу та платежу і світових грошей.

Разом з тим необхідно мати на увазі, що не гроші роблять товари порівнюваними. Товари порівнювані за допомогою грошей тому, що вони, як і гроші, є продуктами людської праці, мають однорідну з ними базу порівняння — абстрактну працю. Виражена в грошах вартість товару є **ціною**.

Функція міри вартості відображає відношення товару до грошей як загального еквівалента. Однак для визначення ціни товару цього недостатньо.

Оскільки на виробництво різних товарів витрачається неоднакова кількість абстрактної праці, то гроші реалізують свою функцію міри вартості через взаємодію з *масштабом цін*.

За золотомонетного стандарту грошова одиниця прирівнювалася до визначеної вагової кількості дорогоцінного металу, гроші виступали у формі золотих або срібних монет.

Масштаб цін — *вагова кількість грошового металу (золота), прийнятого в певній країні за грошову одиницю*.

Масштаб цін — суто технічна, але необхідна функція. Це рахункова функція грошей, що відображає вартість товарної маси в грошових одиницях.

Початкові грошові одиниці та їхні назви, як правило, були пов'язані з вагою золота чи срібла (1\$ США 1973 р. = 0,736736 г чистого золота). Пізніше масштаб цін став відрізнятися від справжньої ваги благородних металів у грошовій одиниці, а в умовах демонетизації золота і зовсім втратив своє значення.

У сучасних умовах вартість грошей формується зовсім на іншій основі, не на визначеній кількості дорогоцінного металу (золота) в грошовій одиниці, а визначається кількістю товарів і послуг, які можна купити на ринку за гроші.

Міра вартості — економічна функція грошей, що залежить від держави. Гроші як міра вартостей є суспільним вартісним еквівалентом, втіленням суспільно необхідної абстрактної праці і виразом

вартостей товару. А це означає, що ця функція визначається законом вартості.

Масштаб цін має юридичний характер, залежить від волі держави і слугує для вираження не вартості, а ціни товару. Через масштаб цін ідеальна, уявна ціна, що надається товару як показник величини вартості, перетворюється в преїскурантну, або ринкову, ціну, яка виражена в національній грошовій одиниці.

З розвитком світового ринкового господарства, поглибленням міжнародного розвитку праці і формуванням інтернаціональної вартості товару функція міри вартості переростає у функцію інтернаціональної міри вартості. Це пов'язано з ускладненням специфіки суспільної праці в процесі інтернаціоналізації суспільного відтворення: національно-суспільна праця перетворюється на інтернаціонально-суспільну.

Протиріччя між поодинокую і суспільною працею отримує своє розширення на світовому ринку. Відповідно продукт національної праці отримує суспільне визнання на основі національної міри вартості. За допомогою інтернаціональної міри вартостей реалізується основна вимога товарного виробництва: гроші повинні забезпечувати абсолютну обмінність товару не тільки на національному, а й на світовому ринках. Завдяки цьому товари набувають порівнянності і абсолютної обмінності в межах світового господарства.

Усе вищезазначене справедливо для реальних грошей. Однак у сучасних умовах стан справ докорінно змінився. На зміну повноцінній монеті реальної вартості прийшли папірці, яким передували векселі і розписки ювелірів. Сучасні кредитні гроші не виконують в повній мірі свої класичні функції.

Благородний метал як загальний еквівалент виконував функцію міри вартості лише завдяки тому, що містив у собі реальну вартість. Проводячи аналогію між обчисленням вартості і виміром ваги голівки цукру в шматках золота, К. Маркс писав, що якщо б обидва тіла не володіли вагою, вони не могли б вступити в це відношення і одне з них не могло б стати виразником ваги іншого. Це наочно показує, що кредитні білети не можуть бути мірою вартості так само як, скажімо, шматки паперу з написом 1, 3, 5, 10 кг — служити мірою ваги. Тільки носій реальної вартості може виконувати функцію міри вартостей. Грошові знаки, які ми називаємо «грошима», не володіють власною

вартістю, вони можуть бути лише представниками реальної вартості, її знаками, але це не дає їм можливості виконувати функцію міри вартості, притаманну повноцінним грошам.

Сучасні грошові знаки є лічильними грошима, наділеними представницькою вартістю сукупної товарної маси, що перебувають в обігу на ринку на цей момент. При цьому «роль міри вартостей» виконує сукупна товарна маса (визначена нами як загальний еквівалент), між якою (ідеально, шляхом грошових знаків) і окремим товаром встановлюється реальне мінове співвідношення, необхідне останнім для обміну. Саме це співвідношення і закріплюється як ціна за допомогою кредитних білетів, функції виразу (фіксації) вартісних пропорцій. Таким чином, у процесі еволюції функція грошей як міри вартості перетворилася на функцію фіксації вартісних пропорцій, властиву кредитним грошам.

Гроші як засіб обігу та платежу. Процес товарного обігу породжує потребу в грошах як засобу обігу. Це зумовлено тим, що грошовий вираз вартості шляхом функції міри вартості ще не означає реалізації товару. Його ціна реалізується лише при обміні товару на гроші в процесі товарного обігу $T-G-T$. Переміщуючи товар з рук в руки, постійно виштовхуючи його із сфери обігу, доводячи товар до споживача, гроші безпосередньо перебувають у русі, переходять від однієї особи до іншої, пов'язуючи завдяки цьому акти обміну в єдиний процес обігу товарів. Для виконання функції засобу обігу гроші завжди повинні бути в наявності, тобто цю функцію можуть виконувати лише реально існуючі гроші. Вони повинні також володіти такими якостями, як портативність, міцність, однорідність, подільність.

Суспільна праця у формі вартості здійснює особливий вид руху: товарна вартість перетворюється на грошову, грошова — на товарну. Обіг товарів здійснюється за допомогою грошей. Зміна форми, в процесі якої здійснюється обмін продуктами $T-G-T$, припускає, що товар є вихідним і кінцевим пунктом процесу кругообігу товарів. З іншого боку, включається кругообіг грошей. До тих пір поки товар зберігається в руках продавця у вигляді грошей, він здійснює лише першу половину свого обігу; коли ж за ці гроші куплений товар, то гроші віддаються від свого первісного власника. Відбувається безперервне вилучення грошей з їхнього вихідного пункту: $G-T$. Щоб гроші вико-

нували функцію засобу обігу, необхідно додержуватися однієї умови: рух грошей і товарів повинен здійснюватися одночасно.

В умовах розвинутого товарного господарства гроші як засіб платежу пов'язують між собою велику кількість товаровласників, кожний з яких купує товари в кредит. В результаті розрив в одній із ланок платіжного ланцюга призводить до руйнування всього ланцюга боргових зобов'язань і виникнення масових банкрутств товаровласників. Проблема неплатежів за своїми боргами стоїть перед підприємцями всіх країн світу. Особливо гострою вона стала в Україні у 90-х роках. Прискоренню платежів між підприємствами може сприяти розширення використання таких видів кредитних грошей, як банківський вексель, електронні гроші та кредитні картки.

У сучасних умовах господарство є кредитним за своєю суттю, тому кредитні гроші виконують функцію — гроші як засіб обігу і платежу водночас.

Функція грошей як засобу **нагромадження і заощадження**. Гроші виступаючи загальним еквівалентом, тобто, забезпечуючи його власнику отримання будь-якого товару, стають загальним втіленням багатства. Тому в людей виникне прагнення до їх накопичення та заощадження. Для утворення скарбів гроші вилучаються з обігу, тобто акт купівлі-продажу переривається. Однак просте накопичення і заощадження грошей додаткового доходу власнику не приносить.

На відміну від попередніх двох функцій, гроші як засіб нагромадження повинні володіти здатністю зберігати вартість хоча б на певний період і бути реальними.

При металевому обігу ця функція виконувала економічну роль стихійного регулятора грошового обороту: зайві гроші направлялися в скарби, нестача поповнювалася за рахунок скарбів.

З розвитком товарного виробництва значення функції як засобу накопичення та заощадження зростало. Без накопичення та заощадження ставало неможливим здійснення процесу відтворення. На відміну від простого товарного відтворення, коли гроші нагромаджувались у вигляді «мертвих скарбів», з розвитком виробництва підприємцю стало не вигідно зберігати гроші, їх стали направляти в оборот для отримання прибутку. Крім того, акумуляція тимчасово вільних коштів — необхідна умова кругообігу капіталу. Саме створення грошових резервів на підприємстві забезпечує пом'якшення

порушень, що виникають у окремого господарюючого суб'єкта, а резерви в масштабі країни — відсутність диспропорцій у народному господарстві.

Виконання грошима функції засобу нагромадження є важливою передумовою розвитку кредитних відносин, за допомогою яких стає можливим використання тимчасово вільних коштів, що утворюються в різних сферах господарства і населення для надання їх у позику підприємствам і організаціям інших галузей та окремим кредиторам.

Функція світових грошей. Появу світових грошей викликали зовнішньоторговельні зв'язки, міжнародні кредити, надання послуг зовнішньому партнеру. Світові гроші функціонують як загальний платіжний засіб, загальний купівельний засіб і загальна матеріалізація суспільного багатства. Вони як міжнародний засіб виступають при розрахунках за міжнародними балансами: якщо платежі якоїсь країни за певний період перевищують її грошові надходження від інших країн, то гроші виступають засобом платежу.

Міжнародним купівельним засобом світові гроші слугують при порушенні рівноваги обміну товарами та послугами між країнами, тоді їх оплата здійснюється готівковими грошима. Як загальне втілення суспільного багатства світові гроші використовуються при наданні позик або субсидій однією країною іншій або при виплаті репарацій країні-переможниці країною, що переможена. В такому випадку відбувається переміщення частини багатства від однієї держави до іншої в грошовій формі.

При золотому стандарті світовими грошима виступало золото як засіб регулювання платіжного балансу і кредитні гроші (банкноти) окремих держав, розмінні на золото (в основному долар США та британський фунт стерлінгів). Для зміцнення національних грошей таких держав, як США та Великобританія, як світові гроші та за їх ініціативою використовувались міжнародні валютні договори та валютні кліринги.

Вперше міжнародний валютний договір був застосований на Генуезькій конференції 1922 р. Відповідно до цього долар США та англійський фунт стерлінгів були оголошені еквівалентами золота і введені в міжнародний оборот як світові гроші. Наступні міжнародні договори були оформлені на Бретон-Вудській конференції 1944 р., яка встановила, що функція світових грошей зберігається за золотом

як засобом кінцевих розрахунків між країнами, хоча масштаби його використання зменшувалися. Паралельно з золотом міжнародним платіжним засобом та резервною валютою в міжнародному обороті визнаний долар США, який прирівнювався до золота за офіційним співвідношенням 35 доларів за трійську унцію (31,1 г) і в меншій мірі – фунт стерлінгів Великобританії.

Крім міжнародних валютних договорів, підписувалися регіональні валютні угоди (валютні блоки, валютні зони), які забезпечували пануюче становище однієї грошової одиниці найбільш розвинутої держави у зовнішньоекономічних відносинах країн, які їх підписали. Так були створені Стерлінговий блок (1931), Доларовий блок (1933), Золотий блок (на чолі з Францією, 1933). Під час Другої світової війни і після її закінчення на базі валютних блоків сформувалися зони: стерлінгова, доларова, французького франка, а також з'явилися зони голландського гульдена, італійської ліри, іспанської песети, південноафриканського ринда.

Усі наведені функції грошей являють собою прояв єдиної сутності грошей як загального еквівалента товарів та послуг, знаходяться в тісному зв'язку та єдності. Логічно та історично кожна наступна функція є результатом розвитку попередніх функцій.

З усього вищезазначеного впливають три основні властивості грошей, які розкривають їхню сутність:

- гроші забезпечують загальну безпосередню обмінність — за них купується будь-який товар;
- гроші виражають мінову вартість товарів — через них визначається ціна товару, а це дає кількісне порівняння різних за споживчими властивостями товарів;
- гроші виступають загальною матеріалізацією загального робочого часу, що втілюється в товарі.

ПРАКТИКУМ

Питання для самоконтролю

1. Які погляди існують на походження і сутність грошей?
2. Дайте визначення грошей.
3. Як гроші розв'язують протиріччя товарного ринку?
4. Назвіть види грошей та дайте їх характеристику.
5. Що відноситься до кредитних грошей?
6. У чому полягає функція міри вартості?
7. Значення грошей як засобу обігу та платежу.
8. Особливість функції нагромадження і заощаження.
9. Світові гроші, їхній зміст та значення в міжнародних економічних відносинах.
10. У чому полягає відмінність справжніх грошей від знаків вартості?
11. Чим відрізняються паперові гроші від кредитних?
12. Покажіть особливості реалізації функцій грошей в економіці України.
13. Який взаємозв'язок сучасних грошей і золота?
14. Розкрийте роль банківських пластикових карток у грошовому обігу.
15. Що стало причиною виникнення грошей?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Походження грошей. Роль держави у творенні грошей.
2. Суть грошей як загального еквівалента і абсолютно ліквідного активу. Гроші як гроші і гроші як капітал.
3. Форми грошей та їх еволюція. Демонетизація золота. Еволюція кредитних грошей.
4. Вартість грошей. Ціна грошей як капіталу: вартість зберігання грошей та відсоток.
5. Функції грошей. Функція міри вартості. Ціна як грошове вираження вартості товарів.
6. Функція засобу обігу. Функція засобу платежу. Їхня сутність, сфери використання, відмінності.

7. Світові гроші. Взаємозв'язок функцій та вплив на них зміни вартості грошей.

8. Роль грошей як інструмента регулювання економіки. Гроші в перехідній економіці України.

Теми для рефератів

1. Світові гроші. Генезис золота як світових грошей.
2. Монети в давнину.
3. Електронні гроші в Україні.

Тестові завдання

1. В економічній теорії виділяють такі концепції походження грошей:

- а) трансакційну;
- б) раціоналістичну;
- в) еволюційну;
- г) монетаристську.

2. Представники еволюційної концепції походження грошей:

- а) Л. Пігу;
- б) І. Фішер;
- в) А. Сміт;
- г) Арістотель;
- д) К. Маркс;
- е) П. Самуельсон;
- є) Дж. Рікардо.

3. Яке з тверджень правильне:

- а) гроші — це кристалізація мінової вартості;
- б) гроші — загальний товар-еквівалент;
- в) гроші — продукт згоди людей;
- г) гроші — знак обміну;
- д) гроші — все вищеназване?

4. Ліквідність – це:

- а) здатність грошей брати участь у негайній купівлі товарів (робіт, послуг);
- б) можливість грошей бути засобом платежу;
- в) можливість грошей бути засобом накопичення.

5. Формами вартості грошей є:

- а) грошова;
- б) загальна;
- в) проста;
- г) розгорнута;
- д) еквівалентна;
- е) повна.

6. Що таке кредитні гроші:

- а) гроші, випущені державою для покриття своїх потреб, що фінансуються з бюджету;
- б) будь-які неповноцінні гроші;
- в) гроші, що виникають як заміщення майнових боргових зобов'язань приватних осіб і держави;
- г) гроші, що емітуються банками для фінансування бюджетного дефіциту?

7. До кредитних грошей належать:

- а) кредитні картки;
- б) вексель;
- в) електронні гроші;
- г) чек;
- д) банкнота;
- е) дебетові картки.

8. Чому гроші мають всезагальну здатність до обміну:

- а) тому що вони є кристалізацією мінової вартості, всезагальним втіленням багатства й людської праці;
- б) тому що ринок наперед сприймає їх як загальну цінність, бажану для будь-якого суб'єкта;
- в) тому що вони виготовлені зі специфічного матеріалу?

9. До електронних грошей належать:

- а) казначейські білети;
- б) банкноти;
- в) кредитні картки;
- г) картки для банкоматів;
- д) чеки;
- е) дебетові картки.

10. Купівельна спроможність грошей:

- а) піднімається із зростанням цін;
- б) може підвищуватись і знижуватися;
- в) зростає з часом;
- г) залишається постійною.

11. Коли форма обміну через посередництво товару-еквівалента (еквівалентна форма обміну) трансформувалася у грошову:

- а) коли внаслідок розвитку міжрегіональних торговельних зв'язків з маси регіональних товарів-еквівалентів виокремлювався еквівалент, що обслуговував обмін на великій території;
- б) коли роль еквівалента від товарів першої необхідності (зерно, худоба сіль, тощо) перейшла до товарів, що такими не були (перли, хутра тощо);
- в) коли роль товару-еквівалента стали виконувати метали?

12. Чому функції міри вартості й засобу обігу є двома провідними функціями грошей:

- а) тому що гроші історично почали функціонувати з виконання саме цих функцій;
- б) тому що інші функції є похідними від цих двох функцій;
- в) тому що саме в цих двох функціях гроші обслуговують більшу частину економічного обороту?

13. Функціями грошей є:

- а) розподіл вартості;
- б) засіб нагромадження;
- в) засіб обігу;

- г) надання грошової інформації;
- д) міра вартості;
- е) засіб платежу;
- є) девальвація;
- ж) світові гроші.

14. У якій функції гроші обслуговують процес ціноутворення:

- а) засобу обігу;
- б) міри вартості;
- в) засобу нагромадження;
- г) засобу платежу?

15. Що таке грошова функція:

- а) певний обов'язок, який виконують гроші, обслуговуючи рух вартості в процесі відтворення;
- б) специфічна зовнішня відмінність грошей у товарному світі;
- в) здатність грошей без додаткових витрат у будь-який час обмінюватися на будь-яке благо?

16. Світові гроші виконують такі функції:

- а) міжнародного засобу нагромадження;
- б) міжнародного платіжного засобу;
- в) загального втілення суспільного багатства;
- г) забезпечують безперервність виробництва в країні;
- д) міжнародного купівельного засобу;
- е) міжнародного засобу обігу.

17. Визначити, які гроші перебувають в обігу в Україні у сучасних умовах:

- а) повноцінні;
- б) неповноцінні;
- в) паперово-кредитні;
- г) електронні.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Вступ до банківської справи* / Відп. ред. М. І. Савлук. — К.: Лібра, 1998.
2. *Гай-Нижник П. П.* Грошова (емісійна) політика уряду Української держави 1918 року // *Фінанси України*. — 2007. — № 4. — С. 136–145.
3. *Гальчинський А. С.* Теорія грошей. — К.: Основи, 2001.
4. *Гриценко О.* Гроші та грошово-кредитна політика. — К.: Основи, 1996.
5. *Гриценко А. А.* Проблеми забезпечення стабільності грошової одиниці України // *Фінанси України*. — 2007. — № 9. — С. 88–97.
6. *Гроші та кредит: Підручник* / Демківський А. В. — К.: ДАКОР. — 2007. — 528 с.
7. *Гроші та кредит: Підручник* / Відп. ред. А. В. Демківський — К.: Віра-Р. — 2006. — 528 с.
8. *Гроші та кредит: Підручник* / Івасів Б. С. — Тернопіль, К.: КонДор, 2008. — 528 с.
9. *Гроші та кредит: Підручник* / За ред. проф. Івасіва Б. С. — К.: КНЕУ, 2007. — 528 с.
10. *Гроші та кредит: Підручник* / За ред. М. І. Савлук. — К., 2006. — 748 с.
11. *Деньги* / Сост. А. А. Чухно. — К., 1997.
12. *Долан Дж., Кэмпбел К. Д., Кэмпбел Р. Д.* Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. — Профино, 1991.
13. *Кораблін С. О.* Валютно-курсова політика України: стабілізаційні ефекти та можливі перспективи розвитку // *Фінанси України*. — 2007. — № 9. — С. 112–123.
14. *Полозенко Д. В.* Про гроші, інфляцію та фінанси у трансформаційній економіці // *Фінанси України*. — 2008. — № 2. — С. 82–88.
15. *Чухно А. А.* Природа сучасних грошей, кредиту та грошово-кредитної політики // *Фінанси України*. — 2007. — № 1. — С. 3–16.

Тема 2. ГРОШОВИЙ ОБОРОТ ТА ГРОШОВА МАСА

- 2.1. Характеристика і структура грошового обороту.
- 2.2. Форми грошового обороту.
- 2.3. Закон грошового обігу.
- 2.4. Грошова маса та її показники.
- 2.5. Грошово-кредитний мультиплікатор.

2.1. Характеристика і структура грошового обороту

У процесі купівлі-продажу товарів, надання послуг, а також виконання різних видів зобов'язань у грошовій формі здійснюються розрахунки та платежі, які відбуваються і під час розподілу та перерозподілу грошових коштів. Сукупність усіх грошових платежів утворює *грошовий оборот*.

Класична модель кругообігу товарів та послуг, якими обмінюються підприємства (фірми) і домашні (сімейні) господарства (населення), врівноважена відповідними **потоками** грошових платежів, що здійснюються при обміні (рис. 2.1). Підприємства і населення пов'язані між собою двома групами ринків: продуктів та ресурсів.

Ринки продуктів — це ринки, на яких населення, підприємства та уряд купують вироблені іншими підприємствами товари та послуги. Населення витрачає одержані ними доходи на придбання споживчих товарів (потік № 3), а підприємства продають свої продукти населенню та іншим підприємствам з метою одержання виручки (потік № 10), необхідної для продовження процесу виробництва.

Ринки ресурсів — це ринки, на яких населення, підприємства купують ресурси, необхідні для виробництва — робочу силу, капітал, природні ресурси (потік № 1). Населення та підприємства продають ресурси, що належать їм, за відповідні грошові платежі, які виступають у вигляді заробітної плати, відсоткового доходу, рентних платежів, прибутку (потік № 2).

Грошовий оборот складається з окремих каналів руху грошей між:

- центральним банком країни і комерційними банками;
- комерційними банками;

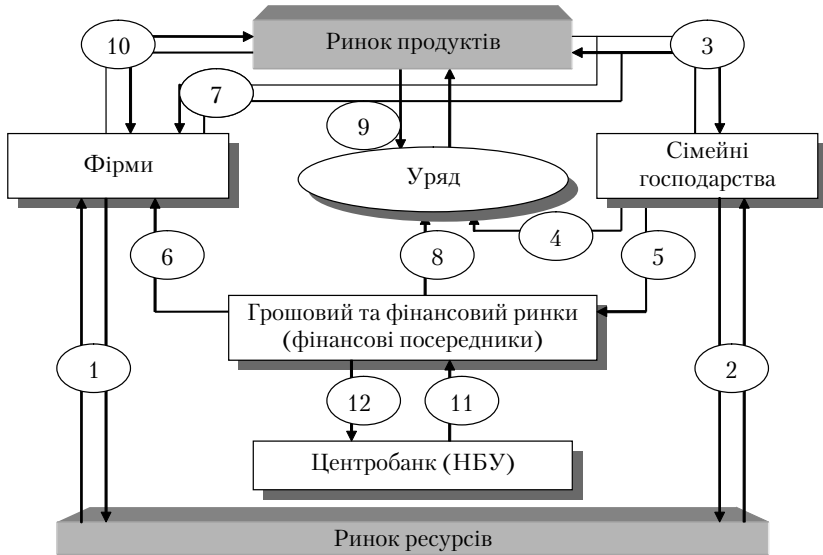

Рис. 2.1. Модель сукупного грошового обороту

- підприємствами та організаціями;
- банками і господарюючими суб'єктами;
- господарюючими суб'єктами і населенням;
- фінансовими інститутами і населенням.

У наведеному рисунку товари і ресурси рухаються за годинниковою стрілкою, а відповідні платежі – в протилежному напрямку (грошові потоки № 1, 2, 3, 4...). Процеси, показані стрілками, називаються **потоками**, оскільки вони безперервні та довготривалі, вимірюються в одиницях (наприклад, у гривнях за певний період: рік, місяць, день).

Суб'єкти грошового обороту

Фірми – усі юридичні та фізичні особи, які беруть участь у створенні сукупного суспільного продукту й реалізації його. В результаті їхньої діяльності утворюється потік № 10 (платежі, що надходять фірмам за продані товари та послуги). Якщо фірми створюють інвестиційні витрати для придбання на ринку продуктів додаткових засобів виробництва, то з'являється потік № 7.

Сімейні господарства — усі сімейні господарства, які отримують грошові доходи (потік № 2) і є основними споживачами товарів і послуг, які виробляють фірми (потік № 3). Також, завдяки своїм вільним коштам (заощадженням), вони є активними суб'єктами (інвесторами) грошового та фінансового ринків (потік № 5).

Уряд — усі державні структури, які забезпечують розподіл і перерозподіл усього валового національного продукту. Він є активним споживачем товарів і послуг (потік № 9) та приймає рух податкових платежів від усіх суб'єктів господарської діяльності (потік № 4).

Фінансові посередники — суб'єкти грошового та фінансового ринків, які діють посередниками (банки, кредитні спілки, трести, інвестиційні фонди тощо), акумулюючи та розміщуючи вільні грошові кошти всіх суб'єктів господарювання.

З усіх потоків найважливішими є:

- національний (сукупний) продукт, тобто загальна вартість усіх виготовлених виробів та послуг (потік № 10);
- національний дохід, що характеризує сукупний дохід, одержаний населенням, фірмами та державою, включаючи заробітну плату, прибутки ренту, відсоткові виплати тощо (потоки № 1, 2, 5 та ін.)

Кількісним вимірником товарних потоків є гроші. Кількість грошей в обігу можна визначити виходячи з такої залежності:

$$MV = PQ,$$

де M — кількість грошей (грошова маса);

V — швидкість обігу грошей;

P — рівень цін;

Q — реальний національний продукт.

Наведене рівняння обміну відображає залежність зміни кількості (маси) грошей, що перебувають в обігу, від рівня цін і розміру реального національного продукту.

Та частина доходу, яка не спрямовується на придбання товарів та послуг, сплату податків, погашення боргових зобов'язань, має назву **заощаджень** (потік № 5). Це накопичення у вигляді готівкових коштів, вкладів у банках чи цінних паперах.

Коли до кругообігу залучаються збереження та інвестиції, виникає два шляхи, якими кошти можуть переходити від господарських

суб'єктів до ринків продуктів: **прямий** та **непрямий**. Прямий — це безпосередні витрати на споживання, непрямий — це рух засобів через фінансові ринки. Оскільки більшість заощаджень здійснюється населенням, а інвестицій — підприємствами, є необхідним набір інструментів, що забезпечує переміщення потоків у грошових коштах від перших до других. Ці механізми діють завдяки функціонуванню фінансових ринків. Фінансові ринки складаються з великої кількості «каналів».

До першої групи таких каналів належать канали **прямого фінансування**, по яких кошти переміщуються безпосередньо від власників заощаджень до позичальників шляхом реалізації акцій, облігацій та інших цінних паперів.

До другої групи відносять канали **непрямого (опосередкованого) фінансування** (потоки № 5, 6), коли потоки грошових коштів від власників заощаджень до позичальників проходять через фінансових посередників, таких як банки, страхові компанії та інші кредитно-ощадні установи.

Завдання фінансових посередників полягає в тому, щоб спрямувати заощадження від тих учасників економічних відносин, які заробляють більше, ніж витрачають, до тих, які витрачають більше, ніж заробляють. Найважливішими фінансовими інститутами є банки.

Фінансове посередництво пов'язане з випуском ліквідних довгострокових зобов'язань з метою одержання коштів та їх наступним вкладенням у менш ліквідні активи. Тим самим фінансові посередники збільшують розміри грошових фондів, випускаючи свої власні довгострокові зобов'язання, а на вилучені від їх продажу кошти купують довгострокові боргові зобов'язання чи цінні папери, що випущені іншими суб'єктами. Подвійний обмін довгостроковими зобов'язаннями відрізняє фінансових посередників від інших фінансових суб'єктів, таких як брокери і дилери. Фондові, товарні біржі також сприяють переміщенню коштів від кредиторів до позичальників, але не випускають на ринок власних довгострокових зобов'язань. Вони приводять у рух товарні маси, впливаючи на розміщення товарів відповідно до попиту на них.

В аналіз кругообігу продуктів і доходів слід включати об'єкти **державного сектора**. Зв'язок державного сектора з економічною системою відбувається трьома шляхами: через податки (потік № 4),

державні закупки (потік № 9) та позики (потік № 8). Одним з основних джерел державного впливу на процес кругообігу є *податково-бюджетна політика*.

Зниження податків стимулює як зростання заощаджень, так і зростання споживання — зростає національний продукт. Зростання обсягів державних закупок також стимулює зростання національного продукту.

Грошово-кредитна політика, під якою розуміють дії уряду, впливаючи на кількість грошей, що перебувають в обігу, також є засобом державного впливу на кругообіг. Одним з джерел цього впливу є *фіскальна політика*. Збільшуючи чисті податки, уряд може збільшити і розміри грошових засобів, що вилучаються в сімейних господарств. У свою чергу, сімейні господарства в цій ситуації повинні зменшувати або заощадження, або видатки на споживання, чи проводити як те, так і інше. У будь-якому випадку результатом буде зменшення національного продукту. Зниження чистих податків стимулює як підвищення збережень, так і підвищення рівня споживання, позитивно впливаючи таким чином на збільшення національного продукту.

Заходи, що проводяться в рамках фіскальної політики, можуть також набувати форми зміни обсягів державних закупок. Підвищення державних закупок стимулює підвищення національного продукту, оскільки в результаті цього підвищуються доходи фірм від продажу товарів та послуг державі. Також зростають і доходи сімейних господарств, якщо збільшити зарплату працівників, зайнятих у державному секторі чи за рахунок кількості зайнятих у ньому. Зниження обсягів державних закупок призводить до протилежного ефекту.

Модель кругообігу доходів і продуктів описує потік товарів та послуг, якими обмінюються сімейні господарства і фірми, збалансований контрпотоком грошових платежів, що здійснюються при цьому обміні. Ця модель буде складніша, якщо до її елементів включити міжнародні зв'язки (імпорт-експорт товарів, позики, кредити, міжнародні закупки).

Таким чином, **грошовий оборот** — це процес безперервного руху засобів платежу в країні. Грошовий оборот включає в себе обіг грошових знаків, що передбачає їх постійний перехід від одних фізичних

чи юридичних осіб до інших. Безготівкові грошові знаки не перебувають в обігу, тому що кожна нова угода потребує нового запису на банківських рахунках. Поняття «грошовий обіг» належить тільки до частини грошового обороту — готівково-грошового.

2.2. Форми грошового обороту

Грошовий оборот — це рух грошових коштів в готівковій та безготівковій формах, що обслуговує реалізацію товарів, а також нетоварні платежі в народному господарстві.

Залежно від виду відносин, які обслуговує грошовий оборот, його можна розподілити на:

- грошово-розрахунковий оборот, який обслуговує розрахунки за товари та послуги, і нетоварні зобов'язання юридичних та фізичних осіб;
- грошово-кредитний оборот, який обслуговує кредитні відносини в господарстві;
- грошово-фінансовий оборот, що обслуговує фінансові відносини в господарстві.

Об'єктивною основою грошового обороту є товарне виробництво, при якому товарний світ поділяється на товари та гроші, породжуючи між ними певні протиріччя. За допомогою готівкової та безготівкової форм здійснюється процес обігу товарів, а також рух позикового та фіктивного капіталів. Звідси, залежно від форми функціонування грошей в обороті, виділяють *готівковий грошовий оборот і безготівковий грошовий оборот*.

Готівково-грошовий оборот являє собою сукупність платежів готівковими коштами, які використовуються при виплаті заробітної плати, пенсій, субсидій. Населення здійснює готівкові платежі при купівлі товарів, оплаті різних видів послуг тощо.

Правильна організація обороту готівкових коштів впливає на розмір грошової маси, від неї залежить швидкість обертання грошей, що характеризує стабільність та стійкість грошового обігу.

Сфера використання готівкових грошей у народному господарстві обмежена порівняно з безготівковими розрахунками, і в основному їх використовує населення. Разом з тим кожне підприємство

та організація без роботи з готівковою грошовою масою поки що обійтися не може: насамперед, це пов'язано з оплатою праці. Крім того, підприємства та організації самостійно можуть реалізовувати свою продукцію і послуги, отримуючи при цьому виручку готівкою. У межах установлених законодавством сум вони також можуть використовувати готівкові гроші в розрахунках між собою. Таким чином, в економіці формується готівково-грошовий обіг, який являє собою розрахунки готівковими грошима.

Оскільки емісійним центром країни є центральний банк, то він за допомогою своїх нормативних документів регулює рух готівкових грошей у країні, а комерційні банки виступають у ролі уповноважених агентів з готівково-грошового (касового) обслуговування господарюючих суб'єктів.

Згідно з установленим порядком ведення касових операцій, обов'язковими є такі основні положення:

- підприємства можуть мати в своїх касах готівкові гроші в межах установленого банком ліміту, інші гроші повинні зберігатися на рахунках у банках;
- при необхідності виплат готівкою заробітної плати або інших платежів підприємство отримує їх у банку; при цьому готівкові гроші повинні використовуватися суворо за цільовим призначенням;
- підприємства можуть отримувати готівкові кошти за наявності джерела засобів (вільний залишок на рахунку чи отримання кредиту);
- перевищення встановлених лімітів каси допускається тільки в особливих випадках, обумовлених в нормативних документах центрального банку (наприклад, у дні виплати зарплати).

В Україні, як і в більшості країн, організацією та регулюванням готівкового обороту займається центральний банк — Національний банк України. Готівкові гроші мають значну частку і тому перспективи їх зменшення пов'язані з:

- стабілізацією економіки;
- підвищенням надійності банків і зростанням довіри до них з боку населення;
- розвитком ринку державних цінних паперів, орієнтованих на населення;

- запровадженням високоефективних банківських технологій у галузі розрахунків, зокрема національної системи електронних масових платежів за допомогою пластикових карток.

Значну частину грошового обороту складають платежі підприємств за товари, роботи, послуги, які здійснюються безготівковим шляхом. Сукупність цих платежів, що здійснюються без використання готівкових грошей, становить **безготівковий грошовий оборот**.

Безготівкові розрахунки між підприємствами, організаціями, установами можуть класифікуватися за рядом ознак:

- за об'єктом розрахунків або залежно від призначення платежу (платежі до бюджету, за розрахунками з фондом соціального захисту населення тощо);
- за місцем проведення розрахунків або характером економічних зв'язків — внутрішньодержавних чи міждержавних (коли розрахунки здійснюються з контрагентами, які знаходяться на території інших держав);
- за способом платежу;
- гарантовані (що забезпечують гарантію платежу за рахунок депонованих коштів) та негарантовані (які не мають гарантії платежу);
- шляхом списання коштів з рахунку чи шляхом заліку взаємних вимог;
- з відстрочкою;
- за способом реалізації продукції, товарів, робіт, послуг — прями розрахунки (безпосередньо між постачальником та покупцями) та транзитні (з урахуванням проміжних ланок).

В основі організації безготівкових розрахунків лежать такі принципи:

1) грошові кошти господарюючих суб'єктів підлягають обов'язковому зберіганню на розрахункових, поточних та інших рахунках в установах банків;

2) грошові розрахунки і платежі підприємства здійснюються, головним чином, через установи банків чи інші кредитні установи в безготівковому порядку за документами, передбаченими правилами розрахунків;

3) розрахунки з покупцями за товарно-матеріальні цінності та послуги виконуються після відвантаження товарів або надання

послуг одночасно з ними або ж у порядку попередньої оплати. Платежі здійснюються в порядку, передбаченому умовами реалізації таких товарів;

4) розрахунки за товари та послуги виконуються, як правило, за згодою платника після перевірки виконання постачальником договірних умов;

5) платежі здійснюються лише за наявності достатньої кількості коштів на рахунках платника; за певних умов банк може надати кредит на оплату рахунків постачальників або взяти на себе функцію платника-гаранта (поручителя) на комерційній основі (на прохання кредитоспроможного клієнта);

6) зарахування коштів на рахунок одержувача виконується, як правило, після списання відповідних сум з рахунка платника.

Переваги безготівкових розрахунків полягають у такому:

- по-перше, зменшуються затрати праці і відсотки, пов'язані з використанням готівкових грошей (карбування, друкування, перевезення, зберігання, сортування);
- по-друге, сприяє безперервному кругообігу коштів. Між готівково-грошовим та безготівковим оборотом існує тісна взаємозалежність: гроші постійно переходять із однієї сфери в іншу, змінюючи форму готівкових грошових знаків на депозит у банку, та навпаки. Тому безготівковий платіжний оборот невід'ємний від обігу готівкових грошей і створює разом з ними єдиний грошовий оборот країни.

Міжбанківські розрахунки. Від ефективності міжбанківських розрахунків залежить безперервність нормального функціонування економіки.

Банки для здійснення платежів і розрахунково-касового обслуговування клієнтів встановлюють між собою відносини, які одержали назву **кореспондентських відносин**.

Існує три основні види кореспондентських відносин:

- між комерційними банками і центральним банком країни;
- між комерційними банками (в тому числі банками з різних країн);
- між центральними банками різних держав.

Причому якщо два останніх види кореспондентських відносин будуються на добровільних засадах, то відносини між комерційни-

ми банками і центральним банком країни носять більш жорсткий, регламентований характер. Кожний комерційний банк, як правило, повинен мати кореспондентський рахунок у якому-небудь відділенні центрального банку.

Кореспондентський рахунок — це рахунок, на якому відображаються розрахунки, які зроблені одним банком за дорученням і за рахунок іншого банку.

Кореспондентські рахунки бувають двох видів:

- рахунок «ностро» («наш рахунок у вас») — коли банк відкриває рахунок у банку-кореспонденті;
- рахунок «лоро» («ваш рахунок у нас») — коли в даному банку відкриваються рахунки банків-кореспондентів.

Кореспондентські відносини оформлюються укладанням *кореспондентського договору* (угоди), в якому передбачаються порядок і умови здійснення відповідних банківських операцій. В ході здійснення кореспондентських відносин банки-кореспонденти повідомляють один одному про здійснені операції. Для цього використовують **авізо** (від італ. *«avviso»* — повідомляти) — офіційне повідомлення про виконання розрахункових операцій, направлене одним банком іншому.

В авізо, як правило, вказується його номер, дата і характер проведеної операції, сума і номер рахунка, назва платника та одержувача коштів та інші дані. Авізо оформлюється на спеціальних бланках. За способом відправки авізо поділяються на поштові і телеграфні.

Техніка міжбанківських розрахунків розрізняється залежно від того, який тип кореспондентських відносин використовується — з центральним чи комерційним банком.

Міжбанківські розрахунки через центральний банк. Комерційні банки відкривають рахунки в установах центрального банку — розрахунково-касових центрах (РКЦ). По суті РКЦ — це підрозділ центрального банку, який відповідає за проведення розрахунків між банками. РКЦ створюється в містах, районних центрах.

На коррахунках комерційних банків в РКЦ зберігаються кошти банку; за суттю, цей коррахунок виконує ті самі функції, що й розрахунковий рахунок у підприємства, але з врахуванням специфіки діяльності банків.

Розрахунки між самими РКЦ по операціях комерційних банків здійснюються через рахунки міжфілійних оборотів (МФО), для чого

кожному РКЦ надається номер по МФО. Засобом міжфіліальних розрахунків і є авізо.

Розрахунки через кореспондентські рахунки, які відкриваються в інших банках. Існує також схема міжбанківських розрахунків «напрямую», обминаючи РКЦ. Це прямі кореспондентські відносини, які встановлюються між комерційними банками. У всьому світі цей спосіб розрахунку використовується досить широко. Так, один з найбільших банків Німеччини — «Дойче Банк АГ» працює через мережу, яка складається з чотирьох тисяч банків-кореспондентів у 184 країнах світу.

За системою прямих кореспондентських відносин здійснюється значна кількість міжнародних розрахунків. При цьому банк повинен володіти відповідною ліцензією центрального банку, яка дає право на встановлення прямих кореспондентських відносин із закордонними банками.

2.3. Закон грошового обігу

Закон вартості і форма його прояву у сфері обігу (закон грошового обігу) характерні для всіх суспільних формацій, у яких існують товарно-грошові відносини. Аналізуючи шляхи розвитку форм вартості грошового обігу, К. Маркс вивів *закон грошового обігу*, сутність якого виражається в тому, що кількість грошей, необхідних для виконання функцій засобу обігу, повинна дорівнювати сумі цін товарів, що реалізуються, яка поділена на число обертів (швидкість обороту) однойменних одиниць. Закон грошового обігу виражає економічну взаємозалежність між масою товарів в обігу, рівнем їх цін і швидкістю обігу грошей.

Розвиток кредитних відносин обернено впливає на кількість грошей. Зменшення кількості грошей викликане погашенням певної частини боргових вимог і зобов'язань шляхом взаємозаліку. Кількість грошей для обігу і платежу визначається в умовах розвинутого кредитного господарства такими умовами:

- загальним обсягом товарів та послуг, що знаходяться в обігу (пряма залежність);
- рівнем товарних цін і тарифів на послуги (пряма залежність, так як чим вищі ціни, тим більше потрібно грошей);

- ступенем розвитку безготівкових розрахунків (обернена залежність);
- швидкістю обігу грошей, зокрема кредитних (обернена залежність).

Таким чином, закон, що визначає кількість грошей в обігу, набуває такого вигляду:

$$KG = \frac{CЦ(PQ) - K + П - B}{O(V)},$$

де $CЦ(PQ)$ – сума цін товарів і послуг, які реалізуються в даний період ($\sum PQ$);

K – сума цін товарів і послуг, які продані в кредит ($\sum K$);

$П$ – сума платежів за борговими зобов'язаннями ($\sum П$);

B – сума взаємопогашуваних безготівкових платежів ($\sum B$);

$O(V)$ – середня кількість обігів грошової одиниці.

При металевому обігу кількість грошей регулювалася стихійно, за допомогою грошей у функції засобу накопичення та заощадження (скарбу). Якщо потреба в грошах зменшувалась, то зайві гроші (золота монета) вилучалися з обігу в скарби, а якщо збільшувалась – відбувався приплив грошей в обіг. Тому кількість грошей в обігу завжди підтримувалась на необхідному рівні.

При обігу розмінних на золото банкнот можливість їх вільного обміну на метал (золото, срібло) виключає знаходження в обігу їх зайвої кількості.

Якщо обіг обслуговується банкнотами, нерозмінними на золото, чи паперовими грошима (казначейськими білетами), то в цьому випадку обіг готівкових грошей здійснюється відповідно до *закону паперово-грошового обігу*. Специфічний закон обігу паперових грошей може виникнути лише з відношення їх до золота, лише через те, що вони є представниками останнього.

І закон цей зводиться до того, що випуск паперових грошей повинен бути обмежений тією їх кількістю, в якій дійсно оберталося б символічно представлене ними золото чи срібло.

Отже, коли кількість паперових грошей буде рівною теоретичній кількості золота, що необхідна для обігу, ніяких негативних явищ не

виникне — паперові гроші чи нерозмінні банкноти будуть відігравати роль грошових знаків, тобто заміників золотих монет. Така вимога забезпечує стійкість грошей і характерна для всіх суспільних формацій, де існує грошовий обіг.

Нічим не обмежена емісія грошей призводить до порушення цього закону, переповнення сфери грошового обігу зайвими грошовими знаками та їх знецінення.

Умови та закономірності підтримки грошового обігу визначаються взаємодією двох факторів: потребами господарства в грошах та фактичним надходженням грошей в обіг. Це головна умова стабільності грошової одиниці.

Якщо в обігу більше грошей, ніж потребує господарство, то це призводить до знецінення грошей — зниження купівельної спроможності грошової одиниці.

2.4. Грошова маса та її показники

Грошова маса — це сукупність купівельних, платіжних та накопичувальних засобів, яка обслуговує економічні зв'язки, належить фізичним та юридичним особам, а також державі. Це важливий кількісний показник руху грошей.

З розвитком форм товарного обміну та платіжно-розрахункових відносин склад та структура грошової маси зазнали значних змін. На початку ХХ ст. при золотому обігу структура грошової маси була в розвинутих країнах такою: золоті монети становили 40%, банкноти та інші кредитні гроші — 50% і залишки на рахунках кредитних установ — 10%; напередодні Першої світової війни — відповідно 15, 22 і 67%.

Вилучення золотих грошей спочатку з внутрішнього обігу, а надалі із зовнішнього внесло якісні зміни в структуру грошової маси. Повноцінні гроші (золоті) повністю зникли з обігу, домінуюче положення зайняли нерозмінні кредитні гроші, які стали функціонувати в готівковій та безготівковій формах.

Для аналізу зміни руху грошей на певну дату і за певний період у фінансовій статистиці спочатку в економічно розвинутих країнах, а надалі і в нашій країні стали використовувати грошові агрегати М0, М1, М2, М3:

$M0$ = готівка (гроші поза банками);

$M1$ = $M0$ + кошти на поточних рахунках банків та депозити до запитання;

$M2$ = $M1$ + строкові депозити, кошти в іноземній валюті (валютні заощадження);

$M3$ = $M2$ + кошти клієнтів за трастовими операціями.

Агрегат $M0$ включає готівкові кошти в обігу: банкноти, металеві монети, казначейські білети (в деяких країнах). Це найліквідніша частина грошової маси, її частка в розвинутих країнах становить 4–7%. В Україні ж частка готівкових грошей сягає 28,05% (у 1996 р. вона становила 43,1%, 1998 р. – 45,5%, 2000 р. – 39,68%, 2002 р. – 40,75%, 2004 р. – 33,66%, 2006 р. – 28,7%, 2007 р. – 28,05%), тому цей агрегат дуже важливий для статистичного аналізу і заходів регулювання грошової маси.

Висока частка готівки ($M0$) в загальній масі грошей ($M3$) свідчить про недостатній розвиток безготівкових розрахунків, незадовільну структуру грошової маси, наявність значних обсягів обороту тіньової економіки, втрата довіри населення до банківських структур, але все ж з 1996–2007 рр. є певна позитивна динаміка щодо її зміни (від 43,1%–28,05%).

Агрегат $M1$ складається з агрегату $M0$ і засобів на поточних і ощадних рахунках банків до запитання. Кошти на рахунках можуть використовуватися для платежів у безготівковій формі, через трансформацію в готівкові кошти і без переведення на інші рахунки.

Для розрахунків власники рахунків виписують платіжні доручення (переважна форма розрахунків в українській економіці) або чеки та акредитиви. Їх особливістю є те що депозити не приносять відсотків, але дозволяють їх власникам скористатися ними в будь-який час.

Агрегат $M2$ містить агрегат $M1$, термінові та заощаджувальні депозити в комерційних банках, а також короткострокові державні цінні папери. Останні не функціонують як засоби обігу, але можуть перетворюватись на готівкові кошти або чекові рахунки.

Заощаджувальні депозити в комерційних банках знімаються в будь-який час і перетворюються на готівку (але це правило не діє в період фінансових, економічних криз, коли центральний банк може заблокувати всі строкові рахунки). Термінові депозити доступні

вкладникові лише по закінченню певного строку, у них менша ліквідність, ніж у заощаджувальних депозитах.

Агрегат М3 містить агрегат М2, заощаджувальні вклади в спеціалізованих кредитних закладах, а також цінні папери, які обертаються на грошовому ринку, в тому числі комерційні векселі, які виписуються підприємствами. Ця частина коштів, яка вкладена в цінні папери, створюється не банківською системою, але знаходиться під її контролем, оскільки перетворення векселя на засіб платежу потребує, як правило, акценту банку, тобто гарантії його сплати банком у випадку неплатоспроможності емітента.

Між агрегатами необхідна рівновага, в іншому випадку відбувається порушення грошового обігу. Практика показує, що рівновага буде, коли $M2 > M1$ (вона закріплюється при $M2 + M3 > M1$).

У цьому випадку грошовий капітал переходить з готівкового обігу на безготівковий. При порушенні цього співвідношення між агрегатами в грошовому обігу починаються ускладнення: недостатність грошових знаків, зростання цін тощо.

Для визначення грошової маси держави використовують різну кількість агрегатів (наприклад, у США — 4, у Франції — 2). В Росії та Україні для розрахунку сукупної грошової маси використовують агрегати М0, М1, М2 і М3.

Близько третини грошової маси в Україні припадає на готівкові гроші (табл. 2.1).

Збільшення кількості готівкових грошей, які обслуговують населення (а в сучасних умовах до них часто звертаються юридичні особи) спричинює нестачу грошей у державі.

Перехід грошей з безготівкового обігу на готівковий — результат жорсткої фінансової політики, який призводить до розширення ухилень від сплати податків. Крім того, скорочення безготівкового обороту свідчить про зниження здатності держави впливати на реальні господарські процеси.

На грошову масу впливають два фактори:

- кількість грошей;
- швидкість обертання грошей.

Інший фактор, який впливає на грошову масу, — швидкість обігу грошей, тобто їх інтенсивний рух при виконанні ними функцій обігу і платежу. Для розрахунку цього показника використовують непрямі методи, серед яких:

**Грошова маса, що обслуговує грошовий оборот
в Україні 1991–2007 рр. (на кінець року), млн грн**

Період	Показник грошової маси			
	M0	M1	M2	M3
1991	0,3	1,7	2,4	—
1992	5	21	25	—
1993	128	334	482	—
1994	793	1860	3216	—
1995	2623	4682	6846	6930
1996	4041	6315	9023	9364
1997	6132	9050	12448	12541
1998	7158	10331	15432	15705
1999	9583	14094	21714	22070
2000	12799	20762	31544	32252
2001	19465	29796	45186	45755
2002	26434	40281	64321	64870
2003	33119	51541	94855	95043
2004	42345	67090	125483	125801
2005	60231	98573	193145	194071
2006	74984	123276	259413	261063
2007	111119	181665	391273	396156

Джерело: Статистичний бюлетень НБУ. — 2008. — № 10.

- швидкість руху грошей в кругообігу вартості суспільного продукту або кругообігу прибутків визначається як відношення

$$V = \frac{P \cdot Q}{M} \quad \text{або} \quad O = \frac{CI}{M},$$

де $V(O)$ — швидкість обігу грошей;

$P(CI)$ — середній рівень цін на товари;

Q — фізичний обсяг товарів та послуг, що реалізовані в даному періоді;

M — середня маса грошей, що перебуває в обороті за даний період.

На практиці, швидкість обігу грошей визначається співвідношенням

$$\frac{СЦ - \text{Валовий національний продукт або національний дохід (ВНП, НД)}}{M - \text{Грошова маса (агрегати M1 або M2)}}$$

Цей показник свідчить про зв'язок між грошовим обігом і процесами економічного розвитку;

- обертання грошей у платіжному обороті визначається співвідношенням

$$\frac{\text{Сума грошей на банківських рахунках}}{\text{Середньорічна величина грошової маси в обігу}}$$

Кількість грошової маси визначається державою — емітентом грошей, а саме — його законодавчою владою. Збільшення емісії зумовлене потребами товарного обороту і держави.

В Україні головна причина збільшення грошової маси — держава, точніше великий дефіцит державного бюджету, який значною мірою погашався в 1992–1994 рр. випуском додаткових грошей в обіг. Товарний оборот в той же час у реальному вираженні скоротився через падіння темпів виробництва.

Крім грошових агрегатів (табл. 2.1), які представляють грошову масу, НБУ також визначає показник, що називається **грошовою базою** (див. тему № 3).

Відмінності між грошовою масою і грошовою базою полягають у тому, що якщо грошова маса у своєму складі має всі елементи — від найвужчого показника M0 до найширшого агрегату M3, — то грошова база охоплює лише сукупність готівки емітованої НБУ та залишки коштів комерційних банків на їх рахунках у національному банку. Емітовані національним банком гроші називаються **базовими грошима**.

Величина грошової маси і грошової бази залежить від стану і розвитку економічного потенціалу, швидкості обігу грошей та інших факторів, передбачених і не передбачених грошово-кредитною політикою. Суттєвим механізмом впливу на створення грошової маси є використання комерційними банками **грошово-кредитної мультиплікації**.

2.5. Грошово-кредитний мультиплікатор

Грошово-кредитний мультиплікатор — це процес створення нових банківських депозитів (безготівкових грошей) при кредитуванні

банками клієнтури на основі додаткових (вільних) резервів, що надійшли в банк ззовні.

Механізм утворення нових безготівкових грошей можна показати в такій послідовності. Приймаючи різні види внесків на свої поточні рахунки, комерційні банки зобов'язуються повернути клієнтам їхні внески в певні строки з виплатою певного відсотка.

Деяку частину, наприклад 10% від загальної суми депозитів, комерційні банки повинні зберігати в центральному банку як обов'язкові резерви. (*Обов'язкові резерви* — це частка банківських депозитів, яка, згідно з вимогами до діючих нормативних і законодавчих актів, має зберігатися у формі касової готівки комерційних банків та їх депозитів у центральному банку).

Якщо банк вважає для себе за необхідне утримувати на резервному рахунку кошти понад цю суму, то такі кошти називають **надлишковим резервом**.

Видаючи кредит суб'єкту господарювання, банки перетворюють пасивні гроші на активну грошову масу. Банк відкриває рахунок, з якого боржник виписує чеки для розрахунків зі своїми кредиторами. Чеки надходять в інші банки, збільшуючи їхній депозитний потенціал і можливості кредитування. Таким чином, депозитні суми, надходячи в міжбанківській оборот, призводять до самозростання грошової маси.

Ланцюгова реакція охоплює інші банки і, таким чином, у банківській системі виникають нові й нові кредити та депозити. Виходячи з того, що норма обов'язкового резерву становить 10%, складемо таблицю створення нових банківських грошей (табл. 2.2).

Як бачимо початкова сума банківських грошей (1000 грн) у процесі багаторазової експансії банківських депозитів зросла до 9000 грн:

$$(1000 + 900 + 810 + 729 + 656 + 590 + 531 + 478 + X = 9000),$$

а загальний ефект багаторазового збільшення банківських депозитів становить 10 000 грн.

Таким чином, ланцюгова реакція збільшення банківських депозитів за ставки резервних вимог у 10% сприяла перетворенню 1 грн початкового вкладу на 10 грн нових банківських грошей або на кожен гривню нових резервів, які увійшли у банківську систему, було створено 10 грн додаткових депозитів (банківських грошей).

Таблиця 2.2

Процес створення банківських депозитів

Комерційні банки	Нові депозити	Нові позики	Нові резерви
Банк А	1000	900	100
Банк Б	900	810	90
Банк В	810	729	81
Банк Г	729	656	72
Банк Д	656	590	65
Банк Е	590	531	59
Банк Ж	531	478	53
Сума перших 7 КБ	5217	4695	521
Сума решти банків	4782	4304	478
Разом	10000	9000	1000

Величина грошово-кредитного мультиплікатора як коефіцієнта збільшення кількості грошей в обігу внаслідок операції на монетарному ринку визначається за формулою

$$m = \frac{1}{MR} \cdot 100,$$

де MR — норма обов'язкових резервів.

У нашому випадку

$$m = \frac{1}{MR} \cdot 100 = \frac{1}{10} \cdot 100 = 10.$$

Ефект кредитного мультиплікатора (максимальна кількість нових кредитних грошей ΔM) на основі даної суми наднормативних резервів (E) визначається за формулою:

$$\Delta M = E \cdot m = E \cdot \frac{1}{MR} \cdot 100 = 100 \cdot \frac{1}{10} \cdot 100 = 1000.$$

Показник грошово-кредитної мультиплікації дозволяє НБУ здійснювати контроль за утворенням нових безготівкових грошей (банківських депозитів) як важливої складової частини загальної маси купівельних і платіжних засобів і таким чином дотримуватися вимог закону грошового обігу.

ПРАКТИКУМ

Питання для самоконтролю

1. Що таке грошовий оборот і з чого він складається?
2. Форми грошового обороту та їхня характеристика.
3. Класифікація безготівкових розрахунків.
4. Які існують форми безготівкових розрахунків?
5. У чому полягає сутність закону грошового обігу?
6. Грошові агрегати як показники грошової маси.
7. Способи регулювання грошової маси.
8. Що таке безготівковий грошовий оборот?
9. У чому полягають переваги безготівкового грошового обороту порівняно з готівковим?
10. Назвіть сфери застосування готівки в народному господарстві.
11. Виділіть основні принципи організації готівкового і безготівкового грошових оборотів.
12. Опишіть національну грошову одиницю України — гривню (банкноту та розмінну монету).
13. Охарактеризуйте базову модель грошового обороту в ринковій економіці.
14. Назвіть особливості грошової маси в Україні.
15. Як здійснюється контроль за станом безготівкових розрахунків у народному господарстві України?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Поняття про грошовий оборот, його економічна основа, основні суб'єкти та ринки, які він обслуговує.
2. Структура грошового обороту за формою платіжних засобів та економічним змістом. Характеристика грошового обігу як складової грошового обороту.
3. Поняття та складові маси грошей, що обслуговують грошовий оборот. Базові гроші та грошові агрегати.
4. Швидкість обігу грошей та фактори, що її визначають. Розрахунок швидкості обігу.
5. Вплив швидкості обігу на масу та стабільність грошей. Механізм забезпечення стабільності грошей.

6. Суть та вимоги закону кількості грошей, необхідних для обороту. Монетизація ВВП.

7. Сучасні засоби платежу, які обслуговують грошовий оборот, їх економічні відмінності.

Теми для рефератів

1. Грошовий оборот та грошові потоки в Україні.
2. Основні ринки, що взаємопов'язуються грошовим оборотом.
3. Закон кількості грошей, необхідної для обігу та використання їх вимог в Україні.

Тестові завдання

1. Грошовий оборот — це:

- а) процес безперервного руху засобів платежу в країні;
- б) створення готівкових грошей;
- в) створення безготівкових грошей;
- г) кругообіг сукупного індивідуального капіталу;

2. Суб'єктами грошового обігу виступають:

- а) фінансові посередники;
- б) фірми;
- в) сімейні господарства;
- г) ринок продуктів;
- д) уряд;
- е) ринок ресурсів.

3. Вхідними грошовими потоками сектора «сімейних господарств» є:

- а) заощадження;
- б) податки;
- в) доходи;

4. Вхідними грошовими потоками сектора «фірм» є:

- а) податки;
- б) інвестиції;
- в) виручка від реалізації;

- г) позики.
- д) кредити.

5. Грошовим обігом взаємопов'язуються такі ринки:

- а) ринок продуктів;
- б) міжбанківський ринок;
- в) інвестиційний ринок;
- г) ринок ресурсів;
- д) фінансовий ринок;
- е) світовий ринок;
- є) кредитний ринок.

6. Вхідними потоками сектора «держава» є:

- а) позики;
- б) трансфертні платежі;
- в) податки;
- г) заробітна плата;
- д) заощадження.

7. Агрегат М0 містить:

- а) депозити в іноземній валюті;
- б) строкові вклади в національній валюті;
- в) гроші поза банками;
- г) депозити до запитання.

8. Грошовий агрегат М1 визначається за формулою:

- а) $M0 + \text{поточні рахунки}$;
- б) $M2 - \text{строкові депозити}$;
- в) $M0 + \text{строкові депозити}$;
- г) немає правильної відповіді.

9. Який з наведених виразів не може бути помилковим:

- а) $M2 = M3 + M1$;
- б) $M2 < M1$;
- в) $M0 > M1 + M2$;
- г) $M3 > M2$?

10. Яке з наведених тверджень неправильне:

- а) середня ліквідність М3 менша за М2;
- б) у складі М2 є елементи М3;
- в) середня ліквідність М2 менша, ніж М1?

11. Здатність банків збільшувати пропозицію грошей залежить від ставки банківського відсотка:

- а) так;
- б) ні;
- в) ці процеси не пов'язані між собою.

12. Якщо готівка на руках у населення становить 1000 тис. грн, строкові депозити 2000 тис. грн, безготівковий обіг 3000 тис. грн, готівковий обіг 4000 тис. грн, кошти за трастовими операціями банків 5000 тис. грн, то М2 становить:

- а) 10 000 тис. грн;
- б) 15 000 тис. грн;
- в) 5 000 тис. грн.

13. Норма обов'язкових резервів:

- а) устанавлюється з метою обмеження грошової маси;
- б) запроваджується як захід, що збільшує рентабельність банків;
- в) визначається з метою підтримування ліквідності банків.

14. Якщо норма обов'язкових резервів становить 11%, то чому дорівнює депозитний мультиплікатор:

- а) 5;
- б) 9,09;
- в) 9;
- г) 11?

15. Зміна норми банківських резервів найбільше впливає на:

- а) споживчі видатки;
- б) інвестиції;
- в) обсяг експорту;
- г) державні видатки.

16. Грошовий мультиплікатор – це:

- а) коефіцієнт, який відображає, на скільки одиниць збільшується грошова маса за зміни грошової бази на одиницю;
- б) коефіцієнт, який відображає, на скільки одиниць змінюється грошова маса внаслідок зміни політики НБУ в системі норм обов'язкового резервування;
- в) коефіцієнт, який показує, на скільки одиниць змінюється ВВП за зміни державного бюджету на одиницю.

17. Залучені ресурси комерційного банку становлять 2 млн грн, а норма обов'язкового резерву 13%. Якими будуть у цьому випадку кредитні ресурси комерційного банку:

- а) 2 млн грн;
- б) 300 тис. грн;
- в) 1 740 тис. грн?

Задачі

Задача № 1

Клієнт вносить у банк 4000 грошових одиниць готівкою. Після цього комерційний банк збільшує свої резерви на таку саму суму і видає позичку в розмірі 2000 одиниць. Як саме після проведених трьох операцій (абстрагуючись від усіх інших) зміниться грошова пропозиція:

- а) зменшиться на 2000 грошових одиниць;
- б) збільшиться на 2000 грошових одиниць;
- в) зменшиться на 4000 грошових одиниць;
- г) збільшиться на 4000 грошових одиниць;
- д) збільшиться на 6000 грошових одиниць?

Задача № 2

Кількість проданих товарів протягом року становить 180 тис. шт., ціна одиниці товару – 5 грн. Визначити середню оборотність грошової одиниці та розмір грошової маси, якщо відомо, що при підвищенні оборотності грошової одиниці на 2 оберти необхідність у грошовій масі, що обслуговує грошовий обіг, скоротилась на 40%, а при підвищенні оборотності грошової одиниці на 3 оберти – на 50%.

Задача № 3

Якщо норма обов'язкового резервування — 12,5%, то грошовий мультиплікатор становить:

- а) 25;
- б) 4;
- в) 8;
- г) 12,5;
- д) власний варіант відповіді.

Задача № 4

Залучені ресурси комерційного банку становлять 1 млн грн, а норма обов'язкового резерву — 15%. Якими будуть у цьому випадку кредитні ресурси комерційного банку:

- а) 1 млн грн;
- б) 850 тис. грн;
- в) 150 тис. грн?

Задача № 5

Знайдіть значення грошового мультиплікатора M_2 , якщо співвідношення готівки в обігу та депозитів (25 млн грн), залучених банківською системою, можна визначити як 2 : 3, частка строкових депозитів у загальній масі залучених коштів становить 30%, інші кошти — 2 млн грн, а величина наднормових резервів комерційних банків — 3 млн грн. Норма обов'язкового резервування визначена центральним банком у розмірі 25%.

Задача № 6

Порівняйте фактичну швидкість обіговості грошей у наявному грошовому обігу з ідеальним значенням, якщо середня грошова маса за звітний період, розрахована за агрегатом M_1 , становить: $M_0 = 110$ млрд грн, сума поточних рахунків у комерційних банках становить 10% від M_0 , депозити до запитання — 70 млрд грн, середній розмір грошових надходжень у каси банків — 3,8 млрд грн, сума видатків — 65% від розміру надходжень. Ідеальне значення швидкості обігу грошей — 1.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Буковинський С. А., Грищенко А. А., Кричевська Т. О.* Середньострокова монетарна стратегія та проблеми її формування й реалізації в Україні // *Фінанси України.* — 2008. — № 6. — С. 3–30.
2. *Все о векселе: Сборник систематизированного законодательства // Бизнес.* — 2007. — № 16, 17.
3. *Гальчинський А. С.* Теорія грошей. — К.: Основи, 2001.
4. *Гроші та кредит: Підручник / Щетинін А. І.* — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 432 с.
5. *Гроші та кредит: Підручник / Демківський А. В.* — К.: ДАКОР. — 2007. — 528 с.
6. *Гроші та кредит: Підручник / Відп. ред. А. В. Демківський — Віра-Р,* 2006. — 528 с.
7. *Гроші та кредит: Підручник / Івасів Б. С.* — Тернопіль, К.: КонДор, 2008. — 528 с.
8. *Гроші та кредит: Підручник / За ред. проф. Івасіва Б. С.* — К.: КНЕУ, 2007. — 528 с.
9. *Гроші та кредит: Підручник / За ред. М. І. Савлука.* — К., 2006. — 748 с.
10. *Деньги, кредит, банки / Авт. кол. под рук. Г. И. Кравцовой.* — Минск, 2007.
11. *Долан З. Д.* и др. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. — СПб: Оркестр, 1994.
12. *Корнеев В.* Еволюція і перспективи фінансового ринку в Україні // *Економіка України.* — 2007. — № 9. — С. 21–29.
13. *Косова Т., Роганова Т.* Проблеми розподілу чистого грошового операційного потоку підприємства на прибуток і амортизацію // *Економіка України.* — 2008. — № 7. — С. 57–64.
14. *Мороз А. М., Пуховкіна М. Ф.* Управління грошовим обігом // *Фінанси України.* — 2006. — № 10.
15. *Основи банківської справи / Авт. кол. за ред. М. І. Савлука.* — К.: Лібра, 2006.
16. *Поддерогін А. М., Невмержицький Я. І.* Ефективність управління грошовими потоками підприємства // *Фінанси України* — 2007. — № 11. — С. 119–127.
17. *Полозенко Д. В.* Про гроші, інфляцію та фінанси у трансформаційній економіці // *Фінанси України.* — 2008. — № 2. — С. 82–88.
18. *Санір Ж.* Настільки тяжко, наскільки довго? (Спроба прогнозування глибини і тривалості кризи) // *Економіка України.* — 2008. — № 10. — С. 73–93.
19. *Статистичний бюлетень НБУ.* — 2008. — № 10.
20. *Чухню А.А.* Природа сучасних грошей, кредиту та грошово-кредитної політики // *Фінанси України.* — 2007. — № 1. — С. 3–16.
21. <http://www.bank.gov.ua/>

Тема 3. ГРОШОВИЙ РИНОК

- 3.1. Суть і структура грошового ринку.
- 3.2. Характеристика облікового ринку та його особливості.
- 3.3. Характеристика міжбанківського ринку. Операції на міжбанківському ринку.

3.1. Суть і структура грошового ринку

Грошовий ринок — частина ринку позикових капіталів, де здійснюються переважно короткострокові (від одного дня до одного року) депозитно-позикові операції, що обслуговують головним чином рух оборотного капіталу фірм, короткострокових ресурсів банків, установ, держави і приватних осіб.

З розвитком міжнародних кредитних і валютних відносин сформувався міжнародний грошовий ринок (найбільшими в світі ринками грошей є Нью-Йоркський, а також ринки Лондона, Токію, Парижа).

Інструментами грошового ринку є векселі, депозитні сертифікати, банківські акцепти. Його основні інститути — банки, облікові установи, брокерські й дилерські фірми. За джерела ресурсів правлять кошти, залучені банківською системою. Основними позичальниками є фірми, кредитно-фінансові інститути, держава, населення. Слід мати на увазі, що грошовий ринок — важливий об'єкт державного регулювання. Держава використовує його ресурси для фінансування своїх видатків і покриття бюджетного дефіциту (рис. 3.1).

Залежно від призначення й рівня ліквідності фінансових активів розрізняють два основних сегменти грошового ринку: ринок грошей та ринок капіталів.

Ринок грошей — монетарний ринок, де продаються грошові кошти у вигляді короткострокових позик (до одного року) і депозитних операцій з метою обслуговування руху обігових коштів підприємств, банків, населення і держави. Об'єктом купівлі-продажу стають тимчасово вільні кошти і валюти, а суб'єктами ринку грошей виступають фінансово кредитні інститути, які мобілізують і перерозподіляють грошові кошти юридичних та фізичних осіб і держави. Ринок грошей складається з *валютного ринку та ринку банківських кредитів* (теми 6, 11).

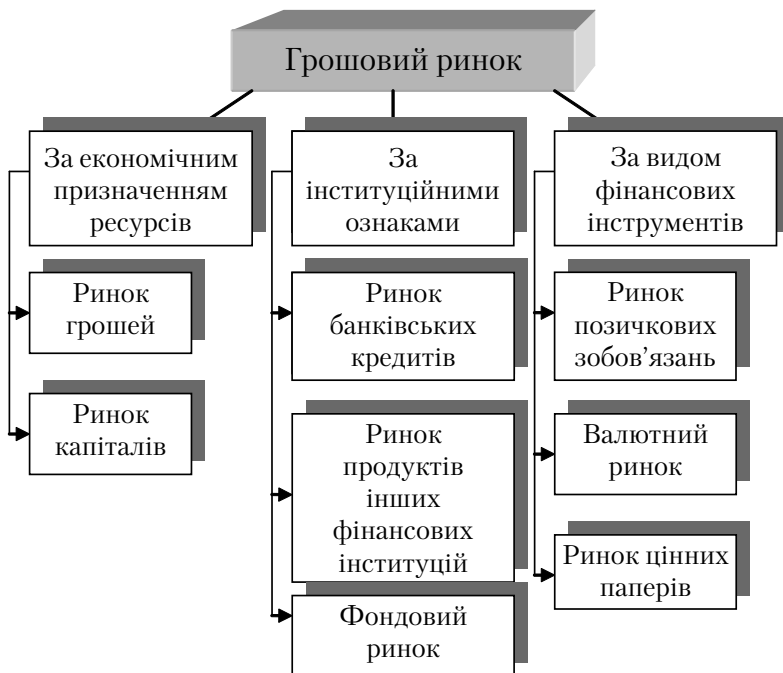

Рис. 3.1. Структура грошового ринку

Ринок капіталів охоплює відносини акумулювання й купівлі — продажу середньострокових і довготермінових кредитів і фінансових активів строком використання понад один рік. Структурними сегментами ринку капіталів є ринок цінних паперів і ринок середньо- та довготермінових банківських кредитів (тема 9).

Грошовому ринку властиві елементи звичайного ринку — попит, пропозиція, ціна. Особливості грошового ринку визначають особливості кожного з елементів: попит має форму попиту на позики, пропозиція — форму пропозиції позик, а ціна — форму відсотка на позичені кошти.

Розмір відсотка визначається не величиною вартості, яку несуть у собі позичені гроші, а їх споживчою вартістю — здатністю надавати позичальникові потрібні блага. Тому розмір відсоткового платежу залежить не лише від розміру позики, а й від терміну її дії.

На грошовому ринку розрізняють кілька видів відсотків: облігаційний, банківський, обліковий, міжбанківський тощо.

Облігаційний відсоток — норма доходу, встановлена за цінними паперами. Він має забезпечити зацікавленість інвесторів у вкладанні грошей у цінні папери. Цей відсоток повинен мати вищу ставку, ніж відсоток за банківськими депозитами, оскільки останні ліквідніші, ніж цінні папери.

Банківський відсоток — узагальнена назва відсотків за операціями банків.

Депозитний відсоток — норма доходу, яку виплачують банки своїм клієнтам за їхніми депозитами.

Позиковий відсоток — норма доходу, яку стягує банк із позичальників за користування позиченими коштами. Ставки позикового відсотка повинні бути вищими за ставки депозитного відсотка, оскільки за рахунок цієї різниці в ставках банки одержують дохід, який називається *маржею*, і формують свій прибуток.

Облігаційний та депозитний відсотки визначають первинну ціну, яку мають гроші на початковому етапі надходження на грошовий ринок. Їхній рівень визначає дохідність найбільш представницьких фінансових активів — облігацій та депозитів. Тому рівень ставок є найвідчутнішим стимулятором пропозиції грошей на ринку.

Наслідки зміни ставки відсотка різні й зачіпають як грошову сферу, так і реальну економіку: виробництво, інвестиційну сферу, сферу обігу тощо.

Зміни ставки відсотка впливають насамперед на попит на грошовому ринку: при зростанні ставки попит знижується, а при зниженні — підвищується. Оскільки пропозиція грошей автоматично не веде до зміни ставки, на ринку порушується рівновага: при підвищенні ставки виникає надлишок грошей, що загрожує інфляцією, а при зниженні ставки — нестача грошей, що загрожує дефляцією.

Обліковий відсоток є нормою доходу, яку центральний банк стягує із комерційних банків за позики, видані під заставу комерційних векселів.

Використання облікової ставки центральним банком при видачі позик комерційним банкам, тобто на самому початку надходження грошей в обіг, перетворює її в офіційний норматив ціни грошей, на який орієнтуються всі суб'єкти грошового ринку. Тому рух ринкових

ставок з усіх видів відсотка певною мірою повторює рух ставки облікового відсотка, проте повністю з ним не збігається.

Отже, центральний банк може використовувати ставку відсотка як інструмент вирівнювання циклічних коливань — стримувати їх на стадії зростання і стимулювати на стадії спаду. Відсоток — важливий інструмент банківської політики, банківської конкуренції і водночас важливий фактор консолідації банків у цілісну систему. Без правильного використання цього інструмента неможливо забезпечити ефективного функціонування банківської системи.

Таким чином, відсоткові ставки грошового ринку пов'язані зі ставками інших секторів фінансового ринку, а обліковий відсоток центрального банку, ставка за казначейськими векселями, міжбанківські ставки за одноденними позиками («добові гроші») є базисними для всієї системи відсоткових ставок.

Кон'юнктура грошового ринку залежить передусім від таких факторів:

- циклічних змін в економіці;
- темпів інфляції;
- особливостей національної кредитно-грошової політики.

Грошовий ринок відображає попит на гроші та їхню пропозицію.

Механізм функціонування ринку грошей

Попит на гроші — це платоспроможна потреба або сума грошей, яку покупці можуть і мають намір заплатити за необхідні для них товари та послуги.

Попит на гроші (MD) формується з таких складових:

- попит на гроші як засоби обігу (діловий, операційний або попит на гроші для здійснення угод);
- попит на гроші як засоби збереження вартості (попит на гроші як активи, попит на запасну вартість або спекулятивний попит).

Попит на гроші відрізняється від попиту на інші товари. Гроші бажані не задля самих себе, а для того, щоб купувати необхідні товари.

Грішми володіють і накопичують їх у формі багатства через їхню представницьку вартість. Але зберігання грошей на «руках» як форми багатства тривалий час повинно бути обмеженим, оскільки їхній

власник втрачає можливість отримувати відсоткові доходи й дивіденди. Тому попит на гроші зумовлений потребою здійснювати трансакційні операції і бажанням володіти активами в майбутньому, тобто утримувати їх як засіб накопичення вартості.

У цілому попит на гроші формується як попит на гроші для операцій (трансакційний попит) та для накопичення купівельної спроможності (попит на гроші як на актив), що обумовлено виконанням грошима двох основоположних функцій: як засобу платежу та засобу нагромадження.

Трансакційний (операційний) попит на гроші являє собою попит на гроші для обслуговування усіх видів угод в економіці. Зв'язок між сумою грошей і загальним обсягом операцій в економіці відображений у **рівнянні кількісної теорії грошей**, яке є макроекономічним рівнянням обміну:

$$M \cdot V = P \cdot Y ,$$

де M – кількість грошей в обігу;
 V – швидкість обігу грошей;
 P – рівень цін;
 Y – обсяг випуску в реальному вираженні.

Добуток $P \cdot Y$ є ціною оцінкою випущеної продукції, що задає попит на гроші для операцій. Добуток $M \cdot V$ – це кількість грошей, які мають бути сплачені при купівлі виробленої продукції. Із рівняння обміну випливає **рівняння попиту на гроші**:

$$MD = (P \cdot Y) / V .$$

Рівняння показує, що трансакційний попит на гроші залежить від таких факторів, як абсолютний рівень цін, рівень реального доходу, швидкість обігу грошей. Підвищення цін і зростання реального обсягу виробництва підвищують попит на гроші; зростання швидкості обігу грошей, навпаки, зменшує трансакційний попит. Якщо швидкість обігу грошей та рівень обсягу випуску в реальному вираженні стабільні, то кількість грошей, необхідних для обслуговування угод в економіці, змінюється пропорційно рівню цін.

Номінальний попит на гроші відображає ту кількість грошей, яку економічні суб'єкти хотіли б мати для фінансування ділових операцій. З економічної точки зору, доцільніше розглядати реальний

(скоригований на рівень інфляції) попит на гроші, який визначається з урахуванням їхньої купівельної спроможності — реальної вартості грошей. **Реальні грошові залишки**, або **реальні грошові запаси**, вимірюють той обсяг товарів та послуг, який можна придбати за певну номінальну кількість грошей M/P . Величина M/P отримала назву «реальних грошових запасів».

Проста функція транзакційного попиту пропорційна реальному доходу, або кількості виробленої продукції:

$$(M/P)^d = k \cdot Y,$$

де $k = 1/V$.

Реальний попит на гроші позитивно пов'язаний із рівнем економічної активності. Якщо зростає реальний дохід, а отже, і обсяг запланованих та непередбачених операцій, то підвищується реальний попит на гроші, і навпаки.

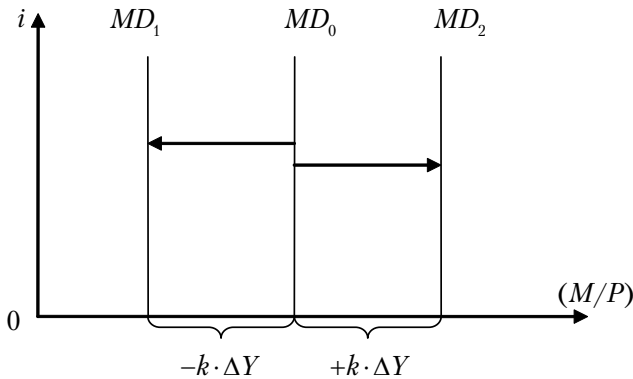

Рис. 3.2. Транзакційний попит на гроші

На графіку (рис. 3.2), зокрема, показано, як змінюється транзакційний попит на гроші під впливом зміни ВВП: зростання ВВП збільшує попит на гроші і зсуває лінію попиту праворуч (MD_2), і навпаки, зменшення ВВП зсуває лінію попиту на гроші ліворуч (MD_1), тобто попит зменшується.

Попит на гроші як на актив — кількість грошей, яку економічні агенти прагнуть зберігати у формі заощаджень, тобто це бажана кількість фінансових активів у грошовій формі. Перевагою володіння грошима є їхня ліквідність. Недоліком володіння грошима як активом порівняно з іншими фінансовими активами (в нашому випадку — облігаціями) є те, що гроші не дають доходу у вигляді відсотка. Володіючи грошима, доводиться жертвувати доходом у вигляді номінальної відсоткової ставки.

Номінальна відсоткова ставка — ставка відсотка, виражена в грошах за поточним курсом (без поправки на інфляцію). Номінальна відсоткова ставка являє собою **альтернативні витрати** або **альтернативну вартість зберігання грошей**. Чим вища відсоткова ставка, тим більше потенційного доходу втрачає економічний агент, який накопичує гроші. Зростання відсоткової ставки змушує економічних агентів перерозподіляти портфель активів — змінювати його структуру: зменшувати запас грошей і, відповідно, збільшувати запас облігацій. Тому підвищення відсоткової ставки зменшує попит на гроші.

Функція попиту на гроші як актив відображає обернену залежність величини попиту на реальні грошові залишки з боку активів від динаміки номінальної ставки відсотка: $(M/P)^d = L(i)$. Графічна інтерпретація цієї залежності подана на рис. 3.3.

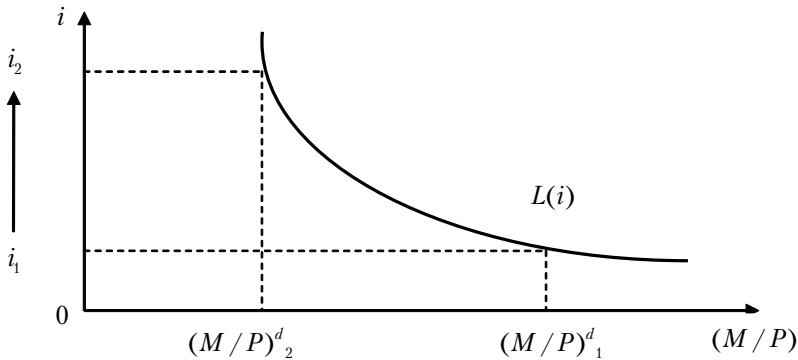

Рис. 3.3. Графік функції попиту на гроші як на актив

Реальну альтернативну вартість зберігання грошей визначає реальна ставка відсотка (r) — номінальна відсоткова ставка, що скоригована на рівень інфляції. Ця корекція ведеться відносно очікуваного темпу інфляції, оскільки фактичний майбутній рівень її невідомий.

З урахуванням очікуваної інфляції, функція попиту на гроші як на актив може бути записана так:

$$(M/P)^d = L(r, \pi^e).$$

Якщо реальна відсоткова ставка спадає, то реальний попит на гроші зростає, оскільки зменшується реальна альтернативна вартість зберігання грошей.

Чим вищий очікуваний темп інфляції, тим нижчим буде рівень реального попиту на гроші, оскільки лише в цьому випадку зменшується зумовлена інфляцією втрата купівельної спроможності грошей.

Під **пропозицією грошей** (MS) мається на увазі загальна кількість грошей, що перебувають в обігу; вона складається з агрегатів $M1$, $M2$, $M3$.

Пропозиція грошей — це та кількість грошей, що знаходиться у розпорядженні економічних суб'єктів, яку вони можуть спрямувати в оборот за сприятливих умов.

Пропозиція грошей завжди протистоїть на ринку попиту на гроші.

На рівні окремого економічного суб'єкта пропозиція грошей залежить від змін, які відбуваються при їхньому розміщенні у фінансові активи, насамперед, від зміни відсоткової ставки (чим вона вища, тим більше грошей буде запропоновано у вигляді кредитів, і навпаки).

Загальний рівень пропозиції грошей, підтримання грошової рівноваги на ринку монетарного товару забезпечується банківською системою держави, виваженою високоефективною грошово-кредитною політикою.

Загальніша модель пропозиції грошей враховує роль центрального банку, поведінку комерційних банків і можливий відтік частини грошових коштів з депозитів банківської системи в готівку. Вона містить ряд нових змінних.

Грошова база — сума готівкових грошей (C), які є в обігу поза банками, плюс мінімальні банківські резерви (TR):

$$VD = C + TR.$$

Готівка поза банками є безпосередньою частиною пропозиції грошей, тоді як банківські резерви впливають на здатність банків створювати нові депозити, збільшуючи пропозицію грошей. Оскільки грошовій базі властивий мультиплікативний вплив на пропозицію грошей, її ще називають грошима активної, або підвищеної, сили.

Коефіцієнт депонування грошей характеризує структуру зберігання населенням ліквідних коштів у вигляді їхнього розподілу між готівковими грошима (C) і коштами на поточних (чекових) депозитах (D). Коефіцієнт депонування — це відношення попиту на готівку до депозитів:

$$cr = C / D.$$

Норма фактичного резервування депозитів визначається відношенням загальних резервів комерційних банків до депозитів:

$$rr = TR / D.$$

При системі часткового резервування рівень фактичного резервування (rr) залежить від норми обов'язкових резервів:

$$rr = (R + E) / D.$$

Отже, пропозиція грошей є функцією трьох екзогенних змінних: cr , rr , MB .

Враховуючи, що обсяг готівки поза банками визначається сумою депозитів та коефіцієнтом депонування

$$C = cr \cdot D,$$

а загальні резерви — сумою депозитів та нормою фактичного резервування

$$TR = rr \cdot D,$$

то пропозицію грошей можна визначити як

$$M^s = cr \cdot D + D = D \cdot (cr + 1),$$

а грошову базу як

$$MB = cr \cdot D + rr \cdot D = D \cdot (cr + rr).$$

Звідси випливає, що

$$D = MB / (cr + rr);$$

а

$$M^s = MB \cdot (cr + 1) / (cr + rr).$$

З цього рівняння видно, що обсяг пропозиції грошей перебуває у прямій залежності від обсягу грошової бази (MB) і в оберненій залежності – від коефіцієнта депонування (cr) та норми резервування (rr). Коефіцієнт пропорційності між пропозицією грошей і грошовою базою одержав назву грошового мультиплікатора, або мультиплікатора грошової бази:

$$M = (cr + 1)/(cr + rr).$$

На макроекономічному рівні пропозиція грошей формується під впливом фактичної грошової маси в обігу, яка й становить природну межу пропозиції грошей. Тому останню у відповідних умовах можна вважати постійним фактором, який не залежить від динаміки відсоткової ставки. Лише додаткова емісія здатна розширити пропозицію грошей понад природну межу.

Чим вищий рівень прибутку в суспільстві, тим більше укладається угод; чим вищий рівень цін, тим більше потрібно грошей для укладання угод у межах національної економіки. Модель **грошового ринку** подано на рис. 3.1. По горизонтальній осі відкладається розмір грошової маси, а по вертикальній – відсоток (ціна грошей).

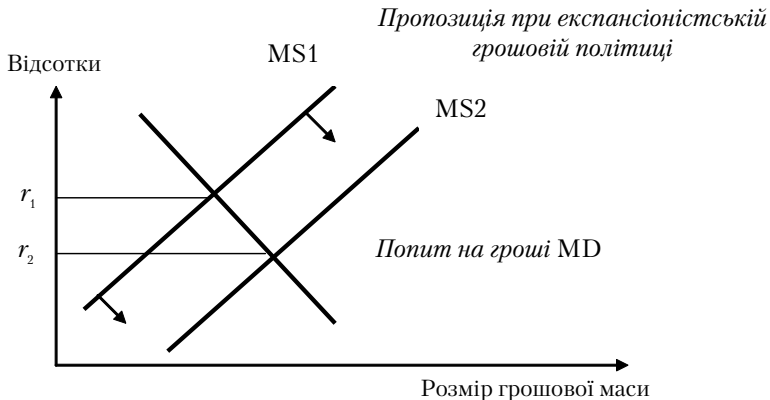

Рис. 3.4. Проста модель ринку грошей

Попит на грошову масу зменшується зі збільшенням відсотка. Чим більший відсоток, тим менш розумно зберігати свої кошти у вигляді готівки. Краще мати їх у вигляді засобів, що дають прибуток. Зі зниженням відсоткової ставки попит на грошову масу зростає.

Грошовий ринок слід розглядати як механізм відносин між юридичними особами, які потребують коштів для свого розвитку, з одного боку, і організаціями й громадянами (населенням, домашніми господарствами), які можуть надати такі кошти, — з другого.

Цей ринок поєднує три головні складові: обліковий, міжбанківський і валютний ринки. Усі вони виконують декілька основних функцій, у чому й полягає їхня схожість:

- об'єднання дрібних заощаджень населення, держави, приватного бізнесу, закордонних інвесторів і створення потужних грошових фондів;
- трансформація цих коштів у позиковий капітал, що забезпечує зовнішні джерела фінансування підприємств (фірм);
- спрямування частини коштів на міжбанківський ринок, що забезпечує стійкість кредитної системи, а також процес розширеного відтворення через видачу опосередкованих позик за схемами:

центральний банк — комерційний банк;

комерційний банк — комерційний банк;

комерційний банк — підприємство, населення;

- надання позик державним органам для вирішення невідкладних завдань, покриття дефіциту бюджету.

Таким чином, грошовий ринок дає змогу здійснювати накопичення, оборот, розподіл і перерозподіл грошового капіталу між сферами національної економіки. Водночас це — синтез ринків різних засобів платежу. Як переконує досвід країн із розвинутою ринковою економікою, угоди на грошовому ринку опосередковуються, по-перше, кредитними інститутами (комерційними банками або іншими установами), які беруть у борг або надають грошові позики, по-друге — інвестиційними або аналогічними організаціями, які забезпечують випуск і обіг різного роду боргових зобов'язань, що реалізуються за гроші на обліковому ринку.

Отже, грошовий ринок може бути представлений ринком готівки і ринком боргових зобов'язань (облікових або боргових інструментів).

3.2. Характеристика облікового ринку та його особливості

Обліковий ринок — частина грошового ринку, де короткострокові грошові ресурси перерозподіляються між кредитними інститутами шляхом купівлі-продажу векселів і цінних паперів з термінами погашення, як правило, до одного року.

Обліковий ринок виник у ХІХ ст. в процесі розвитку торгівлі і банківської справи. Його основа — облікові і переоблікові операції банків, тобто купівля-продаж основних першокласних комерційних векселів для мобілізації коштів, отримання прибутку, інвестування, регулювання ліквідності тощо.

З кінця ХІХ ст. отримав розвиток ринок короткострокових казначейських векселів, які викупуваються для фінансування державного боргу. Їх продають і купують із дисконтом. Поняття облікового ринку в деяких країнах поширюється також на операції з державними облігаціями, до погашення яких залишилося не більше як 5 років.

Облікові ставки значною мірою визначаються ставкою центрального банку, оскільки останній регулює операції грошового ринку і розмір грошової маси, що знаходиться в обігу. Операції на обліковому ринку мають велике значення для управління державним боргом.

До інституційної структури облікового ринку входять такі елементи:

- центральний банк (в Україні — Національний банк України);
- комерційні банки;
- спеціальні кредитні інститути, кошти яких формуються за рахунок залучення онкольних кредитів і 7-денних позик банків (під цінні папери).

Велике значення на обліковому ринку мають онкольний та вексельний кредити.

Онкольний кредит (*on-call credit*) — короткостроковий кредит, який погашається на першу вимогу.

Він видається під забезпечення комерційними, казначейськими й іншими вексями, цінними паперами, товарами; погашається позичальником звичайно з попередженням за 2–7 днів. Онкольний кредит вважається найліквіднішою статтею активу банку після касової готівки. Відсоткові ставки за онкольними позиками нижчі від інших видів позик.

Обліковий ринок і його інститути допомагають підприємствам здійснювати фінансування на основі короткострокового залучення капіталу — вексельних кредитів. За допомогою комерційних векселів закуповується сировина і товари; погашаються вони за рахунок виручки від проданого готового товару. Вексельний кредит надається здебільшого постачальникам.

Вексельний кредит — це банківська операція з урахування (дисконтом) векселів і видачі позик до запитання під забезпечення векселів.

Врахування, або **дисконт**, векселів полягає в тому, що банк, придбавши вексель з іменним індосаментом, негайно його оплачує пред'явникові, а платіж отримує тільки з настанням зазначеного у векселі терміну. За достроковий платіж банк отримує з номінальної суми векселя певну винагороду на свою користь, тобто вексель оплачується зі знижкою. Різниця між сумою, яку банк заплатив, придбавши вексель, і сумою, яку він отримує за цим векселем у термін платежу, називається **зарахуванням**, або **дисконтом**.

Для підприємств, які інтенсивно використовують векселі, прийнятнішим видом вексельного кредиту є позики, що видаються під заставу векселів. Банки можуть відкривати клієнтам за їхньою заявою спеціальні позикові рахунки і відображати на них суму наданої позики під забезпечення прийнятих векселів. Векселі приймаються (депонуються) при цьому не на повну вартість, а на 60–90% їхньої номінальної суми, залежно від розміру, визначеного банком конкретному клієнтові, зважаючи на його кредитоспроможність і надійність пред'явлених ним векселів.

Основними інструментами на обліковому ринку є банківські, казначейські і комерційні векселі, інші види короткострокових зобов'язань.

Банківський вексель — це вексель, що засвідчує право його власника одержати і безумовне зобов'язання векселедавця сплатити при настанні обумовленого терміну визначену суму грошей особі, яка дала гроші в кредит банку. Допомагає банкам акумулювати гроші, а векселетримачам одержувати прибуток. Виконує функцію термінового депозиту (від 1 тижня до 1 року) і є засобом накопичення. Може використовуватися векселетримачем як застава.

Банківський вексель дає змогу вигідно розмістити капітал завдяки багаторазовій оборотності, а також вищому відсотку, ніж за де-

позитними вкладками. Банківські векселі можуть бути засобами платежу.

Казначейський вексель — один із видів державних цінних паперів, що засвідчує внесення їхнім власником коштів до бюджету і дає право на одержання фіксованого доходу протягом строку володіння цими паперами.

Це короткострокові зобов'язання держави (терміном до 12 місяців). Казначейські векселі випускаються на пред'явника і обертуються на ринку цінних паперів. Випускають їх центральні банки за дорученням Міністерства фінансів (казначейства) за ціною, меншою від номіналу. Казначейські векселі можуть купувати комерційні банки, а також центральний банк. Широка їх емісія приховує в собі загрозу інфляції, оскільки це сурогати грошей, які легко можуть перетворюватись на капітал або депозити. Для комерційних банків це високоліквідні активи, що не приносять високого прибутку; вони є соло-векселями. В Україні казначейські векселі до останнього часу не застосовувалися в обігу.

Комерційний вексель — це вексель, який видається позичальником під заставу товару.

Розрізняють векселі простий і переказний. **Простий вексель** (соло-вексель) містить просте, нічим не обумовлене зобов'язання векселедавця заплатити власникові векселя після зазначеного терміну певну суму. **Переказний вексель** (тратта) містить письмову вказівку векселетримача (трасанта), що адресована платнику (трасату), заплатити третій особі (ремітенту) певну суму грошей у визначений термін. Термін обороту тратти — до 90 днів. Переказний вексель повинен мати *акцепт* — зобов'язання платника (трасата) оплатити цей вексель (тратту) при настанні вказаного в ньому терміну. Акцепт оформлюється написом на векселі («Акцептований») і підписом платника. За допомогою акцепту особа, що вказана у векселі як платник, стає акцептантом, тобто головним вексельним боржником. Акцептант відповідає за оплату векселя в зазначений термін і в разі несплати власник векселя може подати позов проти акцептанта.

Акцептовані банками векселі використовуються при наданні банками позик один одному. Можливий облік (*нотація*) тратти — її продаж комерційному банку до настання терміну платежу. При цьому необхідний *аваль* — гарантія платежу авалістом (у даному випадку

комерційним банком) за траттою. Оформлюється аваль або гарантійним написом («Як аваліст за ...»), або видачею окремого документа. Передача векселів здійснюється за допомогою *індосаменту* – передатного напису.

Банківський акцепт – згода банку на оплату платіжних документів, форма гарантії їх оплати; оформлюється банком-акцептантом у вигляді відповідного напису.

Банківські акцепти – це акцептовані комерційними банками тратти з терміном оплати, як правило, до 180 днів. Наприклад, у США ринок банківських акцептів характеризується високою активністю, а найцінніші папери придатні для переобліку в федеральних резервних банках.

Депозитний сертифікат – письмове свідоцтво комерційного банку про депонування грошових ресурсів, яке свідчить про право вкладника на отримання депозиту (внеску).

Депозитні сертифікати бувають *термінові* і *до запитання*. На ринку обертаються термінові депозитні сертифікати; вони можуть бути продані вкладниками банку або дилерами з втратою відсотків, або передані однією особою іншій за допомогою передатного напису. Як правило, депозитні сертифікати випускаються на великі суми.

Чек – складений за встановленою формою документ, який містить письмовий наказ власника рахунка в комерційному банку заплатити певну суму грошей чекотримачеві.

В Україні чеки використовуються для безготівкових розрахунків, а також для отримання готівки з рахунка (грошовий чек). Чеки бувають:

- *ордерні* – виписані на певну особу з обов'язковим попередженням про наказ заплатити;
- *чеки на пред'явника* – без найменування отримувача;
- *іменні* – на певну особу.

Чекодавець, як правило, пред'являє чек у свій банк на інкасо. Чек замінює гроші в платіжному обігу, виступає в ролі кредитних грошей. Він повинен мати покриття. Обіг чеків у різних країнах регулюється законами про чеки і Женевською конвенцією. При обігу банківського чека не вказується, кому або за чим наказом необхідно платити, тобто ставиться тільки напис індосамента. Чек може бути просто переданий іншій особі.

Таким чином, на обліковому ринку обертається величезна маса короткострокових цінних паперів, головна характеристика яких — висока ліквідність і мобільність.

3.3. Характеристика міжбанківського ринку. Операції на міжбанківському ринку

Міжбанківський ринок відіграє важливу роль у забезпеченні нормальних умов функціонування грошового ринку. Він є об'єктом державного регулювання, слугує механізмом впливу державних органів на діяльність комерційних банків, стан грошово-кредитної і валютної систем і безпосередньо на економіку в цілому.

Міжбанківський ринок — частина фінансового ринку, де тимчасово вільні грошові ресурси кредитних установ залучаються і розміщуються банками між собою переважно у формі міжбанківських депозитів на короткі терміни.

Міжбанківські депозити, які надаються в межах кореспондентських відносин між банками, відіграють роль інструмента налагодження тісніших і довірливіших відносин між банками. Тимчасово вільні кошти в банку виникають через відсутність необхідного попиту на фінансовому ринку або невідповідність розміщення кредитних ресурсів серед клієнтів.

Найпоширеніші терміни депозитів — один, три і шість місяців, граничні — від одного дня до двох років. Засоби міжбанківського ринку використовуються комерційними банками не тільки для короткострокових, а й для середньо- і довгострокових активних операцій, регулювання балансів, виконання вимог центральних банків. Відсоткові ставки враховують власні витрати банків, прийнятий ними кредитний ризик, співвідношення попиту і пропозиції та інші фактори. Вони є базовими при розрахунку відсоткових ставок за іншими, довгостроковішими кредитами на національному і міжнародному ринках позикових капіталів.

Міжбанківські депозити пов'язані з активними депозитними операціями банків, тобто вкладенням тимчасово вільних коштів одних банків у інші кредитні установи, в тому числі центральний банк. Внесення депозитів комерційними банками у центральний банк у межах

обов'язкових резервів є одним із методів регулювання сукупного грошового обігу країни. Відповідно до чинного законодавства, в Україні комерційні банки мають право на одержання від НБУ як банку останньої інстанції кредитів через кредитні аукціони, ломбардні операції, переоблік векселів на умовах двосторонніх угод.

Міжбанківські кредити — одне з основних джерел формування банківських кредитів. Одержання кредитів в інших банках дає можливість банківським установам поповнювати власні кредитні ресурси. При надлишку ресурсів банк розміщує їх на міжбанківському ринку, при нестачі — купує на ринку. Ринок міжбанківських кредитів є важливою складовою фінансового ринку. На практиці використовуються такі основні різновиди міжбанківського кредиту:

- овердрафт за кореспондентськими рахунками: на відповідному рахунку обліковуються суми дебетових (кредитових) залишків на кореспондентських рахунках банків на кінець операційного дня;
- кредити овернайт, які надані (отримані) іншим банком: вони надаються банкам на термін не більше одного операційного дня. Цей вид міжбанківського кредиту використовується для завершення розрахунків поточного дня;
- кошти, які надані (отримані) іншим банком за операціями РЕПО. Ці операції пов'язані з купівлею цінних паперів на певний період з умовою зворотного їх викупу за заздалегідь обумовленою ціною або з умовою безвідкличної гарантії погашення в разі, якщо термін операції РЕПО збігається із терміном погашення цінних паперів.

В Україні суб'єктами міжбанківського ринку є комерційні банки, які виступають у ролі фінансових посередників при перерозподілі коштів і здійсненні платежів на фінансовому ринку. НБУ проводить операції з рефінансування комерційних банків. Кредитні ресурси надаються у вигляді прямих і ломбардних кредитів, переобліку векселів і проведення кредитних аукціонів. Ці операції проводяться тоді, коли комерційні банки зазнають труднощів і не можуть у короткий час залучити ресурси з інших джерел. НБУ відіграє роль кредитора останньої інстанції. Такі кредити короткострокові, видаються під високі відсотки і потребують забезпечення заставою.

ПРАКТИКУМ

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає суть грошового ринку?
2. Назвіть основні інститути грошового ринку.
3. Яка роль грошового ринку в економіці?
4. Назвіть елементи грошового ринку.
5. Дайте визначення облікового ринку.
6. Чому облікові ставки цього ринку визначаються ставкою центрального банку?
7. Дайте характеристику цінним паперам, які перебувають в обігу на обліковому ринку.
8. У якій формі залучаються і розміщуються вільні ресурси кредитних інститутів на міжбанківському ринку?
9. Чому комерційні банки використовують у своїй діяльності міжбанківські депозити?
10. Яку роль у становленні ринкової економіки України відіграють засоби міжбанківського ринку?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Суть, економічна структура і характеристика грошового ринку.
2. Мотиви та чинники, що визначають параметри попиту на гроші.
3. Попит на гроші та його складові.
4. Трансакційний та номінальний попит на гроші, їх рівняння та функція.
5. Попит на гроші як на актив та його графічна інтерпретація.
6. Механізм формування пропозиції грошей.
7. Рівновага на грошовому ринку та відсоток. Фактори, які визначають рівновагу на грошовому ринку.
8. Залежність індивідуальних пропозицій заощаджень (на рівні окремих економічних суб'єктів) від рівня відсоткової ставки.
9. Залежність попиту на гроші від рівня відсотка.
10. Банківська система у створенні пропозиції грошей на фінансовому ринку.
11. Процес грошово-кредитної мультиплікації.
12. Основні чинники сучасної облікової політики НБУ.

Теми для рефератів

1. «Роль банківської системи в формуванні пропозиції грошей».
2. Міжбанківська валютна біржа України та її вплив на грошовий ринок.

Тестові завдання

1. Грошовий попит складається з таких елементів:

- а) попит на гроші як пасиви;
- б) попит на гроші для угод;
- в) попит на гроші як активи.

2. За видами інструментів грошовий ринок поділяється на ринок:

- а) цінних паперів;
- б) короткострокових позик;
- в) позикових капіталів;
- г) короткострокових фінансових активів;
- д) середньо- і довгострокових позик.

3. Грошова база — це:

- а) кількість номінальних грошей в обігу;
- б) окремі сукупності грошових активів, які різняться між собою рівнем ліквідності;
- в) гроші високої ефективності, за зміни яких мультиплікативно змінюється грошова маса.

4. За інституційними ознаками грошовий ринок поділяється на:

- а) фондовий ринок;
- б) міжбанківський ринок;
- в) ринок капіталів;
- г) товарний ринок;
- д) ринок грошей;
- е) ринок банківських кредитів.

5. За економічним призначенням та ліквідністю фінансових активів грошовий ринок поділяється на ринок:

- а) цінних паперів;
- б) ринок грошей;

- в) ринок капіталів;
- г) короткострокових фінансових активів;
- д) середньо- і довгострокових позик.

6. Визначальними чинниками впливу на попит на гроші є:

- а) ставка обов'язкових резервів;
- б) рівень цін;
- в) рівень реальних доходів;
- г) норма відсотка.

7. Сукупний попит на гроші містить попит на:

- а) активи;
- б) гроші для трансакцій;
- в) запас грошей.

8. Якою є залежність між альтернативною вартістю зберігання грошей і процентною ставкою:

- а) прямою;
- б) оберненою;
- в) зв'язок відсутній?

9. Попит на гроші залежить від економічних змінних:

- а) інфляції;
- б) реальних доходів;
- в) норми відсотка;
- г) банківських резервів;
- д) рівня цін;
- е) грошової бази.

10. Як повинна змінитися пропозиція грошей, щоб при незмінному попиті рівноважна відсоткова ставка знизилася:

- а) зрости;
- б) знизитися;
- в) залишитися незмінною?

11. Чим нижча ставка позичкового відсотка, тим:

- а) вищий інвестиційний попит на гроші;

- б) вища частка заощаджень;
- в) нижчий попит на гроші;
- г) більша перевага віддається ліквідності.

12. Як зростання динаміки цін впливає на величину реального попиту на гроші:

- а) збільшує попит;
- б) зменшує попит;
- в) не змінює попиту на реальні залишки грошей?

13. Якщо номінальний ВВП скоротиться, тоді:

- а) трансакційний попит на гроші і загальний попит на гроші залишаться незмінними;
- б) скоротиться трансакційний попит на гроші і загальний попит на гроші;
- в) зросте трансакційний попит на гроші, але скоротиться загальний попит на гроші;
- г) скоротиться трансакційний попит на гроші, але зросте загальний попит на гроші;
- д) зросте трансакційний попит на гроші і загальний попит на гроші.

14. Економічними методами регулювання грошової маси в обігу є:

- а) визначення відсоткових ставок за кредити;
- б) визначення норм обов'язкових резервів в НБУ;
- в) купівля та продаж зарубіжної валюти;
- д) маніпуляції з державними цінними паперами.

15. Якщо попит на гроші і пропозиція грошей будуть зростати, тоді:

- а) рівноважна кількість грошей і рівноважна відсоткова ставка скоротяться;
- б) рівноважна кількість грошей і рівноважна відсоткова ставка зростуть;
- в) рівноважна відсоткова ставка зросте, а зміну кількості грошей завбачити неможливо;
- г) рівноважна кількість грошей зросте, а зміну рівноважної відсоткової ставки завбачити неможливо;

д) неможливо завбачити зміну кількості грошей і рівноважної відсоткової ставки.

16. Грошова база складається з:

- а) різниці готівки в обігу і готівки в резервах комерційних банків;
- б) обсягу готівки і депозитів;
- в) суми готівки в обігу, готівки в сейфах і резервів комерційних банків, що є на рахунку в ЦБ.

Задачі

Задача № 1

Клієнт вносить у банк 4000 грошових одиниць готівкою. Після цього комерційний банк збільшує свої резерви на таку саму суму і видає позичку в розмірі 2000 одиниць. Як саме після проведених трьох операцій (абстрагуючись від усіх інших) зміниться грошова пропозиція:

- а) зменшиться на 2000 грошових одиниць;
- б) збільшиться на 2000 грошових одиниць;
- в) зменшиться на 4000 грошових одиниць;
- с) збільшиться на 4000 грошових одиниць;
- д) збільшиться на 6000 грошових одиниць?

Задача № 2

Готівка становить 110 000 млн грн, поточні вклади — 65 000 млн грн, ощадні вклади 100 000 млн грн, строкові вклади 56 000 млн грн. Визначте величину агрегату M2.

Задача № 3

Надлишкові резерви комерційного банку становлять 150 000 грн. Новий перспективний клієнт цього банку отримує позику в максимально можливому розмірі. Перша половина цієї позики надається у формі відкриття поточного рахунка, а друга — готівкою. Норма резервування становить 40%. Яким буде максимально можливе збільшення пропозиції грошей за грошовим мультиплікатором M1?

Задача № 4

Визначте кількість грошей, що необхідна як засіб обігу за таких умов: сума цін реалізованих товарів (послуг, робіт) – 580 млрд грн; сума цін товарів (послуг, робіт), що продані з відстрочкою платежу, – 120 млрд грн; сума платежів за довгостроковими зобов'язаннями, строки яких настали, – 110 млрд грн; сума взаємопогашуваних платежів – 30 млрд грн; середня кількість оборотів грошової одиниці за рік – 5.

Задача № 5

Трансакційний попит на гроші становить 400 млн грн.

а) заповніть таблицю:

Ставка відсотка	Обсяг попиту на гроші з боку активів, (млн грн)	Загальний попит на гроші
14	30	
13	50	
12	70	
11	90	
10	110	
9	130	
8	150	

б) пропозиція грошей становить 510 млн грн. Визначте рівноважну ставку відсотка;

в) визначте величину рівноважної ставки відсотка, якщо пропозиція грошей зросла до 530 млн грн, скоротилася до 450 млн грн. Величина R (обов'язкова резервна норма) дорівнює 0,25. Обсяг депозитів у два рази більший від обсягу готівки. Підрахуйте грошовий мультиплікатор з урахуванням готівки.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Банки и банковские операции: Учебник для ВУЗов / Под ред. Е. Ф. Жукова.* — М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 2005.
2. *Буковинський С. А., Грищенко А. А., Кричевська Т. О.* Середньострокова монетарна стратегія та проблеми її формування й реалізації в Україні // *Фінанси України.* — 2008. — № 6. — С. 3–30.
3. *Вступ до банківської справи: Навч. посібник / За ред. М. І. Савлука* — К.: Лібра, 2006.
4. *Гальчинський А. С.* Світова грошова криза: витоки, логіка трансформацій // *Економіка України.* — № 42 (721) 8 — 14 листопада 2008 р.
5. *Гроші та кредит: Підручник / Щетинін А. І.* — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 432 с.
6. *Гроші та кредит: Підручник / Демківський А. В.* — К.: ДАКОР. — 2007. — 528 с.
7. *Гроші та кредит: Підручник / Відп. ред. А. В. Демківський.* — Віра-Р. — 2006. — 528 с.
8. *Іванов В. М.* Финансовый рынок: конспект лекций. — К.: МАУП, 2007.
9. *Кораблін С. О.* Валютно-курсова політика України: стабілізаційні ефекти та можливі перспективи розвитку // *Фінанси України* — 2007. — № 9. — С. 112–123.
10. *Корнєєв В.* Еволюція і перспективи фінансового ринку в Україні // *Економіка України.* — 2007. — № 9. — С. 21–29.
11. *Корнєєв В.* Банконцентрична основа фінансового ринку України // *Економіка України.* — 2008. — № 9. — С. 18–26.
12. *Лагутін В. Д.* Кредитування: теорія і практика: Навч. посібник. — К.: Знання, 2000.
13. *Леоненко П. М., Юхименко П. І., Ільєнко А. А.* та ін. Теорія фінансів: Навч. посібник / За заг. ред. О. Д. Василика. — К.: Центр учбової літератури, 2005. — 480 с.
14. *Національний банк і грошово-кредитна політика: Підручник / За ред. А. М. Мороза, М. Ф. Пуховкіної.* — К.: КНЕУ, 1999.
15. *Романенко О. Р.* Фінанси: Підручник. — К.: Центр учбової літератури, 2006. — 312 с.
16. *Фінанси: Навч. посібник / Близнюк О. П., Лачкова Л. І., Оспіщев В. І.* та ін.; За ред. В. І. Оспіщева. — К.: Знання, 2006. — 415 с.

Тема 4. ГРОШОВІ СИСТЕМИ

- 4.1. Поняття та елементи грошової системи.
- 4.2. Еволюція грошових систем.
- 4.3. Форми безготівкових розрахунків.
- 4.4. Створення грошової системи України.

4.1. Поняття та елементи грошової системи

Грошова система — це законодавчо встановлена форма організації грошового обороту в країні. Вона є складовим елементом господарського механізму і регулюється законами, встановленими державою.

Грошова система країни формується історично, що позначається на структурі та змісті її елементів. Основні з них:

- 1) найменування грошової одиниці;
- 2) масштаб цін;
- 3) валютний курс;
- 4) види готівкових грошових знаків, які мають законну платіжну силу;
- 5) регламентація безготівкового обороту;
- 6) державний апарат, який здійснює регулювання грошового обороту.

Найменування грошової одиниці (національної валюти), як правило, виникає історично. До введення власної грошової одиниці в Україні функціонувала грошова одиниця колишнього СРСР — карбованець (рубль), сотою часткою якого була копійка. Найменування «рубль» закріпилося за грошовою одиницею Росії відносно пізно — в XVII ст. Становлення державної незалежності України зумовило перехід до найменування стародавньої грошової одиниці, що використовувалась у Київській Русі, — гривні¹.

Масштаб цін — історично зумовлений елемент грошової системи, що визначає ваговий вміст у грошовій одиниці металу, який у відпо-

---

¹ Гривня як грошова й вагова одиниця Стародавньої Русі походить від найменування обруча — прикраси із золота чи срібла, який носили на шії («загривку»). Частина цього обруча (рублена гривня), що оберталася в ролі грошей, стала основою найменування грошової одиниці «рубль» (карбованець).

відний період виконував роль грошей. Установлений державою золотий (чи срібний) вміст грошей виступав важливим елементом системи ціноутворення в країні. В умовах обігу паперових грошей масштаб цін втратив своє вагоме значення як елемент грошової системи. Величина вираження вартості товарів у грошовій одиниці в сучасних умовах визначається відповідно до основ формування вартості грошей. Масштаб цін відіграє важливу технічну роль при виконанні грошима функції міри вартості.

Валютний курс — це співвідношення між грошовими одиницями (валютами) різних країн.

Він являє собою своєрідну «ціну» валюти однієї країни, виражену у валютах інших країн. Залежно від типу грошової системи валютний курс може визначатися ринком або встановлюватись державою в особі уповноважених нею органів.

Держава визначає види *готівкових грошових знаків*, що мають статус законного платіжного засобу на її території. До них належать банківські білети, казначейські білети та розмінна монета. Суттєва відмінність грошових білетів полягає у механізмі їх емісії — порядку випуску в обіг та вилучення з нього. При бюджетній емісії, яка проводиться спеціальним органом міністерства фінансів (казначейством), в обіг випускаються казначейські білети. Кредитна емісія обумовлює випуск банкнот. Банківські білети надходять до сфери обігу у зв'язку з видачею кредиту; його погашення зумовлює вилучення грошових знаків з обігу.

У період перебування України в складі СРСР на її території оберталися готівкові знаки всіх трьох видів. Однак відмінність банкнот від казначейських білетів фактично була формальною. У зв'язку з відсутністю казначейства всі грошові знаки випускалися в обіг Держбанком СРСР. Ця різниця в найменуванні паперових грошових знаків підлягала ліквідації згідно із законодавством про банки і банківську діяльність в СРСР. Але заміна одно-, трьох- та п'ятикарбованцевих казначейських білетів зразка 1961 р. не була завершена. Питання про види готівкових грошових знаків та їх платіжність нині вирішує кожна з незалежних держав, що входили до складу колишнього СРСР.

Основним компонентом грошової маси в сучасних умовах є не готівкові знаки, а залишки на рахунках у банках та небанківських кредитних установах. Вони використовуються для платежів шляхом перерахувань коштів з рахунка платника на рахунок їхнього

одержувача. Принципи функціонування грошей, що перебувають на рахунках («грошей безготівкового обігу» або «електронних» в умовах проведення платежів на базі електронно-обчислювальної техніки), визначаються державою через *регламентацію безготівкового обороту* (детальніше див. у підрозд. 4.3).

Вона включає визначення сфер готівкових та безготівкових розрахунків і режиму використання грошей на рахунках, форми розрахунків, порядок платежів тощо.

Операції щодо готівкових і безготівкових розрахунків здійснюють банки та небанківські установи. Однак безпосереднє регулювання грошового обороту здійснюють банки, що зумовлює виділення їх як самостійного елемента грошової системи. Механізм регулювання характеризується побудовою самої банківської системи — її організацією за однорівневим чи дворівневим принципом.

Кожна держава, пристосовуючи грошову систему до своїх інтересів, визначає орган, який здійснює грошово-кредитне та валютне регулювання. Таким органом, за традицією, виступає центральний банк, в Україні — Національний банк України.

Сучасна грошова система характеризується такими загальними рисами:

- відміною офіційного золотого вмісту грошових одиниць, демонетизацією золота;
- переходом до нерозмінних на золото кредитних грошей, які за своєю природою небагато чим відрізняються від паперових грошей;
- збереженням у грошовому обігу декількох країн поряд з кредитними грошима паперових грошей у формі казначейських білетів;
- випуском банкнот в обіг з метою кредитування господарства, держави, а також приросту офіційних золотих і валютних резервів;
- розвитком та розширенням у грошовому обороті безготівкових розрахунків при одночасному скороченні готівкових;
- посиленням державного регулювання грошового обороту в зв'язку з постійним порушенням базового принципу грошової системи — відповідності кількості грошей об'єктивним потребам економічного обороту, яке веде до інфляційного процесу.

4.2. Еволюція грошових систем

Грошові системи сформувалися в XVI–XVII ст. з появою та затвердженням капіталістичного способу виробництва, хоча окремі елементи з'явилися раніше (рис. 4.1).

З розвитком товарно-грошових відносин та капіталістичного способу виробництва відбуваються суттєві зміни в грошовій системі.

Тип грошової системи визначається змістом її елементів та їхньою взаємодією, які зумовлюють тенденції розвитку та закономірності функціонування грошової системи.

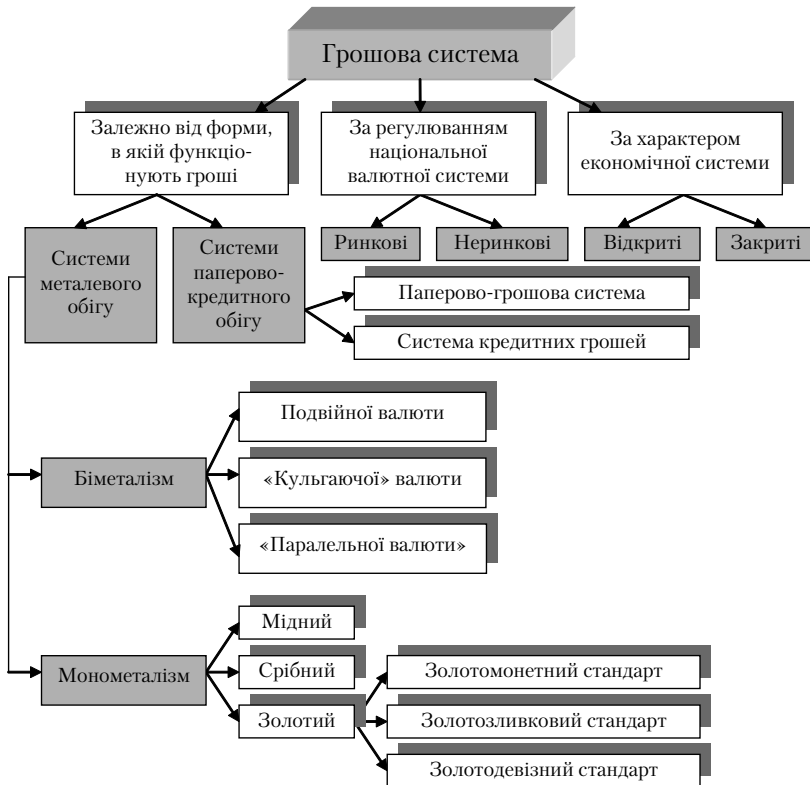

Рис. 4.1. Типи грошових систем

Як елемент господарського механізму країни грошова система відображає властиву йому сукупність економічних відносин, у зв'язку з чим набувають характеру системи ринкового чи неринкового типу.

Неринкову грошову систему відрізняє наявність значних обмежень щодо функціонування грошей (талони, карткові системи розподілу тощо), використання адміністративних методів регулювання грошового обігу (раціонування видачі грошей, лімітування кредитів тощо), розмежування сфер готівкового та безготівкового обігу, заборони певних грошових операцій, здійснення контролю за грошовими операціями юридичних осіб та громадян тощо. В такій грошовій системі фактично порушуються її межі як форми організації обігу грошей, а регулювання безпосередньо поширюється на зміст грошових операцій. Такий тип грошової системи властивий адміністративно-командній економіці, якою була система управління економікою колишнього СРСР. Він призводить до підриву самої природи грошей.

Грошову систему **ринкового типу** характеризує вільне функціонування грошей. Зберігаються лише певні обмеження щодо проведення грошових операцій на рівні банків як елемента грошової системи країни. При цьому регулювання грошового обігу проводиться використанням економічних методів впливу на обсяг, динаміку та структуру грошової маси.

Історично системи металевого обігу реалізувались у формі біметалізму та монометалізму. На ранніх етапах розвитку капіталістичного виробництва грошова система, як правило, ґрунтувалася на біметалізмі.

При **біметалізмі** роль загального еквіваленту законодавчо закріплювалася за двома металами, — як правило, золотом і сріблом. Відповідно до принципів регулювання співвідношення між золотими і срібними монетами виділяють три різновиди біметалізму:

- система паралельної валюти, за якої вищезазначене співвідношення встановлюється стихійно, на ринковій основі;
- система подвійної валюти, коли таке співвідношення визначається державою;
- система «кульгаючої» валюти, за якої один з видів монет карбується в закритому порядку.

Монометалізм — це грошова система, за якої тільки один вид металу виконує роль грошей. Найпоширенішим в історії був золотий

монометалізм. Його найпоширенішою формою виступав золотомонетний стандарт.

Золотомонетний стандарт найбільше відповідав вимогам капіталізму періоду вільної конкуренції, допомагав розвитку виробництва, кредитної системи, світової торгівлі і вивезенню капіталу. Цей стандарт характеризується такими загальними рисами:

- у внутрішньому обігу країни знаходиться повноцінна золота монета, а золото виконує всі функції грошей;
- дозволяється вільне карбування золотих монет для приватних осіб (звичайно на монетному дворі країни);
- неповноцінні гроші, що знаходяться в обігу (банкноти, металева розмінна монета), вільно та необмежено обмінюються на золоті;
- допускається вільне вивезення та ввезення золота та іноземної валюти і функціонування вільних ринків золота.

Функціонування *золотомонетного стандарту* потребувало наявності золотих запасів у центральних емісійних банках, які були резервом монетного обігу, забезпечували розмін банкнот на золото, виступали резервом світових грошей.

У роки Першої світової війни зростання бюджетних дефіцитів, покриття їх позиками та зростаючим випуском грошей призвели до збільшення грошової маси в обігу, яка значно перевищувала за своїм обсягом золоті запаси емісійних банків, що ставило під загрозу вільний обмін паперових грошей на золоті монети. В цей період золотомонетний стандарт припинив своє існування в країнах, що воювали, а пізніше і в більшості інших країн (крім США, де він протримався до 1933 р.): було припинено розмін банкнот на золото, заборонено вивозити його за кордон, золоті монети вийшли з обігу і перетворилися на скарб.

Після закінчення Першої світової війни, в умовах розвитку загальної кризи капіталізму, жодна капіталістична держава не змогла стабілізувати свою валюту на основі відновлення золотомонетного стандарту.

У ході грошової реформи 1924–1929 рр. повернення до золотого стандарту було проведено у двох урізаних формах — золотозливкового і золотодевізного стандартів.

При *золотозливковому стандарті*, на відміну від золотомонетного, в обігу відсутні золоті монети та вільна їхня чеканка. Розмін

банкнот, як і інших неповноцінних грошей, проводиться тільки на золоті зливки. В Англії вартість стандартного зливка масою 12,4 кг дорівнювала 1700 фунтів стерлінгів, у Франції вартість зливка 12,7 кг дорівнювала 215 тисяч франків.

В Австрії, Німеччині, Данії, Норвегії та інших країнах було встановлено *золотодевізний* (золотовалютний) *стандарт*, за якого також відсутні золоті монети та вільна чеканка. Обмін неповноцінних грошей на золото проводився за допомогою обміну на валюту країн із золотозливковим стандартом. Так зберігався непрямий зв'язок грошових одиниць країн золотодевізного стандарту із золотом.

Стійкість курсу національної валюти підтримувалася методом девізної політики, тобто за допомогою купівлі та продажу національних грошей за іноземні залежно від того, знижується чи підвищується курс національної валюти на ринках. Таким чином, при золотодевізному стандарті валюти одних країн ставилися в залежність від валют інших.

Внаслідок світової економічної кризи 1929–1933 рр. золотий стандарт був скасований в усіх країнах світу (у Великобританії в 1931 р., США — 1933 р., Франції — 1936 р.) і встановилася система нерозмінного банкнотного обігу.

Створення в 1944 р. Бреттон-Вудської світової валютної системи являло собою встановлення системи міждержавного золотодевізного стандарту, за суттю *золотодоларового стандарту*, для країн з вільно конвертованою валютою. Особливість золотодоларового стандарту полягала в тому, що він був установлений лише для центральних банків, причому тільки одна валюта — долар США — зберігала зв'язок із золотом. У зв'язку із скороченням золотого запасу уряд США з 1971 р. офіційно закінчив продаж золота за долари, і золотодоларовий стандарт припинив своє існування.

Відповідно до змісту механізму регулювання грошового обороту виділяють системи паперово-грошового та кредитного обігу.

Для *системи паперово-грошового обігу* характерна бюджетна емісія, яка може виступати у двох формах:

- 1) випуск грошових білетів державним казначейством;
- 2) покриття бюджетного дефіциту за рахунок кредитної емісії.

В обох випадках випуск грошей визначається не потребами обороту, а величиною бюджетного дефіциту, що, відповідно до законів обігу

паперових грошей, призводить до постійного знецінення їх. Регулювання грошового обороту в цих умовах потребує здійснення заходів, спрямованих на оздоровлення фінансів та збалансування бюджету.

Система кредитного обігу — це випуск і рух грошових знаків, що виникають на основі кредиту. Кредитна емісія забезпечує еластичність грошового обігу, дає можливість, на відміну від бюджетної емісії, не тільки легко збільшувати, а й зменшувати кількість грошей в обігу. Це створює реальну можливість підтримання їх кількості на рівні об'єктивної потреби обігу.

За загальними законами обігу грошей кредитна грошова система близька до металеві. Органами регулювання грошового обігу є банки. Здійснювані ними кредитні операції (видача та погашення позик) відповідно до реальної динаміки економічних процесів, руху матеріальних цінностей, виступають передумовою балансування товарних і грошових мас в обігу.

Грошова система України в період становлення державної незалежності була неринковою. Державне регулювання рівня цін в умовах економічної кризи, яка поєднала падіння виробництва із значним зростанням грошової маси, викликало розпад споживчого ринку (єдиної сфери нерегламентованих відносин купівлі-продажу) та всезагальну дефіцитність товарів. За таких умов для регулювання відносин розподілу були впроваджені карткова система та інші форми раціонування. Становище ускладнювала некоординованість економічної політики незалежних республік у сфері виробництва, товарообміну, грошових відносин.

Щоб захистити внутрішній ринок, в Україні було впроваджено купонну систему та регламентувалось вивезення товарів за межі держави. Реально всі ці заходи посилювали неринковий характер грошової системи.

Перехід до грошової системи ринкового типу потребує лібералізації економічних відносин, введення вільного ціноутворення та проведення комплексу заходів, спрямованих на розвиток ринкових відносин: приватизації власності, сприяння розвитку підприємництва, демонополізації економіки, розвитку підприємств ринкової інфраструктури. Становлення ринкових відносин передбачає перехід до грошової системи відкритого типу: лібералізації зовнішньоекономічних відносин та введення конвертованості національних грошей.

4.3. Форми безготівкових розрахунків

Оскільки всі підприємства і організації повинні обов'язково зберігати свої грошові кошти на рахунках у банках, то на практиці їх взаємовідносин повинні використовуватися певні форми платіжних документів. Вони заповнюються підприємством і є для банку розпорядженням по списанню чи зарахуванню грошових засобів на рахунок підприємства.

Організація безготівкових розрахунків здійснюється в неоднакових формах. Вони відрізняються між собою формою розрахункових документів і особливостями їхнього руху. Основними розрахунковими документами при безготівкових розрахунках є:

- а) платіжне доручення;
- б) платіжна вимога-доручення;
- в) чек;
- г) акредитив;
- д) вексель;

Використання тієї чи іншої форми платіжних документів не залежить від банку, а визначається договором між платником і одержувачем коштів. При виборі тієї чи іншої форми розрахунків підприємства повинні враховувати багато факторів: місце знаходження платника та покупця, швидкість обігу грошових коштів, можливість взаємного контролю, джерела коштів для платежу, гарантію сплати і т.д.

Платіжне доручення — це документ, який містить наказ платника банку про списання з його рахунка певної суми та перерахування її на рахунок одержувача (рис. 2.3). При цьому виконуються такі поетапні операції:

- 1) укладання контракту;
- 2) надання послуг, відвантаження товарів, виконання робіт;
- 3) передача платіжного доручення банку для списання з рахунка платника суми платежу;
- 4) витяг з розрахункового рахунка про списання коштів;
- 5) платіжне доручення про зарахування платежу на розрахунковий рахунок одержувача (постачальника);
- 6) витяг з розрахункового рахунка про зарахування платежу.

За допомогою платіжних доручень здійснюються розрахунки як з товарних, так і з нетоварних операцій. Така форма організації безготівкових розрахунків належить до найбільш поширених.

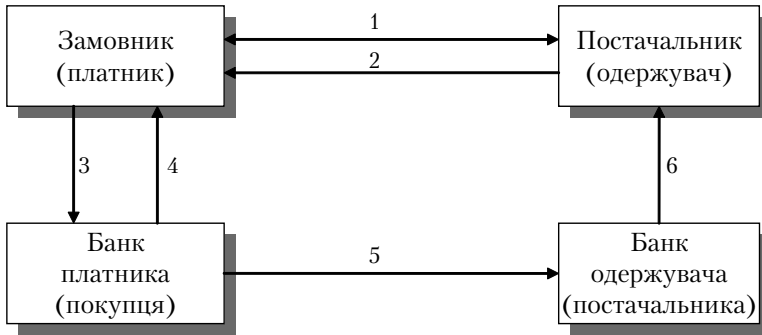

Рис. 2.3. Документообіг при розрахунках платіжними дорученнями

Платіжна вимога-доручення — це комбінований розрахунковий документ, який об'єднує платіжну вимогу і платіжне доручення. Частину документа «платіжна вимога» заповнює одержувач, а другу частину — «доручення» заповнює платник при згоді на оплату (рис. 2.4).

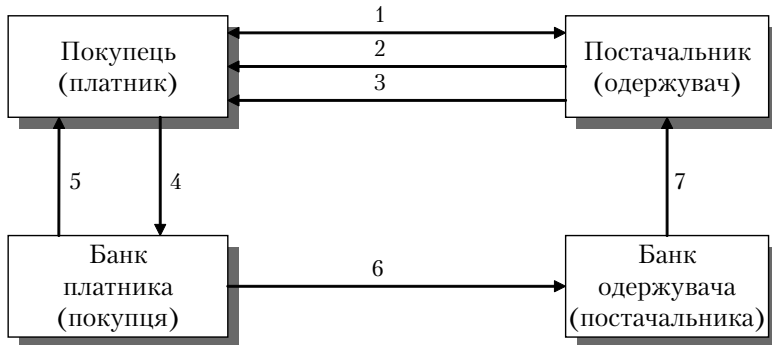

Рис. 2.4. Рух документів при розрахунку платіжними вимогами-дорученнями

Документообіг при розрахунках платіжними вимогами-дорученнями включає такі операції:

1. Укладення угоди між постачальником і покупцем з установленням форми розрахунку у вигляді розрахунку за допомогою платіжної вимоги-доручення.

2. Відвантаження товару покупцеві (замовнику).
3. Відправлення постачальником на адресу покупця документів на відвантаження товарів із заповненим постачальником вимогою-дорученням.
4. Дооформлення покупцем (платником) вимоги-доручення і передача його у свій банк на оплату.
5. Витяг з розрахункового рахунка, який надається банком платнику про здійснення платежу на адресу постачальника.
6. Передача банку постачальника документів про право зарахування платежу на розрахунковий рахунок постачальника.
7. Витяг з розрахункового рахунка про зарахування платежу на рахунок постачальника.

Платіжна вимога-доручення — це такий комбінований документ, що складається з двох частин. Верхню частину після виконання своїх зобов'язань перед замовником заповнює постачальник. Це вимога постачальника щодо оплати вартості наданих замовникові послуг, виконаних робіт або поставлених товарів. Виписана вимога разом із відвантажувальними транспортними документами пересилається платникові, минаючи банк.

Розрахунковий чек — документ, який містить доручення чекодавця (платника) банку про перерахування з його рахунка певної суми грошей на рахунок чекоотримувача (одержувача) при здаванні ним чека в банк (рис. 2.5).

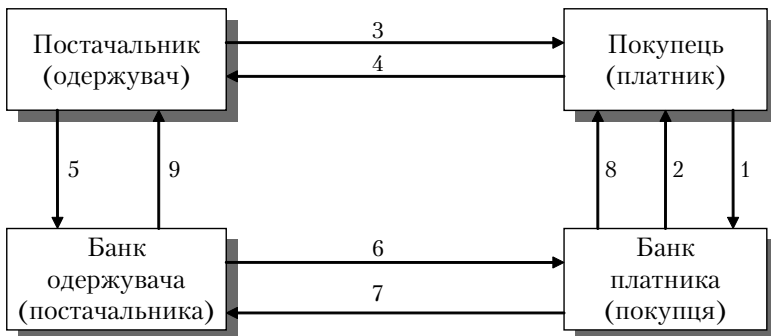

Рис. 2.5. Організація розрахунків за допомогою чеків

Чек — це документ суворої звітності і бланки чеків (а вони звичайно брошуруються в чековій книжці по 10, 20 і 25 аркушів) виготовляються за зразками, затвердженими Національним банком України.

Чек має ряд обов'язкових реквізитів, наприклад зазначення суми платежу за чеком, найменування одержувача платежу, дату і місце укладання чека тощо.

Порядок здійснення платежу за допомогою чеків включає такі операції:

1. Замовлення в банку чекової книжки.
2. Видача покупцеві чекової книжки з депонуванням зазначеної в книжці суми.
3. Постачання товару (виконання робіт, надання послуг) постачальником.
4. Передавання чека покупцем постачальникові в оплату товару або послуг.
5. Передавання банку чека для його оплати банком платника.
6. Передавання документів банку покупця.
7. Зарахування коштів на розрахунковий рахунок постачальника.
8. Витяг з рахунка депонованих сум.
9. Витяг про зарахування відповідної суми на рахунок постачальника.

Розрахунки за чеками мають певні переваги. Вони, передусім, у тому, що досягається досить висока швидкість розрахунків, а це означає прискорення обігу й скорочення дебіторської заборгованості. Чек дає переваги не тільки постачальникові, а й замовнику, бо він гарантує надходження товару, виконання робіт, надання послуг і т. ін., оскільки чек виписується після отримання товарів чи надання послуг.

Акредитив — це розрахунковий документ, який містить доручення банку платника банку одержувача оплатити товар (послуги) лише при виконанні одержувачем умов, указаних в акредитиві. Акредитив вигідно використовувати у відносинах з неакуратними платниками (рис. 2.6).

Акредитив являє собою форму організації розрахунків, за якої банк платника (банк емітент) за дорученням свого клієнта зобов'язаний перерахувати гроші в банк замовника (виконуючий банк), який здійснить платіж відповідно до складеної акредитивної угоди.

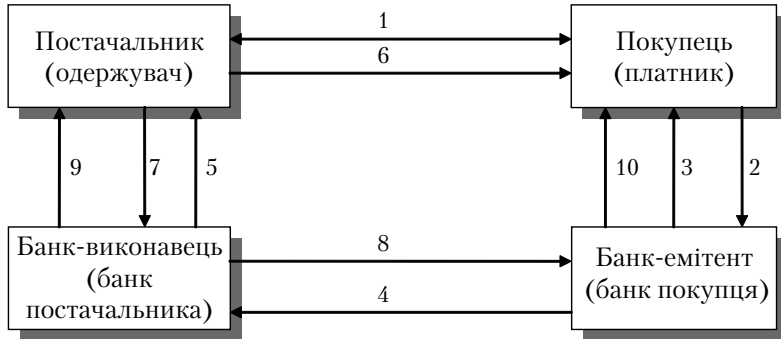

Рис. 2.6. Організація розрахунків за допомогою акредитива

У процесі здійснення платежу виконуються такі операції:

1. Укладання угоди про поставку товарів з розрахунком у вигляді акредитива.
2. Завдання банку на розроблення акредитива із зазначенням суми платежу, термінів і умов його розкриття.
3. Повідомлення банку платника про розроблення акредитива.
4. Повідомлення банку постачальника про відкриття акредитива і про його умови.
5. Ознайомлення постачальника з умовами акредитива.
6. Відвантаження товару, надання послуг, виконання робіт.
7. Передача банку всього комплексу підписаних покупцем документів, передбачених акредитивною угодою.
8. Повідомлення банку-емітента про використання акредитива.
9. Витяг з розрахункового рахунка про зарахування коштів на рахунок постачальника.
10. Надання витягу покупцеві про використання акредитива.

Акредитиви можуть мати різну форму. Найпоширеніші з них: відкличний і безвідкличний, а також покритий та непокритий.

У результаті розвитку комерційних зв'язків виник спосіб розрахунків на умовах відстрочки платежу з використанням *векселів*.

Вексель являє собою цінний папір, який містить зобов'язання — нічим не обумовлену обіцянку векселедавця сплатити певну суму грошових коштів (розрізняють простий — «*соло-вексель*» та переказний — «*тратта*»).

Вексель є формою оформлення комерційного кредиту, який надається в товарній формі продавцями покупцям у вигляді відстрочки сплати боргу за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги.

При видачі **простого векселя** векселедавець зобов'язаний сплатити безпосередньо векселедержателю певну суму. При цьому векселедержатель приймає на себе зобов'язання перед іншою стороною-векселедержателем виплатити певну суму грошей після настання певного строку (рис. 2.7).

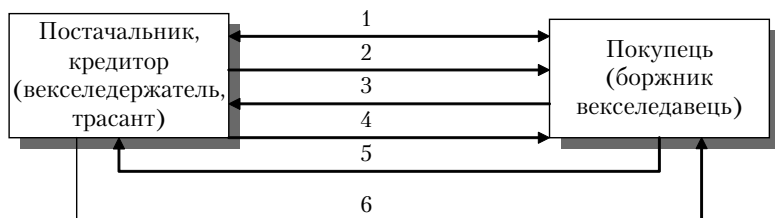

Рис. 2.7. Розрахунок за простим векселем

Переказний вексель являє собою письмову пропозицію векселедавця, звернену до платника, сплатити певну суму векселедержателю. Переказний вексель може бути проданий за допомогою індоамента (передавального напису). Строк платежу визначається або датою акцепту, або ж датою протесту.

Правову основу використання векселя в господарському обороті визначає Положення «Про переказаний і простий векселі», прийняте відповідно до постанови Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 10.09.1992 р., та Закон України «Про обіг векселів в Україні» (2001).

Документообіг і операції при розрахунку за допомогою *простого векселя* мають такий вигляд:

1. Укладання угоди між продавцем і покупцем з установленням форми розрахунку у вигляді розрахунку за допомогою простого векселя.
2. Поставка товару (надання послуг, виконання робіт) покупцеві (замовнику).
3. Виставлення боржником векселя.

4. Пред'явлення кредитором векселя для оплати в момент, визначений як термін розрахунку за векселем.

5. Переказ грошей боржником на користь кредитора (продавця).

6. Повернення погашеного векселя.

Дещо складніша схема руху документів за умови розрахунків *переказаним векселем*. Послідовність цих операцій зображено на рис. 2.8.

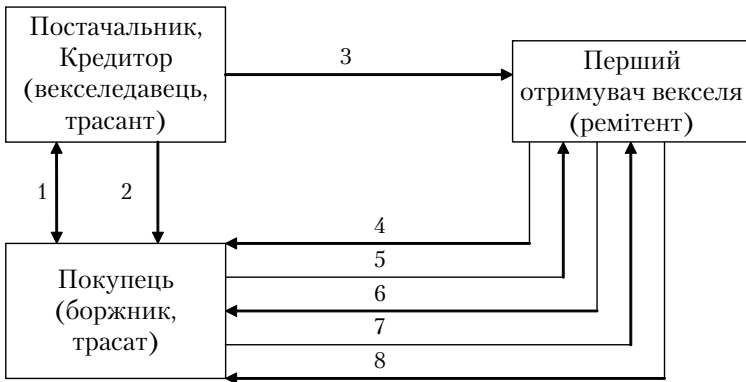

Рис. 2.8. Розрахунок за переказним векселем

Рух документів і операції в цьому випадку мають такий вигляд:

1. Угода між постачальником і покупцем про поставку товару (надання послуг, виконання робіт і т. ін.) з розрахунком через виставлення переказного векселя.

2. Поставка товару покупцеві (боржнику).

3. Виставлення векселя кредитором (трасантом) третій особі, яка й отримує вексель (ремітент).

4. Пред'явлення ремітентом векселя боржнику для акцепту.

5. Акцепт векселя боржником (трасатом).

6. Пред'явлення векселя боржникові для оплати.

7. Оплата векселя.

8. Погашення векселя.

У даному випадку розглянуто рух векселя за умови, що він нікому (крім ремітента) більше не передається. Якщо ж така передача

має місце, то схема доповнюється тільки актом передачі векселя іншій особі за допомогою індосаменту, а далі останній векселедержатель (індосат) здійснює ті самі операції, що й ремітент у наведеному випадку.

4.4. Створення грошової системи України

Грошова система України є регульованою системою ринкового зразка. Цьому сприяли істотні ринкові перетворення в економічній системі України: демонополізація економіки, приватизація яка відбувалася в усіх галузях економіки, тощо. Активно розвивається грошовий ринок в усіх його складових: ринок грошей, валютний ринок, ринок цінних паперів, а також його інфраструктура (дворівнева банківська система, мережа небанківських фінансово-кредитних установ, валютна та фондова біржі).

Щоб досягти ринкового зразка, грошова система України пройшла багато **етапів свого розвитку**. Після отримання в 1991 р. незалежності перед Україною постало завдання створити власну грошову систему.

Становлення грошової системи почалося з рішення уряду про випуск **купоно-карбованців** багаторазового використання в грудні 1991 р. за умов його паралельного обігу з рублем.

Наступним етапом став Указ Президента про введення купонокарбованців у безготівковий обіг і вилучення з обігу рубля в листопаді 1992 р., а з 2 вересня 1996 р. — введення постійної діючої національної грошової одиниці — **гривні**. До того часу її введення декілька разів відкладалося через загальну економічну нестабільність у країні й потужні інфляційні процеси, що досягли піку в 1993 р.

Стаття 99 Конституції України вказує:

Грошовою одиницею України є гривня.

Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави — Національного банку України.

Назву наша національна валюта отримала від гривні — грошової одиниці Київської Русі, а щодо розмінної монети, то її назву залишили за звичною копійкою. Ескізи гривні виконав український художник В. І. Лопата.

Основними складовими елементами грошової системи України стали:

- *види грошових знаків*, що мають законну платіжну силу:
  - банкноти — гривні номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200, 500;
  - розмінна монета (копійка), що випускається в обіг номіналами 1 грн, 50, 25, 10, 5, 2, 1;
- *офіційний валютний курс* гривні до інших валют світу (дол. США, євро, руб. та ін.) встановлюється НБУ на підставі торгів валютними цінностями на Українській міжбанківській валютній біржі;
- *порядок організації готівкового й безготівкового обігу* (розроблення правил і форм здійснення безготівкового та готівкового способів і порядку платежів, контроль касових операцій);
- *орган грошово кредитного і валютного регулювання* — *Національний банк України (НБУ)*. Він є незалежним фінансово-економічним органом для здійснення самостійної грошово-кредитної політики в Україні та координації діяльності комерційних банків.

ПРАКТИКУМ

Питання для самоконтролю

1. Що таке грошова система?
2. Елементи грошової системи та їхня характеристика.
3. Особливості сучасних грошових систем.
4. Етапи розвитку грошової системи.
5. Сутність грошової реформи і методи її проведення.
6. Виділіть і охарактеризуйте структурні елементи національної грошової системи України.
7. Яке місце в національній грошовій системі займає процес грошового обороту?
8. Розкрийте сутність грошової системи біметалізму і монометалізму.
9. У чому полягають відмінності грошових систем при адміністративній та ринковій моделях економіки?
10. Які принципи притаманні грошовій системі будь-якого типу?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Суть грошової системи, її призначення та місце в економічній системі країни. Елементи грошової системи.
2. Основні типи грошових систем та їхня еволюція.
3. Системи металевого обігу (біметалізм та монометалізм).
4. Системи обігу нерозмінних грошових знаків.
5. Створення і розвиток грошової системи в Україні.
6. Форми організації безготівкових розрахунків.
7. Організація розрахунків за допомогою платіжних вимог та ви-мог-доручень.
8. Організація розрахунків за допомогою чеків.
9. Акредитив як форма організації розрахунків.
10. Вексель як спосіб розрахунків на умовах відстрочки платежу.

Теми для рефератів

1. Грошова система Київської Русі.

2. Грошова система Російської імперії.
3. Грошова система СРСР.
4. Грошова система України та її розвиток.
5. Грошова реформа в Україні.

Тестові завдання

1. На чому ґрунтується сучасна грошова система:

- а) на золотому монометалізмі й паперових грошах;
- б) на паперових грошах;
- в) на паперово-кредитних грошах?

2. Які із зазначених економічних інститутів не є обов'язковими елементами грошової системи сучасної ринкової економіки:

- а) порядок обміну національної валюти на іноземну;
- б) умови безготівкового грошового обігу;
- в) форми грошей;
- г) умови обміну грошей на золото?

3. Грошова система – форма організації грошового обігу, яка встановлена законом країни. Грошова система має забезпечити:

- а) стійкість грошової одиниці;
- б) еластичність грошового обігу;
- в) оптимальну структуру виробництва;
- г) оперативне і ефективне регулювання грошової маси в країні відповідно до потреб грошового обігу;
- д) демонополізацію економіки країни.

4. Законодавча фіксація вагової кількості монетарного металу, що закріплюється за певною грошовою одиницею, – це:

- а) монометалізм;
- б) масштаб цін;
- в) біметалізм;
- г) валюта;
- д) монета.

5. Грошова система, за якої національна грошова одиниця обмінюється на іноземну валюту, розмінна на золото:

- а) система паралельної валюти;
- б) система подвійної валюти;
- в) система «кульгаючої» валюти;
- г) золотомонетний стандарт;
- д) золотозливковий стандарт;
- е) золотодевізний стандарт.

6. Які елементи не належать до грошової системи:

- а) грошова одиниця країни;
- б) масштаб цін;
- в) регламентація безготівкового обігу;
- г) немає правильної відповіді?

7. Інструменти впливу ЦБ на грошову масу:

- а) операції на відкритому ринку;
- б) готівкова емісія;
- в) норма банківських резервів;
- г) облікова ставка;
- д) усі відповіді правильні;
- е) немає правильної відповіді.

8. Елементи грошової системи України — це:

- а) комерційні банки;
- б) держава;
- в) види грошових знаків;
- г) офіційний валютний курс;
- д) НБУ;
- е) МВФ;
- ж) організація готівкового й безготівкового обігу.

9. Форми безготівкових розрахунків, — це:

- а) акредитив;
- б) платіжне доручення;
- в) спот;
- г) платіжна вимога доручення;
- д) ф'ючерси.

10. Основні функції фінансово-бюджетної політики:

- а) забезпечення сталості грошового обігу;
- б) забезпечення грошима сфери обігу;
- в) перерозподіл національного доходу;
- г) стримування інфляції;
- д) нагромадження ресурсів для фінансування соціальних програм;
- е) боротьба з інфляцією.

11. Біметалева грошова система — це система, за якої:

- а) за золотом і сріблом закріплена роль загального еквівалента;
- б) тільки за золотом закріплена роль загального еквівалента;
- в) тільки повноцінні гроші виконують роль загального еквівалента.

12. Монометалізм — це:

- а) грошова система, за якої тільки один вид металу виконує роль грошей;
- б) еластичність грошового обігу;
- в) оптимальна структура виробництва;
- г) оперативне і ефективне регулювання грошової маси в країні відповідно до потреб грошового обігу.

13. До саморегулювальних грошових систем належать системи металевих грошових обігів. Серед них виділяються такі стандарти:

- а) золотомонетний;
- б) золотозливковий;
- в) золотодевізний.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 7.12.2000 р. // Урядовий кур'єр, № 8, 2001 р.
2. Указ президента України «Про грошову реформу в Україні» // Вісник НБУ. — 1996. — № 5.
3. Башнянін Г. І., Богиня Д. П. Національна грошова система і проблеми формування номінальної і реальної вартостей грошей // Фінанси України. — 1999. — № 1.
4. Величко О. Становлення та розвиток грошово-кредитної системи України // Економіка України. — 2001. — № 2. — С. 37–41.
5. Вступ до банківської справи / За ред. М. І. Савлука. — К.: Лібра, 2006.
6. Гальчинський А. С. Теорія грошей. — К.: Основи, 2001.
7. Гальчинський А. С. Світова грошова криза: витоки, логіка трансформації № 42 (721) 8 — 14 листопада 2008 р.
8. Грищенко А. А. Проблеми забезпечення стабільності грошової одиниці України // Фінанси України. — 2007. — № 9. — С. 88–97.
9. Грищенко О. Гроші та грошово-кредитна політика. — К.: Основи, 1996.
10. Гроші та кредит: Підручник / Відп. ред. М. І. Савлук. — К.: КНЕУ, 2006. — 598 с.
11. Гроші та кредит: Підручник / Демківський А. В. — К.: ДАКОР. — 2007. — 528 с.
12. Гроші та кредит: Підручник / Щетинін А. І. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 432 с.
13. Деньги / Сост. А. А. Чухно. — К., 1997.
14. Деньги, кредит, банки / Авт. колл. под. рук. Г. И. Кравцовой. — Минск: Меркванне, 1994.
15. Долан. Дж., Кэмпбел К. Д., Кэмпбел Р. Д. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. — М.–Л.: Профино, 1991.
16. Михальський В. В. Грошово-кредитний потенціал золота в умовах обмеженості ресурсів // Фінанси України. — 2007. — № 11. — С. 64–72.
17. Ставицький А. В., Хом'як В. Г. Вплив монетарної політики на економічну безпеку України // Фінанси України. — 2007. — № 10. — С. 51–59.

Тема 5. ІНФЛЯЦІЯ ТА ГРОШОВІ РЕФОРМИ

- 5.1. Сутність і види інфляції.
- 5.2. Наслідки інфляції та антиінфляційна політика.
- 5.3. Грошові реформи та методи їх проведення.

5.1. Сутність і види інфляції

Термін «інфляція» (від лат. *inflatio*) буквально означає «здуття». Дійсно, фінансування державних видатків (наприклад, у періоди екстремального розвитку економіки в часи війн, революцій) за допомогою паперово-грошової емісії з припиненням розміну банкнот призводило до розширення грошового обігу та знецінення паперових грошей.

Інфляція була характерна для грошового обігу:

- Росії з 1769 по 1895 р. (за винятком 1843–1853 рр.);
- США — у період війни за незалежність 1775–1783 рр. та громадянської війни 1861–1865 рр.;
- Англії — під час війни з Наполеоном на початку XIX ст.;
- Франції — у період Французької революції 1789–1791 рр.

Особливо високих темпів інфляція набула в Німеччині після Першої світової війни, коли восени 1923 р. грошова маса в обігу досягла 396 квінтільйонів марок, а грошова одиниця знецінилась у трильйон разів.

Наведені історичні приклади доводять, що інфляція не є породженням сучасності, а мала місце і в минулому.

Сучасній інфляції притаманний ряд відмінних особливостей. Якщо раніше інфляція була локальною, то зараз — всеосяжна; раніше вона охоплювала певний період, тобто була періодичною, а зараз вона хронічна; сучасна інфляція перебуває під впливом не тільки грошових, а й негрошових факторів.

Таким чином, сучасна інфляція є наслідком дії багатьох факторів.

Отже, **інфляція** як багатофакторний процес — це прояв диспропорційності в розвитку суспільного відтворення, що зумовлено порушенням закону грошового обігу. Таким чином, глибинні причини

інфляції знаходяться як у сфері обігу, так і в сфері виробництва, і дуже часто зумовлюються економічними й політичними відносинами в країні.

В економіці України інфляція виникла ще в період існування СРСР в 50–60-х роках ХХ ст. і була пов'язана з різким падінням ефективності суспільного виробництва. Однак вона носила **прихований характер** і проявлялася в товарному дефіциті та великій різниці в цінах: низьких на кінцеву продукцію і високих на всі види сировини.

Уже в 1991 р. Україну охопила глибока інфляція, з якої вона виходила більше ніж 10 років.

Відкритий вибух інфляції відбувся в січні 1992 р., коли були «відпущені» всі ціни. З цього моменту інфляційний процес став швидко розвиватися.

Таблиця 5.1

Розвиток інфляційного процесу в Україні в 1992–2007 рр.

Рік	Темп зростання роздрібних цін, %	Темп зростання маси грошей (МЗ), %	Відношення (2/3), %
1992	2100	1100,0	191,0
1993	10 256,0	1930,0	531,0
1996	140,0	135,0	103,5
2001	106,0	142,0	74,7
2002	99,4	141,8	70,09
2003	108,2	146,5	73,86
2004	112,3	132,36	84,84
2005	110,3	154,27	71,50
2006	111,6	134,52	82,96
2007	116,6	151,75	76,84

Джерело: Статистичний бюлетень НБУ. — 2008. — № 10.

З табл. 5.1 видно, що в 1992–1993 рр. інфляція в Україні досягла гіпервисокого рівня (2100,00% та 10256,00% відповідно), що є найбільш вражаючою особливістю інфляційного процесу в Україні, а найнижчий показник інфляції був зафіксований у 2002 р. (–0,6%).

Такої високої інфляції не зазнала жодна з країн за мирних умов. Так, у Росії в перші роки перехідного періоду найвищою була інфляція в 1992 р. — 2609,0%, що майже в 4 рази нижча, ніж в Україні в 1993 р. У Білорусі найвища інфляція в цей період була в 1994 р. — 2321%, що в 4,4 разу нижче, ніж в Україні в 1993 р. Серед країн далекого зарубіжжя сучасними «чемпіонами» з інфляції вважаються Аргентина, Перу, Заїр та ін. Проте жодна з них поки що не перевищила «рекорду» України 1993 р. Аргентина найвищу інфляцію мала в 1989 р. — 3389,6%, Перу в 1990 р. — 7481,6%, Заїр у 1992 р. — 3860%.

Таку надто високу гіперінфляцію в Україні в 1991–1993 рр. можна пояснити багатьма причинами:

- Україна дістала в спадок від СРСР високозатратну, неефективну, високомонополізовану, з неринковою структурою (надмірно високою часткою військово-промислового комплексу та важкої промисловості) економіку, переважна частина якої не спроможна була працювати на засадах самофінансування і потребувала бюджетного дотування, що провокувало зростання бюджетного дефіциту;
- разом з такою інфляційно-орієнтованою економікою Україна дістала в спадок і великий «інфляційний навіс» у вигляді 117,0 млрд крб вкладів населення в банках, насамперед в Ощадному, переважна частина яких була вимушеною, спричиненою дефіцитністю широкого асортименту споживчих товарів і готовою накрутити ціни за першої спроби їх лібералізації;
- Україна не розробила чіткої, розміченої в часі програми кардинальної ринкової трансформації економіки та інших сфер суспільства, а проводила свої реформи скоріше шляхом «спроб і помилок», на якому «спроби» зводилися переважно до підтримки будь-якою ціною «на плаву» старого виробничого потенціалу, а «помилки» — до неймовірного роздування бюджетних витрат на ці цілі. Чим довше утримувалася така ситуація в економіці, тим могутнішим генератором інфляції вона ставала;
- надто ліберальною монетарною політикою, яку проводили уряд та НБУ. Досить сказати, що в 1991 р. дефіцит державного бюджету становив 14% від ВВП, у 1992 р. він зріс удвічі і становив 29% від ВВП. Органи монетарної політики, насамперед

НБУ, без особливого супротиву монетизували цей величезний дефіцит шляхом прямого кредитування бюджетних потреб, оскільки ніякі інші джерела коштів у ті роки були для нього ще недоступними.

Отже, дивлячись на розвиток інфляційного процесу в Україні 1992–2007 рр. (див. табл. 5.1) та її основні причини, робимо висновок, що однією з основних причин інфляції надлишкової грошової маси в обігу є порушення вимог закону грошового обігу

$$MV = PQ,$$

а тому шляхом обмеження емісії грошей і застосування політики дефляції суспільство здатне швидко приборкати інфляцію.

Залежно від середньорічних темпів зростання (приросту) цін розрізняють чотири типи інфляції:

- повзуча (до 5% на рік);
- помірна (5–20%);
- галопуюча (20–50%);
- гіперінфляція (50–100%);
- супергіперінфляція (100 – ...%).

Для промислово розвинутих країн характерна *повзуча* інфляція, тобто невелике, помірне обезцінювання грошової одиниці з року в рік.

У країнах, які розвиваються, переважне місце посідають галопуюча та гіперінфляція. Останню переживають переважно ті країни, які здійснюють докорінну ломку своїх економічних систем. Зростання цін, що перевищує темпи в 50% щомісячно, класифікують як *супергіперінфляцію*.

Темп інфляції (швидкість зростання цін) визначається за формулою

$$\text{Темп інфляції} = \frac{\text{Індекс цін поточного року} - \text{Індекс цін минулого року}}{\text{Індекс цін минулого року}} \cdot 100.$$

Індекс цін показує, на скільки відсотків ціни поточного року (місяця) вищі від цін попереднього.

$$\text{Індекс цін певного року} = \frac{\text{Ціна ринкового кошика певного року}}{\text{Ціна ринкового кошика базового року}} \cdot 100.$$

Підвищення індексу цін у даному році порівняно з попереднім роком свідчить про інфляцію, а зменшення — про дефляцію.

Рівень інфляції ($\Delta \text{інф}$) показує, на скільки грошових одиниць або відсотків грошова маса більша від товарної:

$$\Delta \text{інф} = \sum M - \sum Q.$$

Індекс інфляції — відношення рівня інфляції звітного періоду до рівня інфляції базового періоду.

Інфляція — це багатофакторний процес, який охоплює всю економічну систему та її сфери. Тому не випадково в економічній літературі виділяється значна множинність чинників, що спричиняють тиск на ціни. Одні з них виводяться з відомого трансакційного рівняння І. Фішера

$$(M \cdot V) = P \cdot Q.$$

Середній рівень цін (P) за цією формулою буде такий:

$$P = \frac{M \cdot V}{Q}.$$

Тобто зростання цін може спричинюватися трьома факторами:

- зростанням кількості грошей в обігу;
- наростанням швидкості обігу грошей;
- скороченням обсягу виробництва.

Інші фактори, не заперечуючи вищеозначені, легко вписуються в практику господарювання сучасних економічних систем, починаючи з об'єктивних (розбалансування економіки) і завершуючи суб'єктивними (помилковою грошово-кредитною політикою).

Головні негрошові фактори інфляції в Україні:

- криза планової господарської системи, яка проявляється в падінні виробництва, незбалансованості, диспропорційності економіки;
- неекономічність виробництва, яка проявляється у витратному характері виробництва, низькому рівні продуктивності праці та якості продукції.

До основних грошових факторів інфляції відносять:

- лібералізацію цін в умовах відсутності ринку та конкуренції, що дало можливість монополістичним структурам заволодіти й реалізацією товарної маси та диктувати ціни;

- дефіцит державного бюджету;
- кредитну експансію банків, яка мала невиробничий характер;
- доларизацію грошового обігу (значний приплив іноземної валюти збільшував ціни на товари та послуги);
- розпад «рубльової зони»;
- вплив за межі країни валютної виручки підприємств та доходів громадян та інші фактори.

Таким чином, інфляція в Україні відрізняється від усіх інших. Це пояснюється умовами її розвитку (переходом від планово-адміністративної до ринкової економіки), високими темпами зростання цін тощо.

Залежно від причин, які призводять до інфляційних процесів, розрізняють інфляцію попиту та інфляцію витрат виробництва.

Інфляція попиту. Традиційно вона виникає при надмірному попиті. Попит на товари більший, ніж пропозиція товарів, у зв'язку з тим, що виробничий сектор не в змозі задовольнити потреби населення. Цей надлишок попиту призводить до зростання цін. Спостерігається наявність великої кількості грошей при малій кількості товарів.

Інфляція попиту може бути спричинена:

- мілітаризацією економіки та збільшенням військових витрат. Військова техніка та військова продукція не функціонують на ринку, її купує держава та направляє в запас. Гроші для обслуговування цієї продукції по суті не потрібні, оскільки вона не переходить із рук в руки;
- дефіцитом бюджету та зростанням державного боргу. Покрыття дефіциту здійснюється або державними позиками, або емісією банкнот, що дає державі додаткові кошти, а отже, і додатковий попит;
- кредитною експансією банків. Розширення кредитних операцій банків та інших кредитних закладів призводить до збільшення кредитних знарядь обігу, які також створюють додаткові вимоги на товари та послуги;
- припливом іноземної валюти в країну, яка за допомогою обміну на національну грошову одиницю спричинює загальне зростання обсягу грошової маси, а отже, і надлишковий попит.

Отже, інфляція попиту спостерігається тоді, коли зростання рівня цін відбувається під впливом загального збільшення сукупного попиту.

Інфляція витрат виробництва. Цю інфляцію розглядають зазвичай з позиції зростання цін під впливом наростаючих витрат виробництва, зростання витрат на заробітну плату.

Причини такої інфляції:

- зниження темпів зростання продуктивності праці, спричинене циклічними коливаннями або структурними змінами у виробництві, що призводить до збільшення витрат на одиницю продукції, а отже, до зменшення прибутку. У кінцевому результаті це відбивається на зниженні обсягу виробництва, скороченні пропозиції товарів та зростанні цін;
- розширення сфери послуг, поява нових видів з більшою часткою зарплати та відносно низькою, порівняно з виробництвом, продуктивністю праці. Як наслідок, виникає загальне зростання цін на послуги;
- підвищення оплати праці за певних обставин в результаті активної діяльності профспілок, які контролюють номінальну заробітну плату. Компанії відповідають на таке зростання інфляційною спіраллю: підвищення заробітної плати спричинює зростання цін та нове підвищення заробітної плати;
- високі непрямі податки (що включаються до ціни товарів) характерні для багатьох держав;
- загальний рівень витрат зростає.

Інфляція витрат та інфляція попиту взаємопов'язані та взаємозумовлені, їх важко чітко розділити. Надлишкова грошова маса в економіці завжди породжує підвищений попит, викликаючи порушення рівноваги ринків у сфері сукупного попиту і сукупної пропозиції, реакцією на яке є зростання цін. Будучи продуктом розбалансованого грошового ринку, інфляція попиту розповсюджується далі, вражає виробництво і споживання, деформує споживчий попит, посилює нерівномірність і непропорційність розвитку різних галузей господарства, призводячи в результаті до інфляції витрат.

Будь-яка сучасна система економіки інфляційна і в ній діють фактори, що викликають як інфляцію попиту, так і інфляцію витрат.

Для оцінювання та вимірювання інфляції використовують показники *індексу споживчих цін*, який характеризує співвідношення між купівельною ціною певного набору товарів та послуг («споживчий кошик») та показник *цін на засоби виробництва* (цін виробника).

Індекс споживчих цін (ІСЦ) характеризує зміну в часі загально-го рівня цін на товари і послуги, які купує населення для особисто-го споживання. Цей показник найчастіше використовується для ха-рактеристики інфляції, оскільки він досить точно виражає не тільки економічні, а й соціальні аспекти інфляції, зокрема її вплив на рівень життя населення, а тому його називають ще *індексом вартості жит-тя*. ІСЦ широко застосовується в практиці регулювання державної фінансової та соціальної політики, аналізу і прогнозування цінових процесів, регулювання курсу національної валюти, вирішення право-вих спорів тощо.

Визначається ІСЦ за вартістю певного законодавчо зафіксова-ного набору товарів і послуг («споживчого кошика»), обчислену в ринкових цінах базового і поточного періодів. Розрахувати ІСЦ мож-на за такою формулою:

$$\text{ІСЦ} = \frac{\text{Ринкова вартість фіксованого "кошика" в поточному році} (\sum P_1 g_0)}{\text{Ринкова вартість фіксованого "кошика" в базовому році} (\sum P_0 g_0)} \times 100,$$

де P_0 і P_1 — ціни одиниці товарів (послуг) базового і звітного періо-дів відповідно;

g_0 — кількість товарів у «споживчому кошику» базового періоду.

Незважаючи на широке застосування ІСЦ, він не досить точно виражає інфляційний процес і його вплив на вартість життя. Річ у тому, що ІСЦ розраховується за фіксованим набором товарів, який залишається незмінним протягом тривалого часу. В умовах же ін-фляції населення часто замінює споживані товари, які найбільше по-дорожчали, дешевшими. Як наслідок, структура споживання істотно змінюється порівняно з тією, яка була зафіксована при визначенні «кошика». Тому в умовах високої інфляції потрібно частіше зміню-вати структуру «споживчого кошика».

Індекс цін на засоби виробництва (цін виробника) характеризує зміну в часі загального рівня цін на засоби виробництва, які купують юридичні особи для виробничого споживання. Цей індекс виражає зростання оптових цін, темпи якого не завжди збігаються з темпами зростання роздрібних цін, за якими визначається ІСЦ.

Індекс цін виробника чутливіший до зміни витрат на виробни-цтво, ніж до зміни попиту. Тому його часто використовують при

характеристиці інфляції витрат, особливо коли зростання оптових цін відбувається раніше, ніж зростання роздрібних цін. Цей індекс застосовується більш обмежено, ніж ІСЦ.

Визначається індекс цін виробника за формулою агрегатного індексу цін Ласпейреса:

$$\text{ІЦВ} = \frac{\sum (P_1 g_0)}{\sum (P_0 g_0)},$$

де P_0 і P_1 — рівень цін одиниці товару (послуги) поточного і базового періодів відповідно;

g_0 — кількість товарів (випадків надання послуг) у базовому періоді, що взяті в розрахунок.

5.2. Наслідки інфляції та антиінфляційна політика

Інфляція здійснює негативний вплив на суспільство в цілому. Погіршується економічне становище: знижуються обсяги виробництва, оскільки коливання та зростання цін роблять непевними перспективи розвитку виробництва; відбувається переливання капіталу з виробництва в торгівлю та посередницькі операції, де швидший обіг капіталу та більше прибутки, а також легше ухилитися від сплати податків; розширюється спекуляція внаслідок різкої зміни цін; обмежуються кредитні операції; зменшуються фінансові ресурси держави.

Виникає соціальне напруження у зв'язку з тим, що інфляція перерозподіляє національний дохід не на користь найменш забезпечених верств суспільства. Вона знижує реальні доходи (кількість товарів та послуг, які можна придбати за номінальний дохід), а отже, і загальний рівень життя населення, якщо номінальний дохід відставатиме від зростання цін.

Особливо важка інфляція для осіб з фіксованими доходами: пенсіями, стипендіями, заробітною платою працівників бюджетної сфери. Крім того, інфляція знецінює заощадження громадян. У зв'язку з цим, щоб стримати різке падіння життєвого рівня, держава здійснює індексацію доходів та податкових пільг. Розгортання інфляційних процесів призводить до такого загострення економічних та соціальних суперечностей, що держави починають вживати заходів для по-

долання інфляції та стабілізації грошового обігу. Основні форми боротьби з інфляцією — грошові реформи та антиінфляційна політика.

Грошова реформа — повне або часткове перетворення грошової системи, що здійснює держава з метою впорядкування та налагодження грошового обігу. Грошова реформа здійснюється різними методами (нуліфікація, реставрація, девальвація, деномінація) залежно від економічного стану країни, ступеня знецінення грошей, політики держави.

Антиінфляційна політика — комплекс заходів державного регулювання економіки, спрямований на боротьбу з інфляцією. Історично сформувались два основних шляхи такої політики: дефляційна політика (регулювання попиту) та політика доходів.

Дефляційна політика ґрунтується на методах обмеження грошового попиту через грошово-кредитний та податковий механізми шляхом зниження державних видатків, підвищення відсоткової ставки за кредит, посилення податкового пресу, обмеження грошової маси тощо. Особливість дії дефляційної політики полягає в тому, що вона, як правило, викликає уповільнення економічного зростання та навіть кризові явища. Тому більшість урядів при її проведенні в 60–70-х роках виявляли стриманість у її проведенні або навіть відмовлялись від неї.

Варіанти антиінфляційної політики обираються залежно від пріоритетів. Якщо ставилося завдання стримувати економічне зростання, то проводилась дефляційна політика; якщо метою було стимулювати економічне зростання, то перевага віддавалась **політиці доходів**. У разі, коли кінцевою метою було стримання інфляції будь-якою ціною, то паралельно використовувались обидва методи антиінфляційної політики.

Індксація (повна або часткова) означає компенсацію збитків у результаті знецінення грошей. Спочатку цей метод застосовувався в кінці 40-х — початку 50-х років при інфляції, яка була викликана переходом від військової економіки до нормальних ринкових умов. Знову індексація стала застосовуватися в 70-і роки в зв'язку з розгортанням галопуючої інфляції. У більшості провідних промислово розвинутих країн вона розповсюджувалась на меншу частину трудового населення (наприклад, у США приблизно на 10%). Винятком була Італія, профспілки якої домоглися введення в країні повної індексації.

Стимування контролюваного зростання цін проявляється, по-перше, в «заморожуванні» цін на певні товари, по-друге, в стримуванні їх рівня в певних межах. Подібний контроль зберігався в усіх провідних розвинутих країнах.

Особливості інфляційних процесів в Україні, Росії та інших країнах СНД передбачають спеціальні підходи до здійснення ефективної антиінфляційної політики. У зв'язку з цим необхідно здійснювати:

- розробку та втілення в життя комплексних державних програм розвитку економіки, насамперед галузей і підприємств, які сприяють становленню конкурентного, високотехнологічного та наукоємного виробництва;
- проведення послідовної антимонопольної політики та створення широкої мережі економічної інформації для підприємств;
- посилення стимулів виробничого накопичення, включаючи субсидії, що здатні підтримати процес накопичення коштів у підприємців та населення;
- зміну структури виробничих фондів з метою розширення виробництва товарів народного споживання, тобто створення умов для переливу капіталу з однієї до іншої галузі суспільного виробництва;
- стимулювання кредитної та інвестиційної діяльності банків та обмеження покриття дефіциту коштів за рахунок банківського кредиту;
- вдосконалення податкової системи; особливу увагу приділяють регулюючій ролі податків;
- створення умов для припинення імпорту інфляції. З цією метою забезпечується перетворення закордонних доларових запасів на товари виробничого призначення, які, потрапивши в нашу країну, були б у змозі погравити інвестиційний процес;
- підвищення ефективності грошово-кредитної політики, яка повинна забезпечити тісний взаємозв'язок усіх елементів ринкового механізму товарно-грошових відносин.

Таким чином, мета антиінфляційної політики держави полягає в тому, щоб установити контроль над інфляцією і досягти прийнятних її темпів для народного господарства. Важливим завданням у боротьбі з інфляцією є подолання економічного спаду, кризи неплатежів,

зниження інвестиційної активності, формування стабільної ринкової інфраструктури, оздоровлення економіки, пов'язане з підтримкою пріоритетних галузей народного господарства, стимулювання експорту продукції, виваженою протекціоністською політикою і валютною політикою, що сприяє вирішенню питань конкурентоспроможності вітчизняних товарів.

Велике значення в антиінфляційній політиці має структурна перебудова економіки і пристосування її до потреб ринку за рахунок демонополізації і регулювання діяльності існуючих монополій, стимулювання конкуренції у виробництві та сфері послуг тощо.

5.3. Грошові реформи та методи їх проведення

Серед комплексу заходів щодо оздоровлення та впорядкування грошового обігу особливе місце займають **грошові реформи**. Вони являють собою повну чи часткову перебудову грошової системи, яку проводить держава, з метою оздоровлення чи поліпшення механізму регулювання грошового обороту відповідно до нових соціально-економічних умов.

Грошові реформи, що проводилися в різні часи в багатьох країнах, значно відрізнялися своїми цілями, глибиною реформування діючих грошових систем, методами стабілізації валют, підготовчими заходами тощо. Їх можна класифікувати так:

1) *створення нової грошової системи*. Ці реформи проводилися при переході від біметалізму до золотого монометалізму, від останнього до системи паперово-грошового обігу чи кредитного обігу в умовах створення нових держав, як це мало місце в період падіння колоніальних імперій чи після виходу окремих республік зі складу колишнього СРСР. Прикладом таких реформ є грошова реформа Вітте в 1895–1897 рр. у Росії і грошові реформи в країнах, що звільнилися від колоніальної залежності, тощо;

2) *часткова зміна грошової системи*, коли реформуються окремі її елементи: назва і величина грошової одиниці, види грошових знаків, порядок їхньої емісії і характер забезпечення тощо. Прикладом таких реформ є зміна порядку емісії і забезпечення банкнот в Англії згідно з Актом Роберта Піля (1844), грошові реформи в СРСР у 1922–1924 і 1947 рр.;

3) проведення спеціальних стабілізаційних заходів з метою отримання інфляції чи подолання її наслідків.

Чим би не була викликана необхідність проведення грошової реформи, найголовнішою її метою завжди є стабілізація грошового обороту. Для досягнення цієї мети недостатньо прийняти ті чи інші законодавчі акти, а необхідно підготувати відповідні економічні передумови. Без цього гроші і після реформи можуть знецінюватися. Тому успішне проведення грошової реформи потребує відповідної підготовки: нагромадження золотовалютних і матеріальних резервів, припинення чи значне зменшення темпів зростання грошової маси в обігу, оздоровлення державних фінансів, поліпшення структури суспільного виробництва, збалансування ринку тощо.

Нерідко грошовій реформі передують *деномінація* грошових знаків, тобто обмін усіх старих знаків на нові в певній пропорції з одночасним перерахуванням у цій пропорції всіх грошових показників: цін, тарифів, заробітної плати, балансової вартості фондів тощо.

Згідно зі світовим досвідом грошових реформ існують такі методи стабілізації валют: нуліфікація, ревальвація (реставрація), девальвація, деномінація.

Нуліфікація — оголошення державою знецінених паперових грошових знаків недійсними. Проводиться вона за умови надзвичайно великого падіння купівельної спроможності грошей, коли стає недоцільним будь-який обмін їх на нові гроші і в такій крайній формі трапляється рідко. Зокрема, в кінці XVIII ст. у Франції були оголошені недійсними повністю знецінені асигнації і вилучені з обігу без будь-якого відшкодування.

Частіше знецінені гроші вилучаються з обігу шляхом обміну на нові знаки в надзвичайно низькій пропорції, так що плата за них має суто символічне значення. Так, в СРСР у 1922–1923 рр. 1 крб. новими знаками обмінювався на 1 млн крб. старими, в 1924 р. у Німеччині 1 нова рейхсмарка — на 1 трлн старих марок, у 1944 р. в Греції — 50 млрд старих драхм на 1 нову. У всіх цих випадках по суті проводилася нуліфікація знецінених грошей, хоча за формою вона нагадувала девальвацію.

В Україні нуліфікація відбулася в 1996 р. Знецінена грошова одиниця (купон-карбованець) була замінена в певній пропорції (100 000 крб.) до однієї гривні.

Девальвація — офіційне зниження державою металевого вмісту та курсу (або тільки курсу) національних грошей щодо іноземних валют або міжнародних розрахункових одиниць. Поки держави фіксували золотий вміст своїх валют, його зниження та зниження курсу валюти відбувалось приблизно однаково. Після скасування золотих паритетів девальвація зводилася тільки до зниження офіційного валютного курсу. Рівень її в обох випадках визначався рівнем знецінення валют, тобто новий золотий вміст і курс установлювались на рівні фактичної вартості валюти, яка формувалася внаслідок інфляційного знецінення.

Ревальвація — це офіційне підвищення державою золотого вмісту та валютного курсу або тільки валютного курсу національної валюти країни.

У першому варіанті ревальвації валют проводилися в епоху вільного обміну банкнот на метал. Ними закінчувалися зусилля держави по відновленню купівельної спроможності валюти після періоду інфляції. В результаті ревальвації, як правило, відновлювався обмін банкнот на метал за паритетом, який діяв до початку інфляції. Одночасно відновлювався і попередній курс валюти. Тому такий засіб в літературі інколи називають *реставрацією*.

Грошові реформи на основі ревальвації проводилися рідко, оскільки вони можливі при незначному знеціненні грошей та швидкому розвитку економіки і відновленні стабільності ринку. За таких умов у країні швидко розширюється товарообіг і зменшується бюджетний дефіцит, що сприяє підвищенню вартості грошових знаків і може поступово довести її до доінфляційного рівня.

Деномінація — укрупнення грошової одиниці без зміни її найменування, що проводиться з метою забезпечення грошовою обігу і надання більшої повноцінності грошам.

Так, у 1961 р. в СРСР старі гроші були замінені на «нові» таким чином, що 1 «новий» рубль дорівнював 10 «старим». Завдяки деномінації вдається значно скоротити кількість грошових купюр і монет, що знаходяться в обігу.

Грошова реформа в Україні була проведена з 2 по 16 вересня 1996 року. Ця реформа була «м'якою» типу (проведення заходів щодо заміни діючої грошової одиниці, стабілізація нових грошей без якісної перебудови системи грошового обігу) з деномінацією грошових

знаків (зменшення на п'ять нулів), із зміною назви грошової одиниці шляхом обміну грошових купюр (українських карбованців на гривні). Було вилучено з обігу та обмінено без будь-яких обмежень старі грошові знаки на нові у пропорції 10:1.

Офіційна концепція грошової реформи ґрунтувалась на принципах «повної прозорості» і «неконфіскаційності». На думку деяких спеціалістів ці принципи зумовили некомплексність і обмеженість реформи. Також багато хто вважає, що введення гривні носило більше політичний, ніж економічний характер. Та попри все українська держава отримала конституційну національну грошову одиницю.

ПРАКТИКУМ

Питання для самоконтролю

1. Основні причини (фактори) інфляції, їх класифікація.
2. Характеристика форм та видів інфляції.
3. Особливості інфляції на сучасному етапі.
4. Антиінфляційна політика: мета і форми проведення.
5. Як проявляється інфляція в умовах адміністративно-командної економіки і в умовах ринкових відносин?
6. Які соціально-економічні наслідки інфляції?
7. Назвіть особливості інфляції в Україні.
8. Який вплив на інфляційні процеси в Україні здійснила грошово-кредитна політика держави?
9. Що таке «шокова терапія»? Наведіть приклади.
10. Сутність грошових реформ.
11. Порядок проведення грошових реформ.

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Суть інфляції, її причини, форми прояву та закономірності розвитку. Види інфляції.
2. Соціально-економічні наслідки інфляції.
3. Особливості інфляції в Україні в перехідний період. Дискусії щодо використання «регульованої інфляції» в подоланні економічної кризи.
4. Суть антиінфляційної політики.
5. Грошові реформи в Україні.

Теми для рефератів

1. Особливості інфляції в Україні.
2. Методи проведення антиінфляційної політики в Україні.

Тестові завдання

1. Інфляція — властивість паперових нерозмінних грошей. Відповідно з темпами виділяють такі різновиди інфляції:

- а) повзуча;

- б) галопуюча;
- в) гіперінфляція;
- г) супергіперінфляція;
- д) усі відповіді правильні.

2. Інфляція попиту виникає в умовах:

- а) неповної зайнятості;
- б) наближення до повної зайнятості;
- в) повної зайнятості.

3. Інфляція витрат зумовлена:

- а) зростанням споживчих витрат;
- б) зростанням інвестиційних витрат;
- в) зростанням собівартості продукції;
- г) зростанням сукупних витрат.

4. Інфляційний розрив зумовлюється:

- а) зростанням сукупного попиту в умовах неповної зайнятості;
- б) зростанням сукупного попиту в умовах, які наближаються до повної зайнятості;
- в) зростанням сукупного попиту в умовах повної зайнятості;
- г) усі відповіді правильні.

5. Стагфляція:

- а) викликана підвищенням цін під впливом сукупного попиту;
- б) визначається пропорційною зміною цін на різні товари;
- в) супроводжується одночасним підвищенням рівня цін і рівня безробіття;
- г) спричинена підвищенням цін під впливом сукупної пропозиції;
- д) характеризується повільним зростанням цін (до 10% за рік).

6. При зниженні темпу інфляції до 5% за місяць інфляція стане:

- а) помірною;
- б) галопуючою;
- в) гіперінфляцією.

7. Падіння темпів інфляції приводить до зниження цін:

- а) так;

- б) ні;
- в) ці процеси не пов'язані між собою.

8. Головна функція грошової реформи:

- а) впровадження нового зразка купюри;
- б) заміна масштабу цін;
- в) конфіскація грошей у населення;
- г) стабілізація грошового обігу;
- д) обмін зношених грошових купюр.

9. Девальвація — це:

- а) зниження курсу національних грошей щодо іноземних валют;
- б) збільшення курсу національних грошей щодо іноземних валют;
- в) укрупнення національної грошової одиниці без зміни її найменування.

10. Головна функція НБУ:

- а) проведення ГКП;
- б) забезпечення стабільності національної грошової одиниці;
- в) монопольне здійснення емісії національної валюти;
- г) кредитор останньої інстанції для банків;
- д) здійснення банківського регулювання та нагляду.

11. Основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики НБУ є регулювання обсягу грошової маси через:

- а) відсоткову політику;
- б) рефінансування комерційних банків;
- в) управління золотовалютними резервами;
- г) операції з цінними паперами на відкритому ринку;
- д) регулювання імпорту та експорту капіталу;

12. Безпосередній вплив на пропозицію грошей мають:

- а) ЦБ;
- б) комерційні банки;
- в) уряд;
- г) Рахункова палата України.

13. Який зв'язок між рівнем відсоткової ставки та обсягом маси грошей в обігу:

- а) прямиий;
- б) обернений,
- в) зв'язку немає.

14. Які операції необхідно проводити ЦБ, якщо потрібно збільшити грошову масу в обігу:

- а) продавати державні цінні папери;
- б) купувати державні цінні папери;
- в) підвищити норму обов'язкових резервів;
- г) знизити норму обов'язкових резервів;
- д) підвищити облікову ставку;
- е) знизити облікову ставку?

15. Ревальвація — це:

- а) зниження курсу національних грошей щодо іноземних валют;
- б) збільшення курсу національних грошей щодо іноземних валют;
- в) укрупнення національної грошової одиниці без зміни її найменування.

16. Нуліфікація — це:

- а) оголошення державою знецінених паперових грошей недійсними;
- б) проведення спеціальних антиінфляційних і стабілізаційних заходів у країні без вилучення з обігу грошової одиниці;
- в) укрупнення національної грошової одиниці без зміни її найменування;

Задачі

Задача № 1

Індекс цін у 2006 р. становив 111,6%, а в 2007 р. — 116,6% (рівень цін базисного 2006 р. прийнято за 100%). Визначте темп інфляції.

Задача № 2

Припустимо, що за відсутності інфляційних процесів реальна відсоткова ставка становила 5%.

1. Який розмір номінальної відсоткової ставки гарантує ту саму реальну процентну ставку при зростанні інфляції до 15%?

2. Чому позичковці можуть погодитися платити таку високу номінальну ставку?

Задача № 3

Визначити темп інфляції, якщо обсяг грошової маси порівняно з минулим роком зріс на 75%, швидкість обігу грошей зросла на 15%, а приріст товарної маси становив 20%.

Задача № 4

У таблиці наведено індекси цін за роками:

Рік	Індекс цін	Рівень інфляції, %
2002	100,00	
2003	108,2	
2004	112,3	
2005	110,3	
2006	111,6	
2007	116,6	

1. Розрахуйте темп інфляції для кожного року;

2. Використовуючи «правило величини 70», визначте кількість років, необхідних для подвоєння рівня цін.

Задача № 5

Припустимо, що надається кредит у 100 тис. грн за нульового рівняння інфляції. При цьому кредитор розраховує отримати 115 тис. грн. Але в економіці почалися інфляційні процеси і рівень інфляції становить 15%.

1. Хто за цих умов матиме вигоду, а хто зазнає витрат?

2. Обчисліть ці витрати.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Банківські операції*: Підручник / За ред. А. М. Мороза. КНЕУ, 2005.
2. *Буковинський С. А., Грищенко А. А., Кричевська Т. О.* Середньострокова монетарна стратегія та проблеми її формування й реалізації в Україні // *Фінанси України*. — 2008. — № 6. — С. 3–30.
3. *Гальчинський А. С.* Теорія грошей. — К.: Основи, 2001.
4. *Грищенко А. А.* Проблеми забезпечення стабільності грошової одиниці України // *Фінанси України* — 2007. — № 9. — С. 88–97.
5. *Гроші та кредит* / Авт. кол.; За ред. М. І. Савлука — К.: КНЕУ, 2006. — 744 с.
6. *Іванов В. М.* Деньги и кредит. Курс лекций. — Ч.е изд., стереотип. — К.: МАУП, 2005.
7. *Козюк В. В.* Вплив відкритості економіки на характер зв'язку між інфляцією та безробіття // *Фінанси України* — 2007. — № 12. — С. 17–26.
8. *Кораблін С. О.* Валютно-курсова політика України: стабілізаційні ефекти та можливі перспективи розвитку // *Фінанси України* — 2007. — № 9. — С. 112–123.
9. *Михальський В. В.* Грошово-кредитний потенціал золота в умовах обмеженості ресурсів // *Фінанси України* — 2007. — № 11. — С. 64–72.
10. *Наказ Президента України «Про грошову реформу в Україні»* // *Вісник НБУ*. — 2008. — № 10.
11. *Никитин С. М.* Теории инфляции и их эволюция // *Деньги и кредит*. — 1995. — № 1.
12. *Пинзеник В. М.* Коні не винні: реформи чи їх імітація. — К.: Академія, 1999.
13. *Полозенко Д. В.* Про гроші, інфляцію та фінанси в трансформаційній економіці // *Фінанси України*. — 2008. — № 2. — С. 82–88.
14. *Савлук М. І.* Інфляція в Україні // *Економіка України*. — 1994. — № 2.
15. *Сапір Ж.* Настільки тяжко, наскільки довго? (Спроба прогнозування глибини і тривалості кризи) // *Економіка України*. — 2008. — № 10. — С. 73–93.
16. *Ставицький А. В., Хом'як В. Г.* Вплив монетарної політики на економічну безпеку України // *Фінанси України* — 2007. — № 10. — С. 51–59.
17. *Статистичний бюлетень НБУ*. — 2008. — № 11.

Тема 6. ВАЛЮТНИЙ РИНОК І ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ

- 6.1. Валютний ринок: суть та основи його функціонування.
- 6.2. Валютна система та її елементи.
- 6.3. Конвертованість валюти.
- 6.4. Валютний курс та його види.

6.1. Валютний ринок: суть та основи його функціонування

Валютний ринок — це офіційний центр, де відбувається купівля-продаж іноземних валют на основі попиту та пропозиції.

Суб'єкти валютного ринку — продавці, покупці, посередники.

Об'єкти валютного ринку — юридичні особи, зайняті у зовнішньоекономічній діяльності.

Валютний ринок має свою структуру, яка включає національні (місцеві) ринки, міжнародні ринки та світовий ринок. Вони розрізняються за масштабами і характером валютних операцій, кількістю валют, що продаються-купуються, рівнем правового регулювання тощо.

Національні валютні ринки існують у більшості країн світу, вони обмежуються економічним простором конкретної країни і регулюються її національним валютним законодавством.

Міжнародні валютні ринки сформувалися в країнах, у яких до мінімуму зведені обмеження на валютні операції (валютні обмеження). Такі ринки регулюються скоріше за все міждержавними угодами, домовленостями самих учасників цих ринків. Розміщуються вони переважно в містах із вдалим географічним положенням та з великою концентрацією транснаціональних банків, небанківських фінансових структур, комерційних компаній, яким потрібно здійснювати платежі на широких просторах світового ринку. Це, зокрема, Лондон, Нью-Йорк, Париж, Цюрих, Франкфурт-на-Майні, Сан-Франціско, Торонто, Токіо, Гонконг та ін.

Розвиток новітніх засобів телекомунікацій та інформаційних технологій дає можливість поєднати окремі міжнародні ринки в єдиний світовий валютний ринок, який здатний функціонувати практично цілодобово. Це забезпечується географічним розміщенням окремих

ринків: з початком доби відкриваються азійські ринки Токіо, Гонконгу, Сінгапура, після їх закриття починають працювати ринки європейські — Франкфурта, Парижа, Лондона, а під кінець їх роботи відкриваються ринки американського континенту — Нью-Йорка, Лос-Анджелеса тощо. Завдяки цьому кожен суб'єкт валютного ринку може в будь-який час доби купити-продати валюту, оперативно зв'язавшись з відповідним міжнародним центром валютної торгівлі. Щоденні обороти світового валютного ринку перевищують декілька трильйонів доларів США і швидко збільшуються, що свідчить про величезні розмахи валютних потоків на світовому ринку.

Валютний ринок можна класифікувати й за іншими критеріями:

- за характером операцій: ринок конверсійних операцій, ринок депозитно-кредитних операцій;
- за територіальним розміщенням: європейський, північноамериканський, азійський та ін.;
- за видами конверсійних операцій: ринок касових операцій, ринок ф'ючерсів, ринок опціонів тощо;
- за формою валюти, якою торгують: ринок безготівкових операцій, ринок готівки.

Ринок **конверсійних операцій** є найтипівішим для валютного ринку взагалі, його ключовим елементом. На цьому ринку купівля-продаж здійснюється в традиційній формі, переважно на еквівалентних засадах шляхом обміну рівновеликих цінностей, представлених різними валютами. Якраз на цьому ринку складаються умови для формування зовнішньої ціни грошей — їх валютного курсу.

Ринок **депозитно-кредитних операцій** — це досить специфічний сектор валютного ринку, на якому купівля-продаж валюти має умовний характер, що проявляється в залученні банками інвалюти на депозитні вклади на узгоджені строки та в наданні банками інвалюти позичок на різні строки. На відміну від ринку конверсійних операцій на цьому ринку ціна валюти формується у вигляді відсотка.

Валютний ринок виконує певні функції, в яких виявляється його призначення й економічна роль. Основні його функції:

- забезпечення умов та механізмів для реалізації валютної політики держави;
- створення суб'єктами валютних відносин передумов для своєчасного здійснення міжнародних платежів за поточними і

- капітальними розрахунками та сприяння завдяки цьому розвитку зовнішньої торгівлі;
- забезпечення прибутку учасникам валютних відносин;
  - формування та урівноваження попиту і пропозиції валюти і регулювання валютного курсу;
  - страхування валютних ризиків;
  - диверсифікація валютних резервів, банків, підприємств, держав, регулювання валютних ресурсів.

Названі функції реалізуються через виконання суб'єктами ринку широкого кола валютних операцій (рис. 6.1).

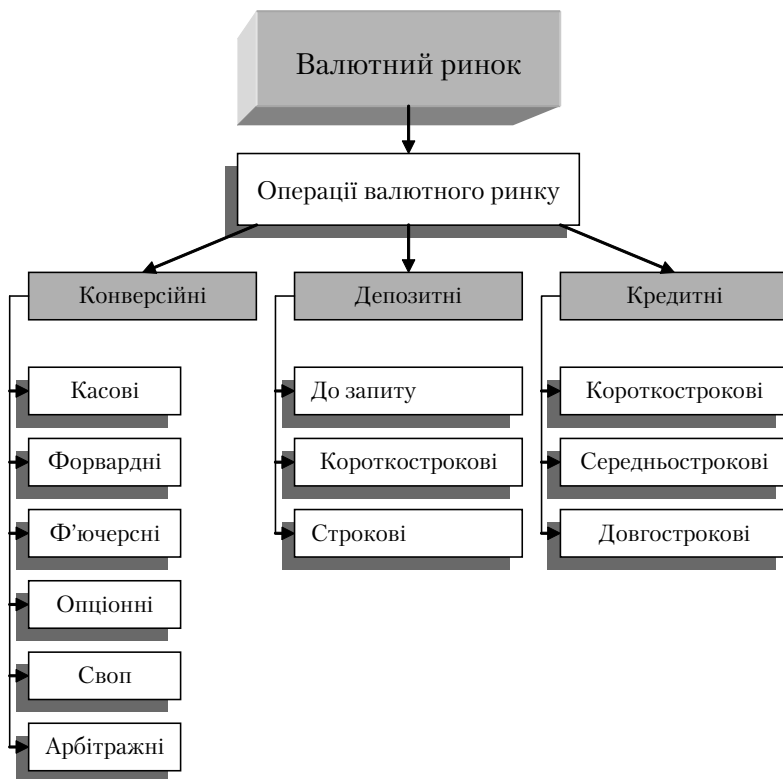

Рис. 6.1. Класифікація операцій валютного ринку

Валютні операції — це операції, пов’язані з переміщенням валютних цінностей між суб’єктами валютного ринку.

Ці операції класифікуються за кількома критеріями:

1. *За терміном здійснення платежу з купівлі-продажу валюти:*

- касові або операції з негайною поставкою;
- строкові.

2. *За механізмом здійснення:*

- операції спот;
- форвардні операції;
- ф’ючерсні операції;
- опціонні операції.

3. *За цільовим призначенням:*

- операції з метою одержання валюти для здійснення платежів за міжнародними розрахунками;
- операції з метою страхування від валютних ризиків (операції хеджування);
- операції з метою одержання прибутку або спекулятивні операції.

4. *За формою здійснення:*

- безготівкові;
- готівкові.

5. *За масштабами:*

- оптові (здійснюються між банками);
- роздрібні (здійснюються між банками та їхніми клієнтами).

Касові операції полягають у купівлі-продажу валюти на умовах поставки її не пізніше другого робочого дня з дня укладення угоди за курсом, узгодженим на момент її підписання. Такі угоди можуть передбачати поставку валюти в той самий день, проте найчастіше — на другий робочий день. Ця остання угода називається «спот», а касові операції на цій умові — **«операції спот»**. Вони дають можливість їх учасникам оперативного задовольнити свої потреби у валюті на вигідних умовах.

Строкові валютні операції полягають у купівлі-продажу валютних цінностей з відстрочкою поставки їх на термін, що перевищує два робочі дні. Ці операції, у свою чергу, поділяються на кілька видів залежно від механізму їх здійснення: *форвардні, ф’ючерсні, опціонні* та їх похідні.

Характерною особливістю строкових операцій є те, що вони оформляються стандартизованими документами (контрактами), які мають юридичну силу протягом певного часу (від підписання до оплати) і самі стають об'єктом купівлі-продажу на валютних ринках. Ці документи називаються **валютними деривативами**. До них належать передусім форвардні та ф'ючерсні контракти, опціони.

Строкові операції на валютних ринках з'явилися відносно недавно (в 70–80-ті роки ХХ ст.) і розвиваються дуже швидко. Це зумовлено насамперед частими і значними коливаннями валютних курсів і пов'язаними з ними суттєвими валютними ризиками. Строкові операції дають можливість, з одного боку, застрахуватися від валютних ризиків, а з іншого — одержати додатковий дохід завдяки спекулятивним діям.

Форвардні операції — це різновид строкових операцій, що полягає в купівлі-продажу валюти між двома суб'єктами з наступним переданням її в обумовлений строк і за курсом, визначеним у момент укладення контракту. У форвардних контрактах строки передання валюти звичайно визначаються в 1, 2, 3, 6 та 12 місяців. При їх підписанні ніякі аванси, задатки тощо не допускаються.

Найскладнішим моментом такого контракту є визначення курсу майбутнього платежу, тобто *форвардного курсу*. Цей курс складається з курсу спот, тобто фактично діючого на момент укладення контракту, і надбавок чи знижок, пов'язаних з різницею в банківських відсоткових ставках у країнах, валюти яких обмінюються. Ця різниця називається *форвардною маржею* і пов'язана вона з тим, що якби учасники контракту поклали відповідні суми валюти у свої банки, то до моменту використання їх для платежу за контрактом вони одержали б різні суми доходів.

Ф'ючерсні операції — це теж різновид строкових операцій, в яких два контрагенти зобов'язуються купити або продати певну суму валюти в певний час за курсом, установленим у момент укладення угоди (купівлі-продажу ф'ючерсного контракту).

Відмінності їх від форвардних операцій зводяться до такого: вони здійснюються тільки на біржах, під їх контролем, а форма й умови контрактів чітко уніфіковані (біржа строго визначає вид валюти, що продається, обсяг операції, строк оплати, курс). Розрахунки щодо купівлі-продажу ф'ючерсних контрактів здійснюються через

розрахункову палату біржі, яка гарантує своєчасність і повноту платежів. До остаточної оплати ф'ючерсного контракту він може перепродаватися на біржі, тобто сам є об'єктом валютних операцій. З кожним наступним продажем ціна його буде уточнюватися і наближатися до реальної ціни, за якою продаватиметься дана валюта в момент погашення ф'ючерсу.

Завдяки цим особливостям ціна та інші умови ф'ючерсних контрактів є прозорими для всіх учасників ринку. Кожна біржа встановлює свій перелік валют, які продаються-купуються, і стандартні суми контрактів, які визначаються десятками і сотнями тисяч, а то й мільйонами одиниць відповідної валюти. Тому в торгівлі валютними ф'ючерсами звичайно беруть участь великі банки або інші потужні фінансові структури.

Ціна валютного ф'ючерсу визначається за тією самою схемою, що й ціна форвардного контракту, тобто з урахуванням різниці у відсоткових ставках двох валют, що обмінюються. Ф'ючерсні операції широко застосовуються з метою страхування від валютних ризиків, тобто для *хеджування*, а також з метою одержання додаткового прибутку, тобто для спекуляції.

Опціонні операції — це різновид строкових операцій, за яких між учасниками укладається особлива угода, що надає одному з них право (але не обов'язок) купити чи продати другому певну суму валюти в установленний строк (чи протягом певного строку) і за узгодженим сторонами курсом. Така угода називається опціоном.

У цій операції важливо розрізнити продавця опціону і покупця (власника), оскільки останньому належить право реалізації опціону. Якщо при настанні строку опціону власнику буде вигідно його реалізувати, то він вимагатиме від продавця опціону купити чи продати відповідну суму валюти, й останній зобов'язаний це зробити. Якщо власникові опціону невигідно його реалізувати (наприклад, поточний курс на ринку вищий від передбаченого в опціоні), то він відмовиться від реалізації опціону, про що повинен повідомити продавцеві, й останній зобов'язаний погодитися з цим рішенням.

Крім цих операцій, на практиці застосовується цілий ряд похідних від них валютних операцій. До таких операцій можна віднести валютні свопи, арбітражні операції та ін.

Валютний своп — це комбінація двох конверсійних операцій з валютами на умовах спот і форвард, які здійснюються одночасно

і розраховані на одну й ту саму валюту. Наприклад, на умовах спот долари США негайно продаються. А на умовах форварду в того ж контрагента долари купуються з поставкою через певний строк і за домовленим курсом. Валютний своп забезпечує зворотний рух валютного потоку, що дає можливість ефективно використовувати його в спекулятивних цілях, для хеджування валютними ризиками та управління валютною позицією банку.

Валютний арбітраж — це комбінація з кількох операцій з купівлі та продажу двох чи кількох валют за різними курсами з метою одержання додаткового доходу. Це типова спекулятивна операція, розрахована на дохід завдяки різниці в курсах на одному й тому самому ринку, але в різні строки (часовий арбітраж), або в один і той самий час, але на різних ринках (просторовий арбітраж).

У міру розвитку сучасних систем телекомунікацій створюються передумови для вирівнювання курсів валют на різних міжнародних ринках, завдяки чому зменшуються можливості для просторового арбітражу. Зате перехід більшості країн до плаваючих валютних курсів, які часто змінюються в часі, створює сприятливі умови для розвитку часового арбітражу.

Широкий асортимент валютних операцій, високе технологічне й організаційне забезпечення їх виконання створюють усім суб'єктам валютного ринку сприятливі умови для досягнення таких цілей: забезпечення ліквідності, прибутковості і керованості валютними ризиками. Тому прискорений розвиток валютного ринку — одне з актуальних завдань країн з перехідними економіками, зокрема й України. Проте в Україні валютний ринок формується надто повільно, асортимент валютних операцій на ньому обмежений переважно касовими операціями. Після припинення в 2000 р. діяльності Української міжбанківської валютної біржі розвиток більшості строкових валютних операцій втратив поки що перспективу.

6.2. Валютна система та її елементи

Валютою називають грошову одиницю, яку використовують для виміру вартості товару.

Поняття «валюта» використовується в трьох значеннях:

- 1) грошова одиниця певної країни;
- 2) грошові знаки іноземних держав, а також кредитні та платіжні засоби, що виражені в іноземних грошових одиницях та використовуються в міжнародних розрахунках, іноземна валюта;
- 3) умовна міжнародна (регіональна) грошова розрахункова одиниця або платіжний засіб.

Економічні, політичні, культурні та інші зв'язки між країнами породжують грошові відносини між ними, пов'язані з оплатою отриманих товарів та послуг. Державно-правова форма організації міжнародних валютних (грошових) відносин країн являє собою *валютну систему*. Таким чином, валютна система являє собою сукупність двох елементів: валютного механізму та валютних відносин.

Під **валютним механізмом** мають на увазі правові норми та інститути, які діють на національному та міжнародному рівнях. Валютні відносини мають повсякденні зв'язки, в які вступають приватні особи, фірми, банки на валютних та грошових ринках з метою здійснення міжнародних розрахунків, кредитних та валютних операцій. В умовах поглиблення інтеграції економік різних країн валютна система відіграє все важливішу та самостійнішу роль у світогосподарських зв'язках. Вона здійснює безпосередній вплив на економічне становище країни: на темпи зростання виробництва та міжнародного обміну, ціни, заробітну плату тощо.

Від ефективності валютного механізму, рівня втручання державних та міжнародних валютно-фінансових організацій у діяльність валютних, грошових та золотих ринків багато в чому залежить економічний розвиток, зовнішньоекономічна стратегія промислово розвинутих країн. Зростання вагомості валютної системи змушує промислово розвинуті країни удосконалювати старі та шукати нові інструменти та методи державно-монополістичного регулювання валютної сфери на національному та наднаціональному рівнях.

Розрізняють світові та національні валютні системи. Світові валютні системи розвиваються на регіональному та глобальному (світовому) рівнях.

Національна валютна система — це державно-правова форма організації валютних відносин на території певної країни. Вона встановлює певний порядок валютних розрахунків і правила роботи з валютою інших країн.

Функціонування національної валютної системи регулюється з урахуванням норм міжнародного права та національного законодавства країни.

Складовими елементами валютної системи є національна валюта, умови її конвертованості, режим валютного курсу, валютні обмеження в національній економіці, механізм валютного регулювання і контролю, правила використання іноземної валюти і міжнародних платіжних та кредитних засобів обігу тощо.

До складу національних валютних систем входять відповідні інфраструктурні ланки: банківські та кредитно-фінансові установи, біржі, спеціальні органи валютного контролю, а також інші державні та приватно-комерційні інститути, що беруть участь у валютних відносинах.

Світова валютна система включає міжнародні кредитно-фінансові інститути та комплекс міжнародних договірних та державно-правових норм, що забезпечують функціонування валютних інструментів.

Елементами світової валютної системи є певний набір міжнародних платіжних засобів, валютні курси та валютні паритети, умови конвертованості, форми міжнародних розрахунків, режим міжнародних ринків валюти та золота, міжнародні та національні банківські установи тощо.

Розвиток світових валютних систем регулюється відповідними міждержавними валютними угодами, втілення яких забезпечується створенням на колективних засадах міждержавних валютно-фінансових та банківських установ і організацій. У своєму розвитку світова валютна система пройшла чотири основні етапи (табл. 6.1).

Цілісна структура міжнародних валютних відносин являє собою активну взаємодію регіональних валютних систем. **Регіональна валютна система** — це правова форма організації валютних відносин між групою країн.

Найважливіші елементи такої системи:

- регіональна міжнародна розрахункова одиниця;
- спеціальний режим регулювання валютних курсів;
- спільні валютні фонди;
- регіональні кредитно-розрахункові установи.

Прикладом регіональної валютної системи може бути Європейська валютна система, заснована в 1979 р., яка одночасно виступає як елемент сучасної світової валютної системи.

Таблиця 6.1

Етапи еволюційного розвитку світової валютної системи

1867 р. <i>Паризька конференція — єдиним мірилом світових грошей визнано золото</i>	1922 р. <i>Генуезька конференція — національні кредитні гроші почали використовувати як міжнародний платіж</i>	1944 р. <i>Бреттон-Вудська конференція — впроваджено золотодевізний та доларовий стандарти</i>	1976–1978 рр. <i>Ямайська конференція — юридично завершено демонетизацію золота і замість золотодевізного — стандарт СПЗ (SDR)</i>
Золотий стандарт			
Золотомонетний стандарт	Золотозлитковий стандарт	Золотовалютний стандарт (валютний)	Паперово-валютний стандарт
<i>Ознаки</i>	<i>Ознаки</i>	<i>Ознаки</i>	<i>Ознаки</i>
<ul style="list-style-type: none"> – функціонування золота як світових грошей; – фіксація золотого змісту нац. валюти; – наявність фіксованих валютних курсів; – на внутрішньому ринку золото виконує всі функції грошей; – вільне карбування золотих монет; – банкноти і білонні монети вільно розмінюються на золоті 	<ul style="list-style-type: none"> – в обігу відсутні золоті монети; – банкноти і білонні монети розмінюються на золоті зливки; – відмінено вільне карбування золотих монет 	<ul style="list-style-type: none"> – збереження ролі золота як розрахункової одиниці в міжнародному обігу; – фіксовані валютні курси; – заборона вільної купівлі-продажу золота; – долар у режимі золотого стандарту; – прирівнювання до золота 	<ul style="list-style-type: none"> – повна демонетизація золота у сфері валютних відносин; – анульовано офіційну ціну на золото та фіксацію масштабу цін; – перетворення колективної одиниці СПЗ на головний резервний актив та засіб розрахунку; – впровадження гнучких валютних курсів національних одиниць
<i>Недоліки</i>		<i>Недоліки</i>	
<ul style="list-style-type: none"> – недостатня еластичність; – дороговизна; – залежність від видобутку монетарного металу; – обмеженість втручання держави у сферу грошово-валютних відносин 		<ul style="list-style-type: none"> – жорстка система валютних нормативів 	

<i>Причини відміни</i>	<i>Причини відміни</i>	
Зміна економічної структури господарювання, що ґрунтувалася на ринкових саморегуляторах на державнорегулюючу економічну систему	– загострення внутрішньоекономічної ситуації в США; – загострення світового економ. суперництва; – припинення конвертованості долара в золото	

Конвертованість — це можливість для учасників зовнішньоекономічних угод легально обмінювати її на іноземні валюти. Ступінь конвертованості обернено пропорційний обсягу та жорсткості валютних обмежень, що практикується в державі. Обіг може бути зовнішній та внутрішній.

6.3. Конвертованість валюти

При *зовнішньому обігу* повна свобода обміну зароблених в певній країні грошей для розрахунків із закордонним партнером надається лише іноземцям (нерезидентам). При режимі *внутрішнього обігу* свободою обміну національних грошових одиниць на іноземні валюти користуються лише резиденти даної країни. Обіг національної грошової одиниці забезпечує країні такі довготермінові вигоди додаткової участі в багатосторонній світовій системі торгівлі та розрахунків:

- вільний вибір виробниками та споживачами найбільш вигідних ринків збуту та закупок усередині країни та за кордоном у кожний момент;
- розширення можливостей залучення іноземних інвестицій та здійснення інвестицій за кордоном;
- «підтягування» національного виробництва до міжнародних стандартів за цінами, витратами, якістю;
- можливість здійснювати міжнародні розрахунки в національній валюті.

За ступенем конвертованості розрізняють валюти:

- вільно конвертовані (резервні);
- частково конвертовані;
- замкнуті (неконвертовані);
- клірингових розрахунків.

Вільно конвертована валюта (ВКВ) — валюта, яка вільно та необмежено обмінюється на інші іноземні валюти (повна зовнішня та внутрішня конвертованість). ВКВ називають резервною валютою, тому що в такій валюті центральні банки інших країн накопичують і зберігають резерви коштів для міжнародних розрахунків (долар, фунт стерлінгів, швейцарські франки, єни, євро).

Частково конвертована валюта — національна валюта країн, у яких застосовуються валютні обмеження для резидентів та за окремими видами обмінних операцій. Розрізняють такі основні сфери валютних обмежень: поточні операції платіжного балансу (торгові та неторгові угоди), обмежений продаж іноземної валюти, заборона продажу товарів за кордоном за національну валюту, регулювання строку платежів, експорту та імпорту. Основна причина валютних обмежень — нестача валюти, тиск зовнішньої заборгованості, розлад платіжних балансів.

Замкнута (неконвертована) валюта — національна валюта, яка функціонує тільки в межах однієї країни і не обмінюється на інші іноземні валюти.

Клірингові валюти — це розрахункові валютні одиниці, що функціонують на основі клірингових угод. Клірингові угоди укладаються для вирівнювання платіжного балансу без витрат валютних резервів:

- 1) за необхідності отримання пільгового кредиту від контрагента, який має активний баланс;
- 2) як захід у відповідь на дискримінаційні дії іншої держави.

В умовах інтернаціоналізації господарювання зростає взаємозалежність національних господарств, активізуються пошуки засобів національного регулювання. В сфері валютних відносин з'являються нові особливості і тенденції:

- посилюються міжнародні функції національних валют (національні грошові одиниці беруть участь у міжнародних розрахунках);

- масштаби діяльності якої-небудь валюти в міжнародному платіжному обігу визначаються комплексом факторів (історичних, економічних, міжнародно-правових), у тому числі і національною політикою;
- відсутня єдина грошова основа у валютній сфері — світова валюта;
- в умовах вільної конвертованості валют та руху капіталу між країнами розвиваються межі між внутрішнім грошовим оборотом та міжнародним платіжним оборотом;
- тенденція до зростання національних та міжнародного грошово-кредитного ринку прокладає шлях в умовах специфіки та особливостей національних грошово-кредитних ринків.

На відміну від золотого стандарту, конвертованість в умовах кредитно-паперових грошей визначається інституційними нормами, які включають важливі ланки валютної політики кожної країни, а також загальні вимоги, визначені Міжнародним валютним фондом (МВФ).

Таким чином, конвертованість валюти необхідна для забезпечення процесу демонополізації економіки, її структурної перебудови, подолання кризи платіжного балансу, інтеграції у світове господарство.

6.4. Валютний курс та його види

Валютний курс являє собою ціну грошової одиниці даної країни, яка виражена в грошовій одиниці іншої країни. Валютний курс, так само як і ціна будь-якого звичайного товару, має свою вартісну основу та коливається залежно від попиту та пропозиції.

Валютний курс виконує важливі економічні функції:

- долає національні обмеження грошової одиниці;
- локальна цінність грошової одиниці перетворюється на міжнародну;
- виступає засобом інтернаціоналізації грошових відносин;
- сприяє утворенню цілісної світової системи грошей.

На валютний курс впливають такі фактори: зміна обсягів ВВП, стан торговельного балансу країни, рівень інфляції, внутрішня та

зовнішня пропозиція грошей, відсоткові ставки, перспективи політичного розвитку, державне регулювання валютного курсу.

У реальній практиці міжнародних відносин в умовах паперово-грошового обігу застосовуються два види валютних курсів: фіксовані та плаваючі (гнучкі).

Фіксовані курси — система, що допускає наявність зареєстрованих паритетів, які знаходяться в основі валютних курсів, що підтримуються державними валютними органами.

Фіксований валютний курс офіційно встановлюється центральним банком з урахуванням співвідношення цін у даній країні з цінами країн головних партнерів, рівня валютних резервів, стану торговельного балансу. Фіксований валютний курс найбільш доцільний за умов внутрішніх кризових ситуацій у нестабільній економіці, тому що забезпечує нижчі темпи інфляції, стабільні умови для зовнішньоекономічної діяльності, створює можливість прогнозувати розвиток ситуації в країні.

Одним з головних питань установа валютного курсу є пошук певного міжнародного стандарту, на який буде зорієнтована вартість національної грошової одиниці. Як правило, курси національних валют, у тому числі і української гривні, перебувають у жорсткій відповідності з курсом долара США. Вперше режим фіксованих валютних курсів був введений після Другої світової війни. Після краху Бреттон-Вудської системи в середині 70-х років ХХ ст. більшість країн перейшли до плаваючих валютних курсів.

Гнучкі (плаваючі) курси — це система, за якої у валют відсутні офіційні паритети.

Розрізняють плаваючі курси, які змінюються залежно від попиту та пропозиції на ринку, та курси, які змінюються залежно від попиту і пропозиції на ринку, але коригуються валютними інтервенціями центральних банків.

У разі використання плаваючого валютного курсу рух іноземної валюти не впливає на грошову базу, і центральний банк може проводити свою грошово-кредитну політику, передбачаючи, що це не вплине значною мірою на стан платіжного балансу. Системи валютних курсів у країнах, що розвиваються, часто характеризуються одночасним використанням різних валютних курсів, кожний з яких використовується з певною метою. Ці режими називають *системами множинних валютних курсів*, які можуть бути:

- валютними курсами, які безпосередньо контролюються або фіксуються урядом;
- вільними ринковими курсами, встановленими приватним попитом та пропозицією.

Визначення курсу валют називають **котируванням**, яким займаються офіційні державні органи.

При котируванні валют вказується курс продавця, за яким банки продають валюту, і курс покупця, за яким банки купують цю валюту. Котирування може бути обов'язковим для суб'єктів валютних операцій або суто номінальним, орієнтовним. Тоді валютний курс, визначений котируванням може не збігатися з курсом конкретної угоди.

Базою визначення валютних курсів є співвідношення купівельної спроможності різних національних валют. *Купівельна спроможність валюти* виражається як сума товарів і послуг, які можна придбати за певну грошову одиницю. Співвідношення купівельної сили валют стосовно певної групи товарів і послуг у двох країнах визначає *паритет купівельної спроможності*. Він характеризує товарне наповнення окремих грошових одиниць та є одним із основних факторів визначення валютних курсів. На динаміку валютних курсів впливають норма відсотка і рівень відсоткових ставок, які регулюють міграцію капіталу.

Вплив держави на валютний курс проводиться через операції центральної емісійних банків за допомогою дисконтної політики та валютної інтервенції.

Дисконтна, або облікова, політика — зміна облікової ставки центрального банку з метою регулювання валютного курсу шляхом впливу на рух короткострокових капіталів. В умовах пасивного платіжного балансу центральний банк підвищує облікову ставку і таким чином стимулює приплив іноземного капіталу з країн, де рівень облікової ставки нижчий.

Приплив капіталу поліпшує стан платіжного балансу, створює додатковий попит на національну валюту і, таким чином, сприяє підвищенню курсу. І навпаки, при значному активному сальдо платіжного балансу центральний банк знижує облікову ставку та стимулює відплив іноземних та національних капіталів з метою зменшення активного сальдо платіжного балансу. В цих умовах зростає попит на іноземну валюту, її курс підвищується, а курс національної валюти знижується.

Валютна інтервенція — це пряме втручання центрального банку країни у функціонування валютного ринку через купівлю-продаж іноземної валюти з метою впливу на курс національної грошової одиниці. Врівноваження попиту та пропозиції на іноземну валюту відбувається через купівлю-продаж банком іноземної валюти, що також приводить до обмеження коливань валютного курсу національної грошової одиниці.

Становлення та розвиток економіки України неможливі без створення та ефективного функціонування національної валютної системи, що розпочалася із серпня 1995 р., коли, відповідно до Указу Президента України, було припинено використання в нашій країні іноземної валюти. У зв'язку з цим зростає роль національного валютного законодавства у визначенні порядку обігу іноземної валюти на території України з урахуванням необхідності збереження пріоритету гривні, захисту її купівельної спроможності та врегулювання факторів, які впливають на конвертованість національної грошової одиниці.

ПРАКТИКУМ

Питання для самоконтролю

1. Що таке валютна система?
2. Охарактеризуйте складові елементи національної валютної системи.
3. Що таке конвертованість національної валюти?
4. Що таке валютний курс? Назвіть види валютних курсів.
5. Які основні функції валютного курсу?
6. Що являє собою валюта як економічне поняття?
7. У чому зміст і принципи функціонування Бреттон-Вудської валютної системи?
8. На яких принципах функціонує Ямайська валютна система?
9. Який зміст системи золотого стандарту?
10. Назвіть види та охарактеризуйте валюти за ступенем конвертованості.

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Поняття валюти. Її призначення та сфери використання. Види валюти та їхня характеристика. Суть валютних відносин.
2. Валютні курси та конвертованість валют. Механізм забезпечення конвертованості валюти.
3. Необхідність, суть та органи валютного регулювання. Механізм регулювання валютного курсу (девальвація, ревальвація, валютна інтервенція).
4. Конвертованість валюти.

Теми для рефератів

1. Розвиток валютної системи України.
2. Еволюція валютних систем.

Тестові завдання

- 1. Валютні операції означають:**

- а) будь-які платежі, пов'язані з переміщенням валютних цінностей між суб'єктами валютного ринку;
- б) страхування валютних ризиків;
- в) забезпечення умов та механізм для реалізації валютної політики держави;
- г) забезпечення прибутку учасниками валютних відносин.

2. Валютний курс означає:

- а) співвідношення, за яким одна валюта обмінюється на іншу;
- б) ціна грошової одиниці однієї країни, що визначена в грошовій одиниці іншої країни;
- в) обидва визначення правильні.

3. Валютні відносини містять:

- а) експорт товару;
- б) надання економічної та технічної допомоги за кордон;
- в) імпорт товару;
- г) функціонування валюти в зовнішньоекономічній торгівлі;
- д) укладання угод щодо купівлі-продажу валют;
- е) отримання і надання з-за кордону позик;

4. Співвідношення між грошовими одиницями двох країн, що використовується для обміну валют під час валютних та інших операцій, — це:

- а) офіційний валютний курс;
- б) ринковий валютний курс;
- в) змішаний валютний курс;
- г) валютний курс;
- д) коливальний валютний курс;
- е) спот-курс;
- є) форвард-курс;
- ж) своп-курс;
- з) плаваючий валютний курс;
- и) крос-курс.

5. За механізмом здійснення виділяють такі валютні операції:

- а) спот;
- б) форвардні;
- в) ф'ючерсні;
- г) опціонні;

6. Здатність валюти вільно використовуватися для будь-яких операцій та обміну на інші валюти. — це:

- а) конвертованість;
- б) часткова конвертованість;
- г) внутрішня конвертованість;
- д) зовнішня конвертованість.
- е) конвертованість за поточними операціями.

7. Валютні угоди на короткотермінову (до 48 год) доставку валюти з негайною оплатою, — це:

- а) спот;
- б) форвард;
- в) ф'ючерс;
- г) своп;
- д) опціон.

8. До методів валютного регулювання належать такі:

- а) девальвація;
- б) ревальвація;
- в) інфляція.

9. Функції ЦБ як органу валютного регулювання:

- а) контроль за повнотою сплати податків;
- б) формування бюджетної політики щодо валютних цінностей;
- в) нагромадження, управління і розміщення валютних резервів;
- г) контроль за повнотою переказу валюти, вивезенням та ввезенням валюти і золота;
- д) визначення сфери і порядку обігу іноземної валюти в країні;
- е) формування і використання валютного фонду;
- є) визначення курсу національної грошової одиниці;
- ж) регулювання платіжного балансу;
- з) установлення механізму обліку валютних операцій;

- и) обслуговування зовнішнього боргу;
- і) надання ліцензій КБ на здійснення валютних операцій;

10. Співвідношення всієї сукупності надходження з-за кордону та платежів за кордон за певний проміжок часу, — це:

- а) платіжний баланс;
- б) баланс поточних операцій;
- в) торговий баланс;
- г) баланс послуг і некомерційних платежів;
- д) баланс руху коштів і кредитів.

11. Державно-правова форма організації міжнародних валютних відносин:

- а) валютна система;
- б) світова валютна система;
- в) національна валютна система;
- г) регіональна валютна система;
- д) локальна валютна система.

12. Договірно-правова форма організації валютних відносин між групами країн:

- а) валютна система;
- б) світова валютна система;
- в) національна валютна система;
- г) регіональна валютна система;
- д) локальна валютна система.

13. Коли впроваджено плаваючі валютні курси національних одиниць:

- а) 1867 р. — Паризька конференція;
- б) 1837 р. — Паризька конференція;
- в) 1911 р. — Генуезька конференція;
- г) 1922 р. — Генуезька конференція;
- д) 1933 р. — Бреттон-Вудська конференція;
- е) 1944 р. — Бреттон-Вудська конференція;
- є) 1967 р. — Ямайська конференція;
- ж) 1976 р. — Ямайська конференція?

14. Валюта — це:

- а) золото;
- б) грошова одиниця, що використовується у функціях світових грошей;
- в) національна грошова одиниця.

15. Валютні активи держави — це:

- а) національна валюта;
- б) депозити в національній та іноземній валютах;
- в) іноземна валюта, золото.

16. Виберіть правильні способи здійснення валютної інтервенції:

- а) використання національної валюти;
- б) використання резервів у національній валюті (через своп-угоди);
- в) продаж цінних паперів, розміщених в іноземній валюті;
- г) емісія грошей;
- д) зміна ставок оподаткування.

17. Суб'єктами валютного ринку є:

- а) хеджери, які здійснюють операції на валютному ринку для захисту від несприятливої зміни валютного курсу;
- б) підприємці, які купують і продають валюту для забезпечення своєї комерційної діяльності;
- в) інвестори, які вкладають капітал у валютні цінності з метою одержання відсоткового доходу;
- г) всі відповіді правильні.

Задачі

Задача № 1

Національний банк установив такий курс долара США станом на 08.09.2008 р.: купівля — 4,85 грн, продаж — 5,10 грн. Визначте:

- а) скільки гривень можна одержати за 400 доларів 40 центів США;
- б) скільки доларів США можна купити за 50 тис. грн.

Задача № 2

Визначте, яким буде курс ЄВРО до швейцарського франка, якщо виходити із середніх співвідношень із долларом США:

1 доллар США = 1,6125 ЄВРО;

1 доллар США = 1,2140 SFR.

Задача № 3

Скільки угорських форинтів дадуть за 275 грн, якщо за офіційним курсом валют станом на 20.09.2007 р. 150 угорських форинтів дорівнює 35,88 індійських рупій, 1000 індійських рупій становить 78,77 грн.

Задача № 4

Скільки ЄВРО можна купити за 10180 японських ієн, якщо 1 доллар США дорівнює 101,8 японської ієни, а 1 ЄВРО становить 0,72 долара США?

Задача № 5

За експортним контрактом фірма отримала валютний виторг у розмірі 15 000 англійських фунтів. Разом з тим вона повинна заплатити постачальникові сировини за імпортним контрактом 12 000 долларів США, але російськими рублями.

Який фінансовий результат фірми в гривнях після здійснення обох контрактів, якщо відомо, що:

1 RUR = 0,22 UAH, 1 \$ = 5,85 UAH, 1 \$ = 0,67 £.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Алексєєв І. В., Колісник М. К. Вівчар О. Й.* та ін. *Гроші та кредит: Навч. посібник.* — Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2004. — 168 с.
2. *Боринець С. Я.* *Міжнародні фінанси: Підручник.* — 2-е вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2006. — 494 с.
3. *Гальчинський А. С.* *Сучасна валютна система.* — К.: Лібра, 1993.
4. *Гальчинський А. С.* *Світова грошова криза: витоки, логіка трансформації* № 42 (721) 8 — 14 листопада 2008 р.
5. *Гроші та кредит / Авт. кол.; За ред. М. І. Савлука.* — К.: КНЕУ, 2006. — 748 с.
6. *Демківський А. В.* *Гроші та кредит.* — К.: Дакор., К.: Вира-Р., 2005. — 528 с.
7. *Іванов В. М.* *Деньги и кредит. Курс лекций.* — Ч.е изд., стереотип. — К.: МАУП, 2005. — 456 с.
8. *Козюк В. В.* *Валютні резерви в глобальних умовах // Фінанси України.* — 2007. — № 2. — С. 97–104.
9. *Кораблін С. О.* *Валютно-курсова політика України: стабілізаційні ефекти та можливі перспективи розвитку // Фінанси України.* — 2007. — № 9. — С. 112–123.
10. *Корнєєв В.* *Еволюція і перспективи фінансового ринку в Україні // Економіка України.* — 2007. — № 9. — С. 21–29.
11. *Приєднання України до статті VII Статуту МВФ // Вісник НБУ.* — 1997. — № 7.
12. *Фінанси: курс для фінансистів: Навч. посібник / За ред. В. І. Оспіщева* — К.: Знання, 2008. — 567 с.
13. *Щетинін А. І.* *Гроші та кредит.* — Вид. 3-є, перер. та доп. — К.: Центр учбової л-ри, 2008. — 432 с.
14. *Ющенко В. А., Міщенко В. І.* *Валютне регулювання: Навч. посібник.* — К.: Знання, КОО, 1999.
15. *Ющенко В., Лисицький В.* *Курсоутворення в Україні та уроки інших країн перехідною економікою // Вісник НБУ.* — 1997. — № 7.

Тема 7. КІЛЬКІСНА ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ І СУЧАСНИЙ МОНЕТАРИЗМ

- 7.1. Металістична теорія грошей.
- 7.2. Номіналістична теорія грошей.
- 7.3. Кількісна теорія грошей.
- 7.4. Теорії інфляції.

7.1. Металістична теорія грошей

Представники металістичної теорії грошей ототожнюють грошовий обіг з товарним обміном і стверджують, що золото і срібло вже за своєю природою є грошима. Вони не враховують суспільної природи грошей (ототожнюючи їх із золотом і сріблом) і вважають гроші простим засобом обміну, а резервній функції металевих грошей надають фундаментального значення.

Подальший розвиток металістична теорія одержала в епоху первісного нагромадження капіталу, коли вона відіграла певну прогресивну роль у боротьбі проти псування монет. У найбільш закінченому вигляді ця теорія була сформульована меркантилістами, які пов'язували її з вченням про гроші як про багатство нації.

Ранні меркантилісти ототожнювали багатство із золотом та сріблом і зводили функції грошей до засобу нагромадження. Представники пізнього меркантилізму під багатством розуміли надлишок продуктів, який повинен перетворитись на зовнішньому ринку на гроші. Вони вбачали у грошах не тільки засіб нагромадження, а й засіб обігу та платежу.

Ототожнюючи багатство з грошима, меркантилісти ігнорували проблему вартості товару і замінювали її міноюю вартістю. На їхню думку, товар має вартість, бо він купується за гроші. Пізні меркантилісти розуміли, що гроші — це товар, але вони не змогли пояснити, як і чому товар стає грошима, в чому суть вартості самих грошей.

Уявлення меркантилістів про роль грошей відображали погляди купців, що займалися зовнішньою торгівлею. Центральним пунктом теорії пізнього меркантилізму була система активного «торгового балансу». При цьому вважалося, що держава тим багатша, чим більша різниця між вартістю вивезених та ввезених товарів.

Прихильниками цієї теорії в XVII–XVIII ст. були: в Англії – У. Стаффорд, Т. Мен, Д. Норе; в Італії – Ф. Галіані; у Франції – А. Монкретьєн.

В епоху золотомонетного стандарту з розвитком банкнотного обігу німецькі економісти К. Кніс, В. Лексіс, А. Ленибург та інші вже не заперечували можливість обігу знаків вартості, однак вимагали обов'язкового обміну їх на метал. У цей період металістична теорія набула значного поширення, принципи її були покладені в основу грошових реформ, спрямованих проти інфляції.

У XIX ст. виникла золотодевізна система грошового обігу, яка, всупереч традиційним уявленням металістів, передбачала не безпосередній розмін кредитних грошей на золото, а розмін їх на валюти (девізи) провідних імперіалістичних держав.

Повернення до металістичної теорії грошей відбулося після Другої світової війни. Французькі економісти А. Тулемон, Ж. Рюефф і М. Добре, а також англійський економіст Р. Харрод запропонували ідею про необхідність ввести золотий стандарт у міжнародному обігу, а американський економіст М. Хальперін та француз Ш. Ріст висунули вимоги про введення його також у внутрішньому обігу.

З крахом Бреттон-Вудської валютної системи на початку 70-х років знову здійснювалися спроби обґрунтувати необхідність відновлення золотого стандарту. Так, екс-президент США Р. Рейган під час передвиборчої кампанії вважав можливим повернутися до золотого стандарту. Будучи обраним президентом у січні 1981 р., він створив спеціальну комісію з цієї проблеми, але вона вирішила, що введення золотого стандарту недоцільне.

7.2. Номіналістична теорія грошей

Номіналістична теорія грошей виникла при рабовласницькому ладі. Вона заперечувала внутрішню вартість грошей для виправдання псування монет з метою збільшення доходів казни.

Ця теорія повністю сформувалась у XVII–XVIII ст., коли грошовий обіг був наповнений неповноцінними (білонними) монетами. Першими представниками номіналізму були англійці Дж. Берклі і Дж. Стюарт. Вони вважали:

- по-перше, гроші створюються державою;
- по-друге, їхня вартість визначається номіналом;
- по-третє, сутність грошей зводиться до ідеального масштабу цін. Наприклад, Дж. Стюарт визначав гроші як масштаб цін з рівними поділами.

Номіналісти повністю відкинули вартісну природу грошей, розглядаючи їх як технічну зброю обміну. Панівне становище номіналізм зайняв у політекономії в кінці XIX — на початку XX ст., але, на відміну від раннього номіналізму, об'єктом його захисту стали не білонні монети, а паперові гроші (казначейські білети).

Помилковість теорії грошей Кнаппа полягає в тому, що:

- по-перше, гроші — категорія не юридична, а економічна;
- по-друге, металевим грошам притаманна самостійна вартість, а не отримання її від держави; представницька вартість паперових грошей також визначається не державою, а обумовлена об'єктивними економічними законами;
- по-третє, основною функцією грошей є не засіб платежу, а міра вартості.

Австрійський економіст Ф. Бендіксен («Про цінність грошей», «Про гроші як загальний знаменник») спробував дати економічне обґрунтування державній теорії грошей, оцінюючи гроші як свідцтво про надання послуг членам суспільства, яке надає право на отримання зворотних послуг. Але його спроба економічно обґрунтувати номіналізм не вдалася, оскільки, оцінюючи сутність грошей, він ігнорував теорію вартості.

У період економічної кризи 1929–1933 рр. номіналізм отримав подальший розвиток як теоретична основа для виправдання відмови від золотого стандарту. Так, Дж. М. Кейнс («Трактат про гроші», 1930 р.) назвав золоті гроші «пережитком варварства», «п'ятим колесом возу». Ідеальними він вважав паперові гроші, які еластичніші, ніж золото, і повинні забезпечити постійне процвітання суспільства. Витіснення з обігу золота паперовими грошима він розглядав як емансипацію грошей від золота і перемогу теорії Кнаппа. Кейнс вважав, що всі цивілізовані гроші є хартальними, а кнаппівський харталізм повністю здійснений.

Помилковим у теорії Кейнса було твердження, що металевий обіг нееластичний: у дійсності еластичність досягається випуском банк-

нот, розмінних на золото. Практична мета номіналізму Кейнса полягала в теоретичному обґрунтуванні скасування золотого стандарту, переходу до паперово-грошового обігу і регулювання економіки через управління інфляційним процесом.

У сучасних умовах номіналізм — одна з домінуючих теорій грошей. Так, відомий американський економіст П. Самуельсон вважає, що гроші є умовними знаками та розглядає їх як штучну соціальну умовність.

Таким чином, для всіх різновидів номіналізму характерні однако-ві вади: ігнорування товарного походження грошей, відмова від їхніх найважливіших функцій, ототожнення грошей з масштабом цін, ідеальною лічильною одиницею.

7.3. Кількісна теорія грошей

Кількісна теорія грошей, яка стверджує, що ціни товарів визначаються обсягом платіжних засобів, що перебувають в обігу, належить до найстаріших доктрин в історії економічної думки. Період її зародження датується XVI ст., коли бурхливе зростання товарних цін у Європі наполегливо потребувало пояснення причин цього явища. Крім того, це був період панування в економічних трактатах ідей меркантилізму з його благоговійною вірою в особливі властивості благородних металів як важливого елемента суспільного багатства.

Найбільш поширений у XVIII–XIX ст. варіант кількісної теорії стверджував, що умови «незмінності інших умов» рівень товарних цін у середньому змінюється пропорційно зміні кількості грошей. Це положення спочатку застосовувалося до металевих (золотих та срібних) грошей, а після виходу праць Д. Рікардо — і до паперових (нерозмінних). Кількісна теорія включає, як правило, два базисних положення:

- постулат причинності (ціни залежать від кількості грошей);
- постулат пропорційності (ціни змінюються пропорційно зміні кількості грошей).

У період свого зародження кількісна теорія не претендувала на пояснення причин зміни цін. Її головним завданням було обґрунтування погляду, що гроші принципово відрізняються від інших

представників товарного світу завдяки відсутності в них внутрішньої вартості. І лише з часом у кількісній теорії почала домінувати теза про зв'язок стану грошового обігу з динамікою цін.

Першим, хто висловив припущення про залежність рівня цін від кількості благородних металів, був французький філософ Жан Боден. Однак він не висував твердження про пряму, а тим більше пропорційну залежність між зміною кількості грошей та зміною цін.

Окремі положення цієї теорії в загальних засадах сформулював Дж. Локк (1632–1704). У більш розробленій формі вона викладена Дж. Вандерлінтом (помер у 1740), Ш. Монтеск'є (1689–1755) і Д. Юмом (1711–1776). Прихильником кількісної теорії був і Д. Рікардо (1772–1823).

Таким чином, для ранньої кількісної теорії були характерні три постулати:

- 1) причинності (ціни залежать від маси грошей);
- 2) пропорційності (ціни змінюються пропорційно кількості грошей);
- 3) універсальності (зміни кількості грошей однаково впливають на ціни всіх товарів).

Між тим очевидно, що в міру розвитку форм грошей структура грошової маси стає далеко не однорідною, оскільки включає не тільки готівкові гроші, а й банківські вклади. По-різному реагують на збільшення грошової маси й ціни на різні групи товарів, які зростають нерівномірно.

Подальший розвиток кількісної теорії грошей пов'язаний із включенням у неї апарату економетричного аналізу і елементів мікроекономічної теорії ціни. Суттєвий внесок до модернізації кількісної теорії вніс І. Фішер (1867–1947) — видатний представник математичної школи в сучасній економічній теорії, один із творців і перший президент Міжнародного економічного товариства (1931–1933). У праці «Купівельна сила грошей, її визначення і відношення до кредиту, відсотків і криз» (1911) він намагався формалізувати залежність між масою грошей і рівнем товарних цін. Математично рівняння обміну можна представити у вигляді формули

$$MV = PQ,$$

де M (*money*) — середня кількість грошей, що перебувають в обігу в певному суспільстві протягом року;

V (*velocity*) – середня кількість оборотів грошей в їх обміні на блага;

P (*price*) – середня продажна ціна кожного окремого товару, що купується в певному суспільстві;

Q (*quantity*) – сукупна кількість товарів.

Формула Фішера є некоректною для умов золотомонетного стандарту, оскільки ігнорує внутрішню вартість грошей. Однак при обігу паперових грошей, нерозмінних на золото, вона набуває певного раціонального змісту. В цих умовах зміна грошової маси впливає на рівень товарних цін (хоч, звичайно, І. Фішер певною мірою ідеалізував ціновий механізм, тому що мав на увазі абсолютну еластичність цін).

Фішер, як і інші неокласики, відштовхувався від моделі досконалої конкуренції і поширював свої висновки на економіку, в якій існували монополії, і ціни вже значною мірою втратили еластичність. У концепції Фішера є й інші недоліки, характерні для кількісної теорії, зокрема перебільшення впливу грошей на товарні ціни. З його формули випливає, що грошова маса виконує активну роль, а ціни – пасивну. У Фішера лише грошова маса виступає як незалежна змінна, тоді як у дійсності має місце відповідний взаємозв'язок. В умовах монополістичного ціноутворення зростання товарних цін нерідко є причиною розширення грошового обороту.

Багато сучасних економістів характеризують рівняння обміну як рівність $MV = PQ$. Ця рівність, з їхньої точки зору, виражає акт обміну Г–Т стосовно всієї маси товарів, тобто сума грошей, на які куплені товари, рівна (тотожна) сумі цін куплених товарів.

Однак це тавтологія, і формула обміну не може слугувати для пояснення сукупного (абсолютного) рівня цін (рис. 7.1). Формула обміну, як вважають прихильники кількісної теорії, пояснює абсолютну величину EQ_0 (в той час як механізм попиту і пропозицій пояснює лише відносні відхилення від неї).

Фішер та його послідовники прагнули пояснити, що швидкість обігу грошей (V) і рівень виробництва (Q) не залежать від кількості грошей (M) та рівня цін (P). Швидкість обігу грошей, з їхньої точки зору, залежить насамперед від демографічних (густота населення тощо) і техніко-економічних (суспільний поділ праці, наявність природних ресурсів, розвиток транспорту тощо) параметрів.

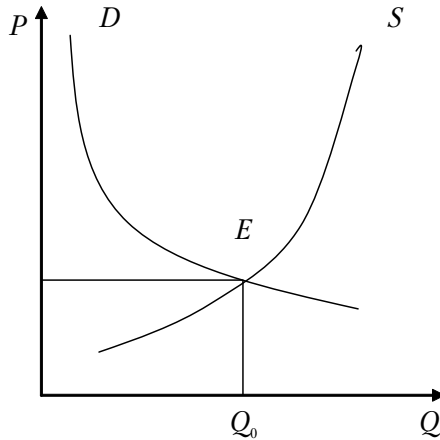

Рис. 7.1. Абсолютний рівень цін з позицій кількісної теорії

Рівень виробництва визначається головним чином умовами, що складаються на ринку праці, й не залежить від рівня цін і кількості грошей в обігу. Очевидно, що в умовах ринкової економіки такі посилення нерéalістичні. Поява кредитних грошей сприяє економії засобів обігу.

7.4. Теорії інфляції

Існує три основних напрями в теорії інфляції: кейнсіанська теорія інфляції, монетаристська кількісна концепція і теорія надзвичайних витрат.

Кейнсіанська теорія інфляції. Представники цієї теорії (Дж. М. Кейнс і Б. Хансен) виходять з аналізу доходів та видатків господарюючих суб'єктів та впливу їх на збільшення попиту.

Вони вважають, що збільшення попиту з боку держави та підприємців приводить до збільшення виробництва та зайнятості. В той же час збільшення попиту населення, оскільки він (попит) має невиробничий характер, призводить до інфляції. У зв'язку з цим вони рекомендують стимулювати приватні та державні інвестиції,

але обмежувати заробітну плату працюючих. У цій концепції активну роль відіграє, за словами Кейнса, «ефективний», або грошовий, попит, який нібито і створює грошову масу. Причому Кейнс розглядає два види інфляції:

- напівінфляція (повільна або повзуча), тобто таке збільшення грошової маси в умовах безробіття, яке не завдає небезпеки, оскільки не стільки призводить до зростання цін, скільки сприяє залученню безробітних до процесу виробництва;
- справжня інфляція (галопуюча) — вона можлива при досягненні повної зайнятості, коли зростання грошової маси цілком проявляється в зростанні цін на товари та послуги.

У зв'язку з цим у праці «Загальна теорія зайнятості, проценту та грошей» (1936) Кейнс рекомендував знижувати не номінальну або, «грошову», заробітну плату, яка, з його слів, є «непіддатливою» через завзятий відбір працівників, а здійснювати «гнучку інфляційну грошову політику», яка в кінцевому результаті призведе до зниження реальної заробітної плати.

На базі кейнсіанської теорії інфляції з'явилася так звана «крива Філіпса», яка відображає обернену залежність у розвитку цін і зайнятості у Великобританії. Новозеландський вчений А. Філіпс на базі аналізу тенденцій в економіці Великобританії з 1861 по 1957 р. дійшов висновку, що за допомогою інфляції протягом майже ста років удавалося переборювати спад виробництва і збільшувати зайнятість, а стабілізація цін супроводжувалася зниженням рівня зайнятості та економічної активності.

Згідно з «кривою Філіпса» було розроблено рекомендації щодо призупинення інфляції, утримання її на певному рівні: або довести безробіття до високого рівня, або ж профспілкам вести більш стриману політику при переговорах про підвищення заробітної плати.

Однак економічні кризи 1974–1975 рр. та 1980–1982 рр. виявили новий феномен — *стагфляцію*, що заперечує «криву Філіпса», оскільки в ці періоди (періоди стагнації або кризи) темпи інфляції не зменшувались, а збільшувалися.

Монетаристська концепція інфляції. Представники цього напрямку (М. Фрідмен та ін.) розглядають інфляцію як грошовий феномен, тобто результат надлишкової кількості грошей в обігу. З цією метою вони порівнюють індекси грошової маси та фізичного обсягу ВВП.

Тут гроші відіграють активну роль, тобто грошова маса «створює» попит.

Монетаристи виступають проти неокейнсіанських заходів антициклічного регулювання, розглядаючи розвиток промислового циклу як зміну інфляції (підйом) та дефляції (криза). Звідси вони роблять висновок: оскільки інфляція викликає підйом промислового виробництва, то її слід підтримувати в помірних розмірах.

Теорія інфляції, спричиненої надлишковими витратами виробництва (Д. М. Кейнс, У. Торн, Р. Куен). Ця теорія пояснює зростання цін збільшенням витрат виробництва. Вона тісно пов'язана з концепцією Кейнса, який вважав, що якщо перша стадія інфляції (напівінфляція) подає собою інфляцію попиту, то друга стадія (справжня інфляція) — результат інфляції витрат виробництва.

На думку представників цієї теорії, інфляцію спричинюють лише витрати, пов'язані із заробітною платою, на чому ґрунтується теорія інфляційної спіралі «заробітна плата — ціни», якої притримується більшість західних економістів, зокрема П. Самуельсон, Дж. Гелбрейт. Ця теорія є основою антиінфляційних заходів щодо «заморожування» заробітної плати, політики обмеження доходів населення. Разом з тим слід сказати, що сучасний період НТП характеризується підвищенням заробітної плати, тому західні економісти висувають тезу про те, що її збільшення не повинно перевищувати зростання продуктивності праці, інакше відбудеться розкручення «інфляційної спіралі».

ПРАКТИКУМ

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте ранню кількісну теорію грошей.
2. Проаналізуйте рівняння обміну І. Фішера.
3. Порівняйте рівняння обміну Фішера з кембріджським рівнянням.
4. У чому новизна підходу Дж. М. Кейнса до аналізу грошей?
5. У чому полягає подібність і відмінність в аналізі грошей Кейнса і Фрідмена?
6. Які основні риси ранньої металістичної теорії грошей, у чому її помилки?
7. Які основні положення і недоліки номіналістичної теорії грошей?
8. Що являє собою сучасний монетаризм?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Металістична теорія грошей. Сучасний металізм та причини його занепаду.
2. Номіналістична теорія грошей.
3. Суть кількісної теорії грошей.
4. Кейнсіанська модель кількісної теорії грошей.
5. Монетаристська версія кількісної теорії грошей.
6. Суть та значення теорії інфляції для забезпечення стабільності економіки.

Теми для рефератів

1. Сутність кількісної теорії грошей та причини її виникнення.
2. Трансакційний варіант кількісної теорії грошей.
3. Кембріджська версія кількісної теорії грошей.
4. Вклад Дж. Кейнса в розробку кількісної теорії грошей.
5. Монетаризм та його сучасне застосування.

Тестові завдання

1. Теорія, яка проголошує гроші як абстрактні рахункові одиниці, ототожнює грошовий обіг з товарним обміном, ціни змінюються пропорційно зміні кількості грошей, в обігу перебувають усі гроші, вартість грошей визначається в процесі обміну, називається теорією:

- а) трудової вартості;
- б) маржиналізму;
- в) кількісною;
- г) номіналістичною.

2. Суть номіналістичної теорії грошей полягає в:

- а) запереченні вартісної природи грошей;
- б) тому, що гроші — це технічний засіб обміну;
- в) визначенні грошей, що виконують допоміжну роль засобу рахунку і визначають мінові пропорції;
- г) визначенні грошей як умовних знаків, що позбавлені внутрішньої вартості;
- д) ототожненні грошового обігу з товарним обміном.

3. «Трансакційна версія» кількісної теорії грошей ґрунтується на:

- а) рівнянні А. Пігу;
- б) «рівнянні обміну»;
- в) рівнянні І. Фішера;
- г) рівнянні Дж. Кейнса.

4. Згідно з рівнянням Фішера, кількість грошей, необхідна для забезпечення обігу товарів і послуг:

- а) прямо пропорційна номінальному обсягу виробництва (ВВП) та обернено пропорційна швидкості обігу грошової одиниці;
- б) прямо пропорційна швидкості обігу грошової одиниці та обернено пропорційна номінальному обсягу виробництва (ВВП);
- в) жодна з пропорцій неправильна.

5. Представники «кембриджської версії» кількісної теорії грошей:

- а) Д. Робертсон;
- б) Д. Рікардо;
- в) І. Фішер;
- г) А. Маршалл;
- д) Д. Юм;
- е) А. Пігу;
- є) Дж. Кейнс.

6. Представники металістичної теорії грошей ототожнюють грошовий обіг із:

- а) золотом та сріблом;
- б) паперовими грошима;
- в) кредитними грошима;
- г) «квазі-грошима».

7. Якщо маса грошей, необхідна для обігу, становить 1 млрд грн, кількість проданих товарів 100 тис. грн, середня ціна одного товару 50 грн, то середня оборотність грошової одиниці буде:

- а) 5 об./рік;
- б) 2,5 об./рік;
- в) 1,5 об./рік.

8. Прихильниками металістичної теорії є:

- а) У. Стаффорд;
- б) Т. Мен;
- в) А. Монкретъен;
- г) К. Маркс.

9. Правило «монетаристів» стверджує, що пропозиція грошей має зростати темпами, що відповідають:

- а) темпові зростання цін;
- б) темпові зростання рівня відсоткової ставки;
- в) темпові зростання швидкості обігу грошей;
- г) потенційному темпові зростання реального ВВП.

10. Скільки обігів здійснить грошова одиниця за рік, якщо відомо, що обсяг ВВП за 2 роки був однаковий і разом становив 800 млрд грн, а середній залишок грошей в обігу за рік — відповідно 120 млрд грн:

- а) 6,6 об./рік;
- б) 1,6 об./рік;
- в) 3,3 об./рік?

11. Дж. Кейнс виділив для аналізу нагромадження грошей такі мотиви:

- а) узгодження;
- б) прибутковості;
- в) обачності;
- г) консолідований;
- д) трансакційний;
- е) спекулятивний.

12. Мотив зберігання грошей Дж. Кейнса, який виникає з бажання уникнути втрат капіталу при зберіганні активів у формі облігацій у період очікуваного підвищення норми позикового відсотка:

- а) мотив обачності;
- б) трансакційний мотив;
- в) спекулятивний мотив.

13. Із перерахованих ознак визначте ті, що характеризують кількісну теорію Кейнса:

- а) держава не повинна втручатись у процес виробництва;
- б) офіційна економічна політика «знецінення власних грошей»;
- в) головна функція держави — можливість впливу на динаміку цін;
- г) гроші — один з важливих факторів формування інвестиційного попиту;
- д) природа грошей має тісний зв'язок з теорією трудової вартості;
- е) вартість грошей не залежить від їхнього матеріального змісту і визначається лише найменування.

14. Монетаристська концепція інфляції стверджує:

- а) купівельна сила грошей і ціни товарів встановлюються на ринку;
- б) співвідношення між наявною грошовою масою та номінальною величиною ринку товарів і послуг прямо пропорційна інфляції;
- в) інфляцію необхідно підтримувати в помірних розмірах, оскільки вона зумовлює підйом промислового виробництва.

Задачі

Задача № 1

Визначте кількість грошей, необхідних як засіб обігу протягом року, якщо відомо, що сума цін за реалізовані товари (послуги, роботи) становить 500 млрд грн. Сума цін товарів (послуг, робіт), які продані протягом року з відтермінуванням платежу, термін оплати яких не настав, — 100 млрд грн. Сума платежів за довгостроковими зобов'язаннями, терміни яких настали, — 90 млрд грн. Сума взаємопогашуваних платежів протягом звітного періоду — 50 млрд грн. Середня кількість обігів грошей за рік — 8.

Задача № 2

Маса грошей в обігу протягом року становила 1 млн грн, оборотність грошової одиниці — 8 оборотів за рік. Визначте суму цін товарів для реалізації.

Задача № 3

Визначте середньозважений рівень цін, якщо відомо, що необхідний обсяг грошової маси для обслуговування грошового обігу становить 350 млрд грн, швидкість обігу грошей — 5 оборотів, сума коштів, що знаходяться на чекових рахунках, 56 млрд грн, а швидкість обігу таких коштів удвічі вища. Товарна маса в країні становить 9,24 млрд умовних одиниць.

Задача № 4

Визначте, як зміниться номінальний ВНП, якщо швидкість обігу грошей становить 6 оборотів і залишається постійною, а грошова пропозиція зростає з 250 до 400 млрд дол. США.

Задача № 5

Обсяг продукту, вироблений протягом минулого року, становить 750 тис. одиниць, ціна одиниці продукту — 150 грн, фізичні та юридичні особи постійно зберігають у формі грошових залишків 40% свого номінального доходу. Визначте обсяг додаткового попиту на грошову масу.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Бубенко С.* Інфляція та експортна політика в Україні // Банківська справа. — 2000. — № 2. — С. 12
2. *Буковинський С. А., Грищенко А. А., Кричевська Т. О.* Середньострокова монетарна стратегія та проблеми її формування й реалізації в Україні // Фінанси України. — 2008. — № 6. — С. 3–30.
3. *Гай-Нижник П. П.* Грошова (емісійна) політика уряду Української держави 1918 року // Фінанси України. — 2007. — № 4. — С. 136–145.
4. *Гальчинський А. С.* Теорія грошей. — К.: Основи, 2001.
5. *Грищенко А. А.* Проблеми забезпечення стабільності грошової одиниці України // Фінанси України. — 2007. — № 9. — С. 88–97.
6. *Гроші та кредит: Підручник / Демківський А.В.* — Київ, К.: ДАКОР. — 2007. — 528 с.
7. *Гроші та кредит / Авт. кол.; За ред. М. І. Савлука* — К.: Либідь, 2006. — 598 с.
8. *Гроші та кредит: Підручник / Відп. ред. А. В. Демківський.* — Віра-Р. — 2006. — 528 с.
9. *Гроші та кредит: Підручник / Івасів Б. С.* — Тернопіль — К.: КонДор, 2008. — 528 с.
10. *Жуков Е. Ф.* Общая теория денег и кредита. — М.: Банки и биржи, 1995.
11. *Ставицький А. В., Хом'як В. Г.* Вплив монетарної політики на економічну безпеку України // Фінанси України. — 2007. — № 10. — С. 51–59.
12. *Ющенко В. А.* Монетарна політика України: результати і перспективи // Вісник НБУ. — 1996. — № 4.

МОДУЛЬ 2.

КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ ТА ПОСЕРЕДНИКИ ГРОШОВОГО РИНКУ

Тема 8. КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

- 8.1. Необхідність та сутність кредиту.
- 8.2. Роль кредиту в умовах ринкової економіки.
- 8.3. Функції кредиту.
- 8.4. Форми та види кредиту.
- 8.5. Поняття про кредитну систему.

8.1. Необхідність та сутність кредиту

Наявність товарного виробництва і грошей об'єктивно зумовлює існування та функціонування кредиту. З розвитком товарного виробництва кредит стає обов'язковим атрибутом господарювання. Виробництво продуктів як товарів означає, що в процесі відтворення відбувається відрив моменту відчуження товару від одержання грошового еквівалента відносно відокремлення руху грошової форми вартості від товарної форми. Це відносне відокремлення проявляється в розбіжності в часі руху матеріальних та грошових потоків, які виникають при розподілі, обміні та споживанні сукупного суспільного продукту.

Якщо рух товарних потоків випереджає грошові, то споживачі матеріальних цінностей у момент їх оплати не мають достатніх грошових коштів, що може зупинити нормальний рух процесу відтворення. Коли рух грошових потоків випереджає товарні, то в учасників виробничого процесу нагромаджуються тимчасово вільні грошові кошти, виникає суперечність між безперервним вивільненням грошей у кругообігу коштів і потребою в постійному використанні матеріальних і грошових ресурсів в інтересах прискорення процесу відтворення.

Ця суперечність може бути усунута за допомогою кредиту, який дає можливість отримувати позичальникам грошові кошти, потрібні для оплати матеріальних цінностей та послуг, або придбати їх з розстроченням платежу.

Отже, **кредит** є об'єктивною вартісною категорією, складовою частиною товарно-грошових відносин, а його необхідність зумовлена існуванням товарно-грошових відносин.

Неодмінною економічною передумовою існування кредиту є функціонування виробників на засадах комерційного розрахунку. Кредитні відносини між суб'єктами не можуть виникнути, якщо авансовані у виробничу сферу грошові кошти не здійснюють кругообігу, або якщо той, хто хоче скористатися кредитом, не має постійного доходу. Вартість, що передається кредитором позичальникові, віддається лише на визначений час, а потім вона повинна бути повернена з виплатою відсотків. Тобто за кредитною угодою до позичальника переходить у тимчасове користування лише споживча вартість грошей чи речей без зміни їхнього власника.

Кошти в позичальника мають вивільнитися в розмірі, що забезпечує повернення кредитору не тільки запозиченої вартості, а й відсотків за користування нею. Без одержання кредитором від позичальника доходу у вигляді відсотка в кредитора не буде зацікавленості позичати гроші.

Варто зазначити, що в ряді випадків кредит може бути повернений кредитору третьою особою — гарантом, поручителем чи страховиком, якщо позичальник неспроможний сам це зробити. Якщо надана в позику вартість до кредитора не повертається, то кредит втрачає свою економічну сутність.

Потреби в кредитах також виникають у зв'язку з особливостями індивідуального кругообігу коштів госпрозрахункових підприємств та організацій. Ці особливості проявляються в розбіжності в часі між вивільненням з обороту вартості в грошовій формі і авансуванням грошових коштів у новий кругообіг. Зазначені розбіжності при кругообігу фондів окремих підприємств та організацій відбуваються передусім через сезонність виробництва.

Сезонність виробництва зумовлює в одні періоди випереджувальне наростання виробничих затрат порівняно з надходженням грошових коштів, що потребує додаткових коштів. В інші періоди

витрати виробництва зменшуються або зовсім припиняються. Відповідно збільшується вихід готової продукції та надходження грошової виручки, частина якої виявляється тимчасово вільною.

Таке чергування зростання додаткових потреб у грошових коштах і створення тимчасово вільних залишків на одному й тому самому підприємстві або організації створюють економічну основу для використання кредитів на формування його виробничих фондів і фондів обігу та погашення їх через певний час. У масштабах економіки країни сезонні потреби в додаткових коштах одних галузей народного господарства супроводжуються виникненням вільних коштів в інших галузях, що створює економічну основу для перерозподілу грошових коштів між різними галузями народного господарства за допомогою кредиту.

Розбіжності між надходженням грошових коштів і витрачанням їх виникають і в сфері особистого споживання населення. Вільні грошові кошти в населення з'являються внаслідок перевищення поточних грошових доходів громадян над поточними витратами і виступають у формі грошових збережень як у готівковій, так і безготівковій формах.

Економічною основою заощаджень є добровільне відкладення населенням грошей на деякий час після задоволення своїх поточних потреб. На певний час припиняється рух вартості, і вона вивільняється з обігу в грошовій формі. Відповідні грошові кошти в основному осідають на рахунках у банківських установах і частково тезавруються в готівковій формі у громадян.

Грошові нагромадження треба відрізнити від поточних резервів грошей як купівельних, так і платіжних засобів, які утворюються у підприємств і населення внаслідок короткострокової розбіжності між поточними грошовими надходженнями і витратами. Наприклад, виплата заробітної плати два рази на місяць зумовлює створення резерву платіжних і купівельних засобів у громадян. У них такий резерв виникає також внаслідок поступової витрати одержаної заробітної плати та інших доходів на поточні потреби. Однак у населення може виникнути потреба в кредиті.

Виходячи зі сказаного, можна зробити висновок, що *необхідність кредиту спричинена існуванням товарно-грошових відносин, а його передумовою є наявність поточних або майбутніх доходів у позичальника*. Конкретними причинами необхідності кредиту є

коливання потреб у коштах та джерелах формування їх у юридичних і фізичних осіб.

Економічні відносини між кредитором і позичальником виникають під час одержання кредиту, користування ним та його поверненням. Сторони, які беруть участь у цих економічних відносинах, називаються їх *суб'єктами*, а грошові чи товарні матеріальні цінності або виконані роботи та надані послуги, щодо яких укладається кредитний договір, є *об'єктом* кредиту. Кредитні відносини виникають між різними суб'єктами.

- Найбільш поширені кредитні відносини між *банками*, з одного боку, і *підприємствами* — з іншого. Вони характеризуються залежно від того, хто із суб'єктів кредитної угоди в кожному окремому випадку є кредитором, а хто — одержувачем кредиту.

У сучасних умовах кредитні відносини набувають широкого розвитку між господарюючими суб'єктами, що пов'язано насамперед з розширенням комерційного кредиту і вексельних розрахунків.

- Кредитні відносини між *банками* і *державою* виникають тоді, коли, наприклад, комерційні банки купують облігації внутрішньої державної позики, а також, коли при розміщенні державних облігацій Міністерство фінансів України може укласти з Національним банком України окрему угоду щодо купівлі останнім цих облігацій.

- Набувають подальшого розвитку кредитні відносини між *банками* та *населенням*. Населення кредитує банки через вклади в них, купівлю ощадних сертифікатів тощо. Водночас банки надають населенню споживчі кредити, серед яких значний обсяг мають кредити на придбання, будівництво житла, на поліпшення житлових умов та створення підсобного домашнього господарства, а також на невідкладні потреби.

- Дедалі важливішого значення набувають кредитні відносини між *підприємствами*, *організаціями*, *господарюючими суб'єктами*, з одного боку, та *населенням* — з іншого. Відповідно до чинного законодавства кредитуванням громадян як видом діяльності можуть займатися не тільки банки, а й інші організації: ломбарди, кредитні спілки, фонди тощо.

- Кредитні відносини між *фізичними особами* не дуже поширені, але ігнорувати їх не варто, оскільки недоліки у відносинах між банками і населенням можуть призвести до їх розвитку у спотвореному вигляді.

- Зовнішньоекономічні кредитні відносини, коли суб'єктами кредитної угоди виступають *держави, банки та окремі господарюючі суб'єкти*, регулюються як нормами права держав, що в них вступають, так і нормами міжнародного права.

Для того щоб можливість кредиту стала реальністю, потрібні, принаймні, дві умови:

- учасники кредитної угоди — кредитор і позичальник — повинні виступати як юридично самостійні суб'єкти, що матеріально гарантують виконання зобов'язань, які випливають з економічних зв'язків;
- кредит стає необхідним у тому випадку, коли відбувається збіг інтересів кредитора і позичальника.

Для того щоб кредитна угода відбулася, потрібно, щоб її учасники проявили взаємний інтерес до кредиту. Ці інтереси не є чимось суб'єктивним, регульованим волею учасників виробничих відносин. Будь-який інтерес, який породжує дії, зумовлений насамперед об'єктивними процесами, конкретною ситуацією.

8.2. Роль кредиту в умовах ринкової економіки

Роль кредиту характеризується результатами застосування для економіки в цілому і населення зокрема. Кредит впливає на процеси виробництва, реалізації і споживання продукції, а також на сферу грошового обігу.

Одним із проявів ролі кредиту виступає його вплив на безперервність процесів виробництва і реалізації продукції. Завдяки наданню позикових коштів для задоволення тимчасових потреб відбуваються «припливи» і «відливи» коштів позичальників. Це сприяє подоланню затримки відтворювального процесу, забезпечує безперервність і сприяє його прискоренню. Кредит відіграє важливу роль у задоволенні тимчасової потреби в коштах, яка може бути зумовлена сезонністю виробництва і реалізацією певних видів продукції. Використання позикових коштів дає змогу створювати сезонні запаси і здійснювати сезонні витрати підприємств відповідних галузей народного господарства.

Значна роль кредиту і в розширенні виробництва. Позикові кошти сприяють збільшенню запасів і витрат, що необхідні для

розширення виробництва і реалізації продукції; використовуються для збільшення основних фондів.

Кредит у сфері грошового обігу забезпечує надходження готівки та її вилучення з обігу через банки на кредитній основі. Таким чином, кредит відіграє важливу роль в утворенні коштів для готівкового і безготівкового обігу і забезпечує безперерійність безготівкового.

Слід мати на увазі, що роль кредиту, сфера його застосування не є незмінними, стабільними. Із зміною економічних умов у країні відбувається і зміна ролі кредиту та сфери його застосування.

Особливо важлива роль кредиту в умовах функціонування неповноцінних грошей, грошей нерозмінних на дорогоцінний метали. Це пов'язане із збільшенням грошової маси при функціонуванні неповноцінних грошей на основі кредитних відносин.

Виходячи з того, що в сучасних умовах інфляція є постійним явищем в економіці, зростає роль кредиту в цих умовах. Регулювання грошової маси в обігу здійснюється за допомогою кредиту, що забезпечує підтримку стабільної купівельної спроможності грошової одиниці.

Таким чином, слід виділити напрями, в яких зростає роль кредиту:

- 1) перерозподіл матеріальних ресурсів в інтересах виробництва і реалізації продукції за допомогою надання позик і залучення коштів юридичних і фізичних осіб;
- 2) вплив на безперервність процесів відтворення через надання кредитів;
- 3) участь у розширенні виробництва через видачу позикових коштів на поповнення основного капіталу та лізинговий кредит;
- 4) економне використання позичальниками власних і позичених коштів;
- 5) прискорення споживачами отримання товарів, послуг за рахунок використання позикових коштів;
- 6) регулювання випуску в обіг та вилучення з нього готівкових грошей на основі кредитних відносин і забезпечення безготівкового грошового обігу платіжними засобами.

Позитивна роль кредиту проявляється шляхом проведення ефективної грошово-кредитної політики, яка в сучасних умовах, головним чином, полягає у використанні жорстких заходів з регулювання обсягу кредитних і грошових операцій. Особливо важливе значення має

підтримка стабільності і стійкості національної грошової одиниці і захист інтересів позичальників та кредиторів.

8.3. Функції кредиту

Питання про функції кредиту є найбільш дискусійним в теорії кредиту. Розбіжності з приводу кількості та змісту функцій зумовлені не тільки відмінністю в трактуванні сутності кредиту, а й відсутністю єдності у визначенні методологічних підходів до їх аналізу. Багато економістів дослідження функцій кредиту як економічної категорії замінюють аналізом функцій одного з його елементів, при цьому найчастіше функції кредиту порівнюються з функціями банків.

Поширене також виділення функцій, виходячи з особливостей окремих форм кредитних відносин. Деякі автори розглядають функцію кредиту як конкретну форму його руху.

Результатом відсутності єдиної методологічної основи аналізу є поява великої кількості функцій, які виділяються різними економістами. В економічній літературі обґрунтовується правомірність таких функцій як: акумуляція тимчасово вільних коштів; розподіл акумульованих коштів між галузями, підприємствами і населенням; регулювання грошового обігу шляхом заміни реальних грошей кредитними операціями; економія витрат виробництва; опосередкування кругообігу фондів тощо.

Часто виділяють *грошову (емісійну) і контрольну (стимулювальну)* функції кредиту. Оскільки із суті кредиту випливає, що за його допомогою відбувається перерозподіл вартості на умовах повернення, то можна сказати, що кредит виконує функцію *перерозподілу вартості* у процесі відтворення (рис. 8.1).

Перерозподільна функція кредиту полягає в тому, що тимчасово вільні кошти юридичних та фізичних осіб за допомогою кредиту передаються в тимчасове користування підприємств, господарських товариств і населення для задоволення їхніх виробничих або особистих потреб. Такий перерозподіл дає можливість прискорити залучення матеріальних ресурсів у виробниче і особисте споживання. Тому в цій функції перерозподіляються не тільки грошові кошти, а й матеріальні ресурси.

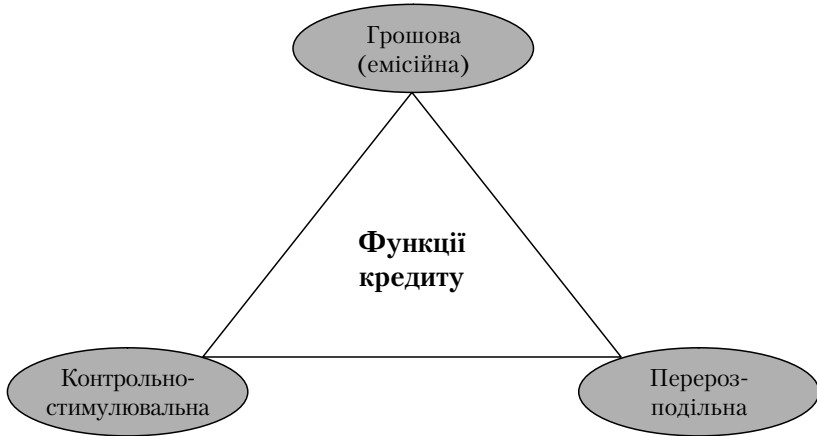

Рис. 8.1. Функції кредиту

Іншою функцією кредиту є створення ним нових грошей для грошового обігу — **антиципаційна (емісійна) функція**, яку виконує тільки банківський кредит. Методом кредитної експансії (розширення кредиту) та кредитної рестрикції (звуження кредиту) регулюється кількість грошей в обігу, причому вилучення грошей з обігу за допомогою кредиту досягається значно важче, ніж їх випуск в обіг.

Контрольна функція кредиту полягає в тому, що в процесі кредитного перерозподілу коштів забезпечується банківський контроль за діяльністю позичальника. Можливість такого контролю впливає із самої природи кредиту. Треба зазначити, що, вступивши в кредитні відносини, одержувач кредиту також має здійснювати контроль за своєю діяльністю з тим, щоб своєчасно і повністю повернути кредитні ресурси.

Зворотність кредиту дає змогу не тільки виявити порушення процесу виробництва чи реалізації продукції, а й зацікавлює підприємства, суб'єктів господарювання не допускати їх, оскільки такі порушення призводять до виплат «зайвих» відсотків банку, до обмеження або повного припинення видачі кредитів.

Тісний зв'язок між усіма функціями кредиту дає змогу дати певну характеристику і його суті.

8.4. Форми та види кредиту

Форми кредиту тісно пов'язані з його структурою, сутністю кредитних відносин. Залежно від руху позикової вартості виділяються дві основні форми кредиту: *товарна* і *грошова*.

У **товарній формі** виникають кредитні відносини між продавцями і покупцями, коли останні одержують товари чи послуги з відстрочкою платежу. Прикладом такої форми є комерційний кредит.

Продаж громадянам товарів тривалого користування в кредит (із розстроченням платежу) господарюючими суб'єктами здійснюється з метою прискорення реалізації товарів, які в торговельній мережі є в достатній кількості, а також для більш повного задоволення потреб громадян у товарах тривалого користування.

Сфера товарної форми кредиту незначна, переважна його частина надається і погашається в **грошовій формі**. Грошовий кредит виступає, передусім, як банківський кредит. Кредитні відносини між банками і клієнтами виникають не тільки при одержанні останніми кредиту, а й при розміщенні ними своїх грошових заощаджень у вигляді внесків на поточні і депозитні рахунки.

Залежно від організації кредитних відносин виділяють міжгосподарський, банківський і державний кредити.

Міжгосподарський кредит — це кредитні відносини, що виникають між окремими підприємствами, організаціями, господарськими товариствами у процесі їх розрахункових взаємовідносин, а також між підприємствами, організаціями і господарськими товариствами, з одного боку, і органами галузевого управління — з іншого, в процесі їх фінансових взаємовідносин. Цей вид кредиту включає:

- по-перше, *комерційний кредит*, тобто кредит, що надається в товарній формі продавцями покупцям у вигляді відстрочки платежу за продані товари (надані послуги) і оформлюється векселем, що сплачується через комерційний банк.

Комерційний кредит надається одним функціонуючим підприємством іншому у вигляді продажу товарів з відстрочкою платежу. Як правило, об'єктом комерційного кредиту виступає товарний капітал, який обслуговує кругообіг промислового капіталу, рух товарів із сфери виробництва в сферу споживання;

- по-друге, *дебіторсько-кредиторська заборгованість*, що виникає між суб'єктами господарської діяльності не на добровільних

засадах, а ніби примусово, незалежно від їх волевиявлення; причиною виникнення такої заборгованості є розрив у часі між передачею товару і грошей, оскільки рух вартості в натурально-речовій та грошовій формах не збігається;

- по-третє, *тимчасову фінансову допомогу*, яку надають своїм підприємствам органи галузевого управління на засадах повернення.

Банківський кредит — це кредитні відносини, в яких однією із сторін (в ролі позичальника чи кредитора) виступає банк.

Банківський кредит — найбільш розповсюджена форма кредиту. Саме банки найчастіше надають позики суб'єктам, які потребують тимчасової фінансової допомоги. За обсягом банківська позика значно більша від позик, що видаються при інших формах кредитування.

Перша особливість банківського кредиту полягає в тому, що банк оперує не стільки своїм капіталом, скільки залученими ресурсами. Позичивши гроші в одних суб'єктів, він перерозподіляє їх, надаючи позики іншим юридичним або фізичним особам.

Друга особливість полягає в тому, що банк позичає залучений капітал, тимчасово вільні грошові кошти, покладені в банк господарюючими суб'єктами на рахунки або депозити.

Третя особливість цього кредиту характеризується таким. Банк позичає не просто грошові кошти, а гроші як капітал. Це означає, що позичальник повинен так використовувати отримані в банку кошти, щоб не тільки повернути їх кредитору, а й отримати прибуток, достатній, принаймні, для того, щоб сплатити позиковий відсоток. Невід'ємним атрибутом банківського кредиту є платність.

Державний кредит — сукупність кредитних відносин, у яких здебільшого позичальником є держава, а кредиторами — юридичні або фізичні особи. Призначенням державного кредиту є мобілізація державою коштів для фінансування державних видатків, особливо коли державний бюджет дефіцитний, а також для регулювання економіки.

Державний кредит виступає в різних формах, до яких належать як товарні, так і державні позики, зняряддям яких є цінні папери (облігації, казначейські зобов'язання тощо). Державні цінні папери можуть випускатися як урядом, так і місцевими органами влади, а зобов'язання щодо розповсюджених цінних паперів є складовою частиною державного боргу.

Залежно від цільового спрямування кредит буває *виробничий* та *споживчий*. Переважна частина кредитів використовується у сфері виробництва та реалізації сукупного суспільного продукту і є важливим джерелом формування обігових коштів і основних фондів. Водночас, населення теж одержує значну кредитну допомогу на свої споживчі цілі.

Вид кредиту — це більш детальна його характеристика за організаційно-економічними ознаками (галузева спрямованість, об'єкти кредитування, забезпеченість кредиту, терміновість кредитування тощо).

За строками користування кредити поділяються на:

- строкові, тобто кредити, надані на визначений у договорі строк. Вони бувають короткострокові (до одного року), середньострокові (від одного до трьох років), довгострокові (понад три роки);
- до запитання — це кредити, що видаються на невизначений строк і які на вимогу кредитора повинні бути повернуті у визначений ним час. Якщо кредитор не вимагає повернення, то кредит погашається позичальником у строк, визначений ним самостійно;
- прострочені кредити — це кредити, строк погашення яких, установлений кредитним договором, минув;
- відстрочені кредити — це кредити, стосовно яких на основі клопотання позичальника строки погашення були перенесені на пізніший термін.

Якщо кредити надаються під забезпечення, то вони називаються *забезпеченими*, або *ломбардними*, а якщо без забезпечення — *незабезпеченими*, або *бланковими*. Більша частина кредитів надається під різні форми забезпечення. В країнах з розвинутою ринковою економікою найбільш поширені такі види забезпечення кредитів:

- гарантія або поручительство третьої сторони;
- переуступка контрактів дебіторської заборгованості;
- застава товарних запасів, дорожніх документів, нерухомого майна, цінних паперів, дорогоцінних металів;
- страхування.

Іпотекою є застава землі, нерухомого майна, при якій земля або майно, що становить предмет застави, залишається в заставодавця чи

третьої особи. Предметом іпотеки може бути земля, нерухоме майно, будівлі, споруди, квартири, підприємства як цілісні майнові комплекси.

Заставою по кредиту можуть бути такі види рухомого майна: обладнання, машини, механізми, інвентар, транспортні засоби та космічні об'єкти, товари довготривалого використання (для індивідуальних позичальників).

Застава векселя чи іншого цінного папера здійснюється шляхом індосаменту і врученням заставодержателю індосованого цінного папера. Умовою використання цінних паперів як форми застави має бути їхня висока ліквідність. Кредит під заставу цінних паперів не повинен використовуватися на придбання нових цінних паперів, що пов'язано з обмеженням біржової спекуляції позичальників та зниженням ризику банкрутства клієнтів.

У практиці роботи банків держав із розвинутою ринковою економікою трапляються й інші форми забезпечення кредитів. Наприклад, при наданні кредитів індивідуальним позичальникам як застава приймаються поліси страхування життя, свідоцтво про ощадні вклади, вимоги на виплату заробітної плати, дорогоцінні метали; при кредитуванні юридичних осіб — корисні копалини або контракти на постачання сировинних ресурсів, врожай (зібраний або на корені).

За методами надання розрізняють кредити:

- надані в разовому порядку, тобто рішення щодо надання яких приймається окремо з кожного кредиту на підставі кредитної заявки;
- відповідно до відкритої кредитної лінії (надаються в межах завчасно визначеного ліміту кредитування) без погодження кожного разу з банком його умов;
- гарантовані, тобто банк бере на себе зобов'язання в разі потреби надати клієнту кредит у визначеному розмірі протягом відповідного періоду (наприклад, місяця, кварталу, року).

За характером і способом сплати відсотків виділяють кредити з:

- фіксованою відсотковою ставкою;
- плаваючою відсотковою ставкою;
- сплатою відсотків одночасно з отриманням кредиту (дисконтний кредит).

У практиці західних банків використовується класифікація кредитів залежно від їх якісної характеристики:

- а) найвищої якості;
- б) задовільні;
- в) маржинальний кредит;
- г) критичний кредит;
- д) збитковий кредит (що підлягає списанню).

У Положенні Національного банку України «Про порядок кредитування» залежно від шойно названого критерію класифікації кредити розподіляють на стандартні, під контролем, субстандартні, сумнівні та безнадійні.

Варто зазначити, що не існує єдиної думки щодо кількості і складу ознак класифікації видів кредиту.

8.5. Поняття про кредитну систему

Кредитна система — це сукупність кредитних відносин та інститутів, які реалізують ці відносини. Кредитні відносини виникають з приводу мобілізації тимчасово вільних грошових коштів підприємств, організацій, держави і населення та використання цих коштів на умовах повернення і платності для задоволення економічних і соціальних потреб суспільства.

Кредитна система складається з декількох ланок, кожна з яких виконує специфічні функції з акумуляції та розподілу грошових коштів. Розподіл функцій між ланками кредитної системи об'єктивно зумовлений відмінностями в методах і засобах діяльності та різним значенням у процесі відтворення капіталу.

Організаційна структура кредитної системи характеризується різноманітністю кредитних установ, які поділяються на три групи, тобто створюють трьохрівневу структуру (рис. 8.2):

- 1) центральний банк;
- 2) банківський сектор (комерційні банки, інвестиційні банки, ощадні банки, іпотечні банки, земельні банки, поштово-чекові банки, торгові банки);
- 3) спеціалізовані кредитні установи (небанківські кредитно-фінансові посередники):

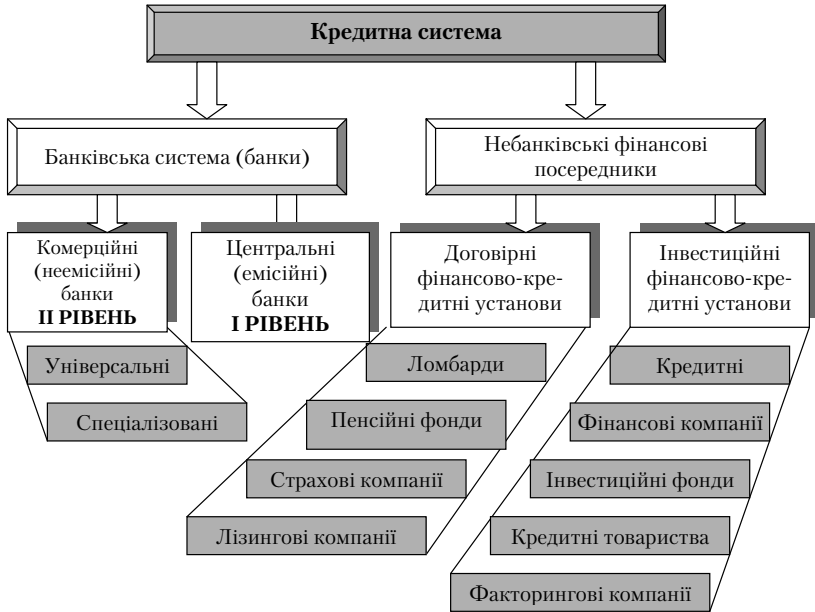

Рис. 8.2. Структура кредитної системи

- інвестиційні компанії;
- страхові компанії;
- ощадно-кредитні асоціації та кредитні спілки;
- пенсійні та інші фонди.

Роль окремих ланок у кредитній системі не є рівнозначною. Головною її ланкою є *банківські установи* (які традиційно займають перше місце за розмірами ресурсів), серед яких роль лідера відводиться комерційним банкам, що здійснюють переважно кредитування промисловості і торгівлі. Наприклад, у США на комерційні банки припадає близько 40% активів кредитно-фінансових установ країни. Діяльність комерційних банків доповнюють операції спеціалізованих банківських установ, що здійснюють, як правило, кредитування на пільгових умовах малоприбуткових та ризикованих галузей економіки (сільського господарства, житлового будівництва, малого бізнесу та зовнішньої торгівлі).

Кредитна система включає також небанківські фінансові установи (*парабанки*), які здійснюють фінансування виробництва і довгострокове кредитування підприємств та держави.

У світовій практиці до парабанків належать:

1. *Інвестиційні компанії*, фонди (випускають і продають власні цінні папери, в основному дрібним індивідуальним інвесторам, а на отримані кошти купують цінні папери підприємств і банків, забезпечуючи своїм акціонерам дохід у вигляді дивідендів за акціями інвестиційних компаній).

2. *Лізингові компанії* (купують предмети довготривалого кредитування (машини, обладнання, транспортні засоби тощо) і надають їх у довгострокову оренду (на 5 років і більше) фірмі-орендареві, яка поступового сплачує лізинговій компанії вартість взятого в оренду майна).

3. *Факторингові компанії* (купують дебіторську заборгованість клієнта, пов'язану з постачанням товарів або наданням послуг).

4. *Страхові компанії* (утворюються для відшкодування можливих збитків від результатів стихійного лиха, інших несприятливих умов; страхові компанії досі мають значні та стійкі грошові ресурси, які вони вкладають у довгострокові цінні папери з фіксованими строками (в облігації промислових компаній).

5. *Пенсійні фонди (недержавні)* (утворюються для забезпечення населення коштами в період після виходу на пенсію (виплати пенсій); мають досить значні суми грошових коштів, які вкладають в акції та облігації різних підприємств).

6. *Фінансові компанії* (спеціалізуються на кредитуванні, продажу споживчих товарів та виплат, а також надають комерційні кредити).

7. *Ломбарди* (надають кредити під заставу рухомого майна, як правило, короткострокові — до трьох місяців — кредити на споживчі цілі).

8. *Інші (фінансові, трастові, брокерські та інші компанії, кредитні товариства, а також взаємні та інші фонди тощо; виконують допоміжну роль в кредитному механізмі, пов'язуючи різноманітні сектори позикових капіталів у єдину систему).*

Кредитна структура різних держав неоднакова і відображає, зокрема, стан економіки країни на тому чи іншому етапі її розвитку. Так, кредитна система промислово розвинутих країн характеризується широкою розгалуженістю, наявністю великих універсальних банків,

спеціалізацією дочірніх підрозділів банків на окремих видах операцій.

Незважаючи на значні відмінності побудови кредитних систем в різних країнах, можна виділити спільні їх риси:

- ядро будь-якої кредитної системи — центральний банк, як головний орган уряду з аналізу фінансового стану, вироблення та організації грошово-кредитної політики держави;
- державні фінансові органи, що разом з центральним банком виконують регулюючі функції в сфері фінансів;
- фінансові посередники різних типів.

Сучасна **кредитна система** — це сукупність кредитно-фінансових інститутів, що діють на ринку позикових капіталів і здійснюють акумуляцію та мобілізацію грошового капіталу. Через кредитну систему реалізується сутність та функції кредиту. Тому кредитна система включає в себе два основних поняття:

1) сукупність кредитно-розрахункових і платіжних відносин, які ґрунтуються на певних формах і методах кредитування. Вони пов'язані з рухом позикового капіталу у формі різноманітних форм і видів кредиту;

2) сукупність кредитно-фінансових інститутів, які акумулюють вільні грошові кошти і направляють їх господарюючим суб'єктам, населенню, уряду.

Слід враховувати, що кредитна система функціонує через **кредитний механізм**. Він представляє собою, по-перше, систему зв'язків з мобілізації та акумуляції грошового капіталу між кредитними інститутами і секторами економіки; по-друге, відносини, пов'язані з перерозподілом капіталу між кредитно-фінансовими установами в межах ринку позикових капіталів; по-третє, відносини між кредитними інститутами та іноземними клієнтами.

Таким чином, кредитний механізм включає всі аспекти позикової, інвестиційної, засновницької, посередницької діяльності кредитної системи в особі її інститутів.

Сучасна кредитна система характеризується наступними важливими процесами:

- концентрацією і мобілізацією банківського капіталу;
- подальшим зростанням конкуренції між різними видами кредитно-фінансових установ;

- продовженням злиття великих кредитно-фінансових інститутів з потужними промисловими, торговими, транспортними корпораціями і компаніями;
- інтернаціоналізацією діяльності кредитно-фінансових інститутів і створенням міжнародних банківських об'єднань і груп.

Отже, сучасна кредитна система забезпечує умови для розвитку науково-технічного прогресу, зростання виробництва, нагромадження капіталу, підтримки високої норми народногосподарського накопичення. Кредитна система сприяє вирішенню проблеми реалізації товарів та послуг на ринку, поглибленню соціальної та майнової диференціації між різними верствами населення.

Найбільш розвинутою вважається кредитна система США, яка представлена Федеральною резервною системою (виконує функції центрального банку), мережею банківських установ і небанківських кредитно-фінансових інститутів різних форм власності.

В Україні кредитна система перебуває в стадії перебудови відповідно до потреб ринкової економіки і складається з НБУ, комерційних банків та системи фінансових посередників (інвестиційні фонди та компанії, страхові компанії, пенсійні фонди, кредитні спілки, ломбарди). Найбільш активними і потужними в системі кредитно-фінансових інститутів України є комерційні банки.

ПРАКТИКУМ

Питання для самоконтролю

1. Які фактори зумовлюють необхідність кредиту?
2. Що таке кредит?
3. Охарактеризуйте суб'єктів кредитних відносин.
4. Назвіть функції кредиту та їх особливості.
5. Дайте характеристику формам кредиту та критеріям їх виділення.
6. У чому різниця між забезпеченими і незабезпеченими кредитами?
7. Назвіть види забезпечення кредитів.
8. Що таке вид кредиту? Які виділяють види кредиту?
9. У чому різниця між банківським і комерційним кредитом?
10. Сутність меж кредиту та їхні види.
11. Що таке кредитоспроможність клієнта? Від яких факторів вона залежить?
12. У чому полягає особливість кількісних меж кредиту на макрота мікрорівні?
13. Назвіть способи відтворення меж кредиту. У чому полягає їхній зміст?
14. У чому проявляється роль кредиту? Яка роль кредиту у сфері грошового обігу?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Необхідність кредиту. Загальні передумови формування кредитних відносин.
2. Сутність кредиту як форми руху вартості на зворотній основі. Позиковий капітал і кредит.
3. Стадії та закономірності руху кредиту. Об'єкти, суб'єкти та типи кредитних відносин.
4. Форми та види кредиту.
5. Поняття про економічні межі кредиту, їх види, причини і наслідки порушення. Кредитні відносини та інфляція.
6. Відсоток за кредит: види, економічні межі руху та фактори зміни ставки відсотка.

7. Функції кредиту та їхня класифікація. Роль кредиту в розвитку економіки.

8. Розвиток кредитних відносин в Україні.

Теми для рефератів

1. Розвиток кредиту в економіці України (на прикладі однієї з галузей).

2. Роль кредиту у становленні ринкової економіки України.

3. Форми та види кредиту в Україні.

4. Позиковий відсоток та фактори його диференціації.

5. Споживчий кредит в Україні.

Тестові завдання

1. Кредит надається на принципах:

- а) повернення;
- б) платності;
- в) строковості;
- г) безстроковості.

2. Суть натуралістичної теорії кредиту вичерпується такими положеннями:

а) об'єктом кредиту стає тимчасово вільний капітал у вигляді натурально-речових благ, які можуть бути позичені одним економічним агентом іншому;

б) банки — це не посередники в кредиті, а творці капіталу;

в) банки виступають лише як посередники в кредиті;

г) кредит, як і гроші, є безпосередньо капіталом.

3. Комерційний кредит — це:

а) позичковий капітал банку в грошовій формі, що передається в тимчасове користування на умовах повернення, строковості, платності;

б) надання позичкових капіталів одних країн іншим у тимчасове користування на засадах оплати та повернення в домовлені строки;

в) товарна форма кредиту, що надається продавцями покупцям у вигляді відстрочування платежу за продані товари, надані послуги.

4. Банківський кредит за строками погашення поділяється на:

- а) достроковий;
- б) короткостроковий;
- в) водночас а і б;
- г) з регресією платежів;
- д) довгостроковий;
- е) після закінчення обумовленого періоду.

5. Іпотечний кредит — це:

- а) кредит під заставу цінних паперів;
- б) кредит під заставу нерухомості;
- в) кредит під заставу товару;
- г) землі.

6. Який вид кредиту може бути реалізований у товарній формі:

- а) банківський;
- б) комерційний;
- в) міжнародний;
- г) споживчий;
- д) державний?

7. Який вид кредиту виконує антипаційну (емісійну) функцію:

- а) банківський;
- б) комерційний;
- в) міжнародний;
- г) споживчий;
- д) державний?

8. Міжбанківський кредит — це кредит, при якому позичальником є:

- а) банк;
- б) підприємство;
- в) приватна особа.

9. Що є джерелом сплати позикового відсотка:

- а) позиковий капітал;
- б) дохід кредитора;
- в) дохід на позиковий капітал;

г) прибуток позичальника.

10. Функції кредиту:

- а) інформаційна;
- б) грошова (антипаційна);
- в) ревізійна;
- г) перерозподільна;
- д) контрольно-стимулювальна.

11. Макроекономічні чинники, що впливають на розмір процентної ставки:

- а) розмір кредиту;
- б) попит і пропозиція на кредитному ринку;
- в) рівень ризику;
- г) облікова ставка ЦБ;
- д) рівень інфляції;
- е) термін кредиту;
- є) забезпеченість;
- ж) цільовий характер.

12. Мікроекономічні чинники, що впливають на розмір процентної ставки:

- а) розмір кредиту;
- б) попит і пропозиція на кредитному ринку;
- в) рівень ризику;
- г) облікова ставка ЦБ;
- д) рівень інфляції;
- е) термін кредиту;
- є) забезпеченість;
- ж) цільовий характер.

13. Норма обов'язкових резервів:

- а) вводиться як засіб, що охороняє від вилучення вкладів;
- б) становить середню величину маси грошей, необхідну для задоволення потреб населення;
- в) зараз не використовується;
- г) вводиться насамперед як засіб обмеження грошової маси.

14. Формами забезпечення кредитів можуть бути:

- а) застава рухомого та нерухомого майна;
- б) цінні папери;
- в) гарантія й поручництво;
- г) усі відповіді правильні.

Задачі

Задача № 1

Яку грошову суму необхідно покласти на депозит терміном 6 місяців, щоб отримати дохід у розмірі 5500 грн, при річній відсотковій ставці 15,5%?

Задача № 2

Комерційний банк надає кредит 5 млн. грн під 20% річних за плаваючою відсотковою ставкою. Після 3-х місяців ставка становила 22%, а через 8 місяців після надання кредиту збільшилася до 24%. Обчисліть, яку суму повинен повернути позичальник через рік після надання йому кредиту.

Задача № 3

Вкладник вніс 100 000 грн у комерційний банк під 12% річних на 2 роки. Розрахувати суму вкладу через 2 роки та дохід вкладника, якщо по вкладу нараховуються:

- а) прості відсотки;
- б) складні відсотки.

Задача № 4

Банк нараховує щоквартально відсотки по вкладах за номінальною ставкою 17% річних (виплата відсотків та суми депозиту передбачається наприкінці терміну депозиту). Визначте суму відсотків, нарахованих за два роки на суму 40 000 грн.

Задача № 5

Банк сплачує своїм вкладникам 15% річних і надає позики під 29% річних. Чому дорівнює плановий банківський прибуток станом на кінець року, якщо відомо, що на початок року банк залучив 6,5 млн

грн, нарахування відсотків за вкладом відбувається один раз на півріччя, за кредитами — наприкінці року, а банку вдається залучити до кредитного портфеля 65% залучених коштів протягом року (умовно вважати, що вклади та позики строком 1 рік з 01.07).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Гончаренко В. В.* Кредитна кооперація. Форми економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія методологія практика). — К.: Глобус, 1998. — 330 с.
2. *Гроші та кредит* / Авт. кол. під кер. М. І. Савлука. — К.: Лібра, 2006. — 598 с.
3. *Гроші та кредит: Підручник* / Івасів Б. С. — Тернопіль, К.: КонДор, 2008. — 528 с.
4. *Гроші та кредит: Підручник* / Відп. ред. А. В. Демківського. — Віра-Р. — 2006. — 528 с.
5. *Деньги, кредит, банки* / Авт. колл. под рук. Г. И. Кравцовой. — Минск: Меркованне, 2006.
6. *Загорський В. С., Вівчак О. Д.* Стратегія становлення банківської системи // *Фінанси України*. — 2006 — № 10.
7. *Іванілов О. С., Тітенкова М. В.* Іпотечне кредитування у країнах Західної Європи, США та України // *Фінанси України*. — 2007. — № 4. — С. 28–36.
8. *Крупка М. І., Євтух Л. Б.* Теоретичні аспекти управління механізмом кредитування довгострокових програм розвитку економіки в Україні // *Фінанси України*. — 2007. — № 1. — С. 43–57.
9. *Луценко А.* — Деякі аспекти правового регулювання споживчого кредитування в Україні // *Економіка України*. — 2008. — № 5. — С. 37–42.
10. *Михальський В. В.* Грошово-кредитний потенціал золота в умовах обмеженості ресурсів // *Фінанси України*. — 2007. — № 11. — С. 64–72.
11. *Поляков В. П., Московина Л. А.* Основи денежного обращения й кредита. — М.: Инфра, 1996.
12. *Шелудько Н. М.* Кредитна експансія та стійкість банківського сектору в Україні // *Фінанси України*. — 2007. — № 10. — С. 148–156.

Тема 9. ФІНАНСОВІ ПОСЕРЕДНИКИ ГРОШОВОГО РИНКУ

- 9.1. Фінансові посередники та їх місце в структурі фінансового ринку.
- 9.2. Спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові установи.
- 9.3. Міжбанківські об'єднання.

9.1. Фінансові посередники та їх місце в структурі фінансового ринку

Кошти від «заощаджувачів» до «позичальників» передаються завдяки **прямому** та **опосередкованому** фінансуванню. Розглянемо процес опосередкованого фінансування, тобто передачу коштів за допомогою фінансових посередників, зображену на рис. 9.1.

До складу *фінансових посередників* входять такі типи кредитно-фінансових установ:

- депозиторські установи (комерційні банки та ощадні установи, взаємоощадні банки, позикоощадні асоціації та кредитні спілки);
- ощадні установи контрактного типу (страхові компанії — компанії зі страхування життя, компанії, що забезпечують інші види страхування, пенсійні фонди);
- інвестиційні посередники (інвестиційні та іпотечні банки, фінансові компанії).

Основна їхня функція — допомога в передачі коштів від потенційних заощаджувачів до потенційних інвесторів і навпаки. Фінансові посередники створюють свої фонди, беручи кошти в борг у заощаджувачів, за що останнім виплачується відсотковий дохід. Акумулюючи так кошти, вони надають їх під вищі відсотки інвесторам. Різниця між отриманим і виплаченим відсотковим доходом спрямовується на покриття витрат фінансового посередника та на його прибуток.

Є різні види фінансових посередників. Розглянемо їх докладніше.

Рис. 9.1. Небанківські фінансово-кредитні установи в структурі фінансового ринку

• **Депозиторські установи** — кредитно-фінансові установи, що мають право залучати внески на депозитні рахунки. До складу таких установ входять:

а) **комерційні банки** — кредитні установи, що надають клієнтам універсальні банківські послуги. Джерелом залучення коштів є внески клієнтів на депозитні рахунки. Кошти позичкового фонду, що є в

кожному комерційному банку, використовуються для надання банківського та споживчого кредиту, для придбання державних і муніципальних облігацій (*детально це питання буде розглянуто в темі № 11*);

б) *ощадні установи*, що розподіляються на:

- позиково-ощадні асоціації — кредитно-фінансова установа, що акумулює кошти, які зберігаються на ощадних, термінових і чекових депозитах. Кошти, що зберігаються в цих установах, використовуються для надання кредиту під заставу нерухомості;
- кредитні спілки — невеликі фінансові установи, що утворюються на кооперативних засадах певної соціальної групи для надання кредитів членам цієї групи.

Джерелами залучення коштів є внески учасників спілки, а використовуються вони для надання споживчого кредиту.

• **Ощадні установи контрактного типу** — це кредитно-фінансові установи, які залучають довготермінові заощадження на контрактних засадах. Фонди свої формують завдяки періодичним внескам згідно з контрактами.

Ощадні установи поділяються на:

а) *компанії із страхування життя*, страхування від пожеж і нещасних випадків. Кошти цих компаній формуються за рахунок внесків юридичних і фізичних осіб, а використовуються для довготермінового кредитування і фінансування, завдяки купівлі державних облігацій, акцій та облігацій корпорацій;

б) *пенсійні фонди* створюються фірмами для сплати пенсій робітникам і службовцям. Створення таких фондів дозволяє знизити податкові платежі фірм і використати їхні кошти для придбання акцій та облігацій корпорацій.

• **Інвестиційні посередники**, до складу яких долучаються:

а) *інвестиційний банк*, який проводить довготермінове кредитування, завдяки чому імовірно втілення великих науково-технічних проєктів. Розподіл функцій між комерційними та інвестиційними банками, наприклад, у США відбувся після кризи 1929–1933 років.

Спеціалізація у сфері довготермінового кредитування має сенс, оскільки впровадження великих інвестиційних проєктів пов'язане із значним ризиком. Інвестиційний банк мобілізує довгостроковий по-

зичковий капітал і передає його позичальникам завдяки випуску та розміщенню облігацій або інших боргових зобов'язань;

б) *іпотечний банк* — банк, що спеціалізується на видачі довготермінової позики під іпотеки (тобто ресурси за рахунок випуску та розміщення іпотечних облігацій);

в) *фінансова компанія* — отримує фонди шляхом продажу комерційних паперів, випуску акцій та облігацій. Залучені кошти надає споживачам у вигляді позик або кредитів на придбання споживчих товарів довготермінового користування, для ремонту будинків, на потреби малого бізнесу.

Наведена класифікація фінансових посередників характерна для кредитно-фінансової системи США, але значна кількість фінансових посередників уже працює на українському фінансовому ринку.

9.2. Спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові установи

Останніми роками на національних ринках позикових капіталів розвинутих країн важливу роль стали відігравати спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові інститути, які посіли важливе місце в накопиченні та мобілізації грошового капіталу.

Кредитно-фінансові установи в переважній більшості країн посідають важливе місце у їх кредитних системах, спеціалізуються на виконанні кількох операцій або в обслуговуванні обмеженого кола клієнтів, а останніми роками навіть починають діяти як серйозні конкуренти комерційних банків на ринку фінансових послуг. Найважливішою їх ознакою є вузька спеціалізація, обслуговування тих секторів ринку позичкових капіталів, де потрібні спеціальні знання й особливі технічні прийоми, які з різних причин не достатньо якісно обслуговуються комерційними банками.

Розвиток кредитно-фінансових інститутів в Україні зумовлений задоволенням об'єктивних потреб у фінансових послугах у зв'язку з переходом до моделі динамічно зростаючої економіки, зростанням доходів і заощаджень різних верств населення, оптимізацією структури виробничих витрат підприємств усіх форм власності, прискоренням і полегшенням руху капіталів та забезпеченням довгострокового інвестування коштів.

У нашій державі така ланка кредитної системи розвинута ще досить слабо. Це підтверджується фактом дуже незначної величини їхніх активів у сукупному ВВП (на 2007 рік активи позабанківських кредитних установ становили до 2% від ВВП). У розвинутих країнах таких як Німеччина цей показник сягає 75,5% від ВВП, а в США 261,8%.

Становлення вітчизняних небанківських кредитних установ відбувається дуже повільно і зовсім не відповідає тим завданням, що стоять перед державою в період розбудови ринкової економіки. Серед найбільш **актуальних проблем**, які гальмують формування потужної ланки небанківських кредитних установ і посиленням їх ролі в розвитку вітчизняної економіки, є:

- *недосконале правове поле*, в межах якого ці установи діють;
- *високий рівень недовіри* населення до дії багатьох установ цієї системи з причин багатьох випадків шахрайства з боку організаторів цілого ряду фінансових компаній;
- досить *слабкий контроль держави* за діями позабанківських кредитних установ, що значно підвищує ступінь ризику всіх учасників цього процесу і, передусім, ризик головного агента — інвестора.

До таких установ слід віднести: *страхові компанії, пенсійні фонди, позиково-ощадні асоціації, будівельні товариства, інвестиційні та фінансові компанії, інвестиційні та благодійні фонди, кредитні спілки, страхові компанії тощо*. Ці інститути суттєво потіснили банки в акумуляції заощаджень населення і стали важливим постачальником позикового капіталу.

Основні форми діяльності цих установ на ринку позикових капіталів зводяться до акумуляції заощаджень населення, надання кредитів через облігаційні позики корпораціям та державі, мобілізації капіталу через усі види акцій, надання іпотечних та споживчих кредитів, а також кредитної взаємодопомоги. Вказані інститути ведуть гостру конкуренцію між собою як за залучення грошових коштів, так і в сфері кредитних операцій.

Інвестиційні компанії та інвестиційні фонди здійснюють кредитування малих та середніх фірм. Їхні інвестиційні програми розраховані, як правило, на недовготривалий період і здійснюються в невеликих масштабах, на відміну від інвестиційних банків. Інвестиційні

компанії бувають двох видів: відкритого та закритого типу. В першому випадку інвестиційні компанії зобов'язуються викупити свої акції в акціонерів, у другому — ні.

Становлення ринкової економіки в Україні й гострота проблеми інвестиційних ресурсів зумовлюють необхідність розвитку інвестиційних інститутів. В Україні вони виникли ще до того, як з'явилися перші законодавчі акти, що регламентували їхню діяльність. На початку 1994 р. Президент України підписав Указ «Про інвестиційні фонди і інвестиційні компанії». Відповідно до указу Президента України, передбачено створення інститутів взаємного інвестування у формі інвестиційних фондів та інвестиційних компаній. Основна різниця між ними знаходилась у площині їх різних можливостей на ринку цінних паперів. *Інвестиційні фонди* створювалися як інститути спільного інвестування, тоді як *інвестиційна компанія* виступала як професійний торговець на ринку цінних паперів, крім того, за певних умов мала змогу здійснювати і колективне інвестування. Різниця була також у розмірах статутного фонду, формах організаційної структури та ін.

Інвестиційний фонд в Україні створювався як юридична особа, функцією якого було спільне інвестування. Його організаційна форма — акціонерне товариство закритого та відкритого типів. Статутний фонд формується за рахунок грошових коштів, цінних паперів, нерухомого майна тощо.

Згодом у 2001 р. прийнято *Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)»*.

Згідно з положеннями цього закону, в Україні створюються інститути спільного інвестування, які можуть бути відкритого, інтервального і закритого типів.

За формою своєї організації інститути спільного інвестування можуть бути як *корпоративними інвестиційними фондами, так і пайовими*.

Корпоративний інвестиційний фонд організовує свою діяльність за нормами, що встановлені законом України для акціонерних товариств.

Пайові інвестиційні фонди — це активи, які належать інвесторам на правах спільної часткової власності. Ці активи знаходяться в управлінні компанії, яка спеціалізується на управлінні активами. Пайові інвестиційні фонди не є юридичними особами.

Як свідчить досвід високорозвинутих країн Заходу, подальше вдосконалення інвестиційного бізнесу відбувається в напрямі посилення тієї ланки, яка забезпечує саме колективну організацію інвестування. Така перспектива розвиває і вітчизняні інвестиційні фонди. В 2007 р. в Україні було зареєстровано 107 публічних інститутів спільного інвестування. З них 8 – відкритих, 19 – інтервальних, 53 – закритих, а 27 перебували в процесі реєстрування [17, с. 26–35].

Фінансові компанії здійснюють кредитування клієнтів шляхом купівлі їх боргових зобов'язань. Серед фінансових компаній важливе місце посідають холдинг-компанії. Купівля зобов'язань дозволяє їм тримати великі пакети акцій компаній і здійснювати контроль над їхньою діяльністю. До фінансових компаній відносяться і кредитні установи, що обслуговують гуртову та роздрібну торгівлю, зокрема діючі у сфері споживчого кредиту.

Фінансові компанії надають такі послуги:

- залучення фінансових активів юридичних осіб із зобов'язанням щодо наступного їх повернення;
- залучення фінансових активів фізичних осіб із зобов'язанням щодо наступного їх повернення шляхом укладення договорів управління майном;
- надання позик;
- надання гарантій;
- надання фінансових кредитів за рахунок власних коштів;
- факторинг;
- фінансовий лізинг;
- діяльність з обміну валют;
- залучення коштів установників управління майном з метою фінансування будівництва житла;
- інші.

Враховуючи розмаїття фінансових послуг, які можуть надавати *фінансові компанії*, доцільно умовно розподілити фінансові послуги на три групи:

- діяльність з управління фінансовими активами;
- послуги кредитування;
- діяльність із забезпечення проведення розрахунків.

На кінець 2007 р. було 409 установ фінансових компаній, які мають право надавати фінансові послуги (302 – *фінансові установи зареєстровано в 2006 р.*, 277 – *у 2005 р.*) [17, с. 26–35].

Станом на кінець 2007 р. фінансові компанії залучили на будівництво житла 5,92 млрд грн, від фізичних та юридичних осіб — більше ніж 6 млрд грн, укладено договорів факторингу на суму 485,2 млн грн, а величина статутного та власного капіталів фінансових компаній становила майже 1,51 млрд грн.

Отже, позитивна статистика свідчить що фінансові компанії в Україні динамічно розвиваються, незважаючи на недосконале законодавство та інші правові перешкоди.

Недержавні пенсійні фонди створюються фірмами для виплати пенсій та допомоги працівникам і службовцям. Створення таких фондів дає змогу зменшити податкові платежі фірми та використувувати їх для купівлі акцій інших компаній, що забезпечує зміцнення фінансової могутності даної компанії.

Кошти цих фондів утворюються за рахунок внесків робітників, службовців, підприємств, а також прибутків від інвестицій самих пенсійних фондів. У пенсійних фондах західних країн акумулюються значні кошти, які інвестуються переважно в акції акціонерних компаній як на національному, так і на міжнародному ринках позикових капіталів. Профспілкові фонди є самостійною ланкою західної кредитної системи. Уряд заохочує розвиток пенсійних фондів, тому що частина їх резервів розміщується у короткострокові і довгострокові цінні папери.

Система недержавного пенсійного забезпечення становить третій рівень пенсійної системи, запроваджений *Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 р.*

Як відомо, в Україні відбувається помітне погіршення демографічної ситуації. Одним з прикладів цього є старіння населення. Так, якщо частка пенсіонерів у загальній кількості населення в 1991 р. становила 25,2%, то вже на початок 2007 р. цей показник сягав 30%. Тому все частіше в Україні постає питання щодо трансформації і реформування пенсійної системи.

Верховна Рада України прийняла два закони: *«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 2003 р.*

Закон України *«Про недержавне пенсійне забезпечення»* дає можливість створити систему недержавного пенсійного забезпечення і розвитку недержавних пенсійних фондів. На початку 2008 р. таких фондів було трохи більше ніж 90, а їхні активи становили 281 млн грн

(0,033 млрд дол. США), тоді як у Росії в таких фондах накопичено 15,5 млрд дол. США, а в Польщі — 40,7 млрд дол. США. Пенсійні внески від фізичних та юридичних осіб становили 234,4 млн грн.

Загальний розподіл пенсійних фондів за регіонами України залишається відносно сталим. Найбільша більшість недержавних пенсійних фондів зареєстрована в м. Києві — 64 з 96 [17, с. 33–34]. Активами недержавних пенсійних фондів управляють 44 компанії.

Досвід роботи таких фондів ще дуже малий, ситуація в економіці досить складна, але початок реформуванню пенсійної системи в нашій державі вже покладено. Про збільшення інтересу до недержавного пенсійного забезпечення в **2007 р.** свідчить зростання кількості учасників НПФ відповідно до укладених контрактів : протягом року вона зросла на 85,4 тис. осіб (на 44%) і на 31.12.07 **становила 278,7 тис. осіб** (88,4 тис. осіб — 2005 р., 193,3 тис. осіб — 2006 р).

Особливою групою є **ощадні установи**. Ощадні каси — це державні установи, які належать місцевим органам влади (муніципалітетам) або створені при державних поштових установах. Вони залучають вклади дрібних вкладників, купуючи на них облігації державних позик. Так, у США існують три види ощадних установ: ощадні банки, ощадно-позикові асоціації та кредитні спілки.

Особливістю ощадних банків є те, що вони купують цінні папери (облігації державних та місцевих органів влади). Ощадні банки можуть бути власністю клієнтів (взаємноощадні банки) або функціонувати як акціонерні товариства (фондові ощадні банки). В США існують також гарантійні ощадні банки, вкладники яких або отримують стабільний відсоток за вкладами («звичайні вкладники»), або відсоток, що коливається залежно від результатів діяльності банку («спеціальні вкладники»).

Кредитні спілки є різновидом кооперативів, створюваних окремими групами населення з метою об'єднання коштів для вирішення практичних проблем. Кредитні спілки утворюються на паях для короткострокового кредитування їх учасників (для будівництва або ремонту будинку, купівлі автомобіля тощо).

Перший спеціальний нормативний акт щодо *кредитних спілок в Україні* з'явився у 1993 р. Це був Указ Президента України, який затверджував «Тимчасове положення про кредитні спілки в Україні» Відповідно до нього, кредитна спілка набуває статусу суспільної

організації, що мала об'єднувати не менш як 50 осіб. За мету своєї діяльності кредитні спілки визначили фінансовий і соціальний захист членів спілки на основі взаємного кредитування. У кінці 2001 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про кредитні спілки». Згідно з цим законом, кредитна спілка визначена як неприбуткова організація, що на кооперативних засадах заснована фізичними особами, яка за рахунок сукупних грошових внесків задовольняє потреби своїх членів у взаємному кредитуванні та наданні різних фінансових послуг.

На кінець 2007 р. в Україні вже налічувалося більше ніж 834 кредитних спілок (*725 кредитних спілок – 2005 р.; 781 кредитна спілка – 2006 р.*).

Позичковий портфель цих спілок налічує 3,5 млрд грн (*1,9 млрд грн – 2006 р.; 1,1 млрд грн – 2005 р.*), загальні активи сягають 5,2 млрд грн (*3,2 млрд грн – 2006 р.; 1,9 млрд грн – 2005 р.*), а членами є понад 2392 тис. громадян нашої держави (*1791 тис. осіб – 2006 р.; 1231 тис. осіб – 2005 р.*) [17, с. 33–34].

Ринок кредитних спілок України продовжує стрімко розвиватися і демонструє позитивні тенденції. Основні з них такі:

- значно підвищився рівень капіталізації більшості кредитних спілок, а також суттєво поліпшився їхній фінансовий стан;
- зросла кількість «майданчиків» для надання послуг;
- КС досягли вищого рівня організаційної та системної інтеграції через участь у Всеукраїнських та місцевих асоціаціях, утворення об'єднання КС **«Програма захисту вкладів»**, подальший розвиток мережі об'єднаних КС, утворення нових елементів сервісної інфраструктури;
- започатковано проекти, що сприяють зростанню прозорості та відкритості діяльності КС, підвищенню рівня економічної освіченості та захисту прав їх членів.

Страхові компанії здійснюють страхування життя або майна. Важливим новим явищем у розвитку страхування в нашій державі стала поява нових видів страхування — страхування підприємницьких ризиків, перестраховання тощо.

У нашій країні існує майнове і особисте страхування. Майнове страхування розрізняється залежно від категорії та за видами застрахованого майна — страхування будівель та споруд, сільськогосподарських

культур та тварин, засобів автотранспорту і рибальських суден, домашнього майна тощо.

Взаємні страхові компанії являють собою кооперативну форму організації. Їхній капітал утворюється за рахунок платежів окремих осіб. Кожний застрахований згідно з правилами організації компанії стає частковим її співвласником. Тарифи взаємних компаній вищі, ніж акціонерних. Капітал цих компаній утворюється за рахунок продажу полісів, які дають право на участь у прибутках. Кожний застрахований вносить страхові платежі залежно від допустимої суми збитків компанії. Якщо внаслідок страхових операцій у компанії залишається прибуток, то його розподіляють між її членами або спрямовують на рахунок майбутніх платежів чи на збільшення страхової суми.

Процес розвитку страхової справи в Україні поступово набирає сили. На початок 2008 р. в Україні налічувалось 446 страхових компаній (*411 страх. компаній. – 2006 р.; 398 страх. компаній – 2005 р.*) [17, с. 21–22]. Проте потужність страхових компаній ще далека від тих вимог, які ставить ринкова економіка нашої країни. Так, на кінець 2007 р. загальні активи всіх страхових компаній **України становили близько 32,2 млрд грн** (*23,9 млрд грн – 2006 р.; 20,9 млрд грн – 2005 р.*) Із існуючих ризиків застраховано тільки 10%, тоді як у розвинутих країнах цей показник сягає 90–95%.

Правова база, яка регламентує **страхову справу**, пройшла декілька етапів розвитку:

- Декрет КМУ «Про страхування» який було прийнято в 1993 р.;
- Закон України «Про страхування» від 1996 р.;
- Закон України Про внесення змін до закону України «Про страхування» від 2001 р.

Для контролю за діяльністю страхових компаній створено Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю.

Ломбарди — це кредитні установи, які надають грошові позики під заставу рухомого майна. В нашій країні вони виникли на початку 20-х років. Ломбарди є державними госпрозрахунковими підприємствами. Вони перебувають у розпорядженні місцевих Рад у системі установ побутового обслуговування. Ломбарди були створені з метою надання можливості населенню зберігати предмети особистого користування і домашнього вжитку, а також брати позику під заставу цих речей.

Ломбарди видають позики на строк до трьох місяців у розмірі 75% від вартості оцінки заставлених речей і до 90% — вартості виробів з дорогоцінних металів, каменів, годинників у золотій оправі тощо. Оцінка речей, що здаються на зберігання або під заставу для одержання позики, здійснюється за домовленістю сторін, а вироби з дорогоцінних металів — за державними розцінками. Для розвитку своїх операцій ломбарди можуть користуватися банківським кредитом.

Порівняно з банками та кредитними спілками ломбарди мають меншу частку на ринку кредитування. Але в зв'язку з простою процедурою оформлення ломбардні кредити користуються попитом.

Сума фінансових кредитів наданих під заставу майна (дорогоцінних металів, побутової техніки, нерухомості та ін.) в Україні становить:

- 2005 р. — 1,04 млрд грн;
- 2006 р. — 1,06 млрд грн;
- 2007 р. — 1,4 млрд грн

Як бачимо, в нашій країні ломбарди залишаються одним із найбільших консервативних і стабільних фінансових інститутів для фізичних осіб — вони орієнтовані на видачу дрібних та короткострокових кредитів. Середня сума ломбардного кредиту в Україні за останні три роки коливається в межах 300–450 грн, а середній строк кредиту — 10–12 днів. Відсоткові ставки коливаються від 0,3 до 1% за день [17, с. 31–32].

9.3. Міжбанківські об'єднання

У кредитних операціях усе більш значну роль відіграють **міжбанківські об'єднання**. Вони утворюються з метою координації дій, підвищення ефективності операцій та захисту професійних інтересів учасників цього об'єднання.

Нині у світі існує велика кількість різноманітних міжбанківських об'єднань, утворення яких ґрунтується як на добровільному об'єднанні самостійних банків («злиття»), так і на правах власності, контролю, централізованого управління, прямого підпорядкування та залежності («поглинання»).

Головними представниками міжбанківських об'єднань є:

- асоціативного комерційного типу — консорціуми та картелі;
- корпоративного типу — концерни та трести.

Банківський консорціум — це тимчасове об'єднання на договірній основі кількох банків для спільного проведення кредитних, гарантійних або інших банківських операцій. Головна мета консорціуму: збільшення обсягів операцій концентрацією ресурсів, розподіл ризиків, що дає можливість обмежити втрати для кожного учасника консорціуму в разі неплатежів позичальників.

Банківський картель — об'єднання великих банків, в основі якого лежить угода про розподіл сфер діяльності (узгодження і проведення єдиної політики при встановленні відсоткових ставок та виплати дивідендів, умов кредитування тощо).

Банківський концерн — це монопольне об'єднання акціонерних банків, де великий банк (головне акціонерне товариство) володіє контрольним пакетом акцій юридично самостійних банків (дочірніх товариств), тим самим фактично встановлює фінансовий контроль за їхньою діяльністю.

Банківський трест — це монопольне об'єднання банків, яке утворюється об'єднанням власності банків, що входять до його складу. При цьому останні втрачають юридичну, комерційну самостійність і підпорядковуються єдиному органу управління. На відміну від концерну, трест ґрунтується не на акціонерній, а на пайовій формі власності.

В Україні перше асоціативне міжбанківське об'єднання створено 1992 р. — асоціація українських банків. Асоціація об'єднувала 130 банків.

ПРАКТИКУМ

Питання для самоконтролю

1. Сутність фінансових посередників.
2. Місце фінансових посередників у структурі фінансового ринку.
3. Спеціалізовані небанківські установи.

Питання для обговорення на семінарських заняттях:

1. Спеціалізовані фінансово-кредитні інститути: сутність, основні види та об'єктивні умови становлення і розвитку.
2. Страхові компанії та основні напрями їхньої спеціалізації.
3. Кредитні спілки та ломбарди: перспективи їх розвитку в Україні.
4. Лізингові компанії.
5. Інвестиційні компанії та інвестиційні фонди, - їхнє місце в грошово-кредитній системі України.
6. Міжбанківські об'єднання та їхня роль у діяльності кредитної системи.
7. Недержавні пенсійні фонди: механізм їхнього функціонування та характеристика.
8. Правове забезпечення фінансово-кредитних інститутів.
9. Причини становлення та розвитку спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів.
10. У чому проявляються відмінності СФКІ від банків?
11. Кредитні спілки та їхні відмінності від інших ФКУ.
12. У чому специфіка ломбардних позичкових операцій.

Теми для рефератів

1. Класифікація і характеристика фінансових посередників.
2. Функції фінансових посередників.
3. Аналіз діяльності недержавних пенсійних фондів України.
4. Аналіз діяльності страхових компаній, основні операції та функції.
5. Кредитні спілки як різновид кооперативів.

6. Інвестиційні компанії та інвестиційні фонди, кредитування малих та середніх фірм.
7. Розвиток кредитно-фінансових інститутів в Україні.
8. Проаналізуйте позитивні і негативні риси державних і приватних пенсійних фондів.

Тестові завдання

1. До спеціалізованих небанківських кредитно-фінансових установ відносять:

- а) страхові компанії;
- б) пенсійні фонди;
- в) НБУ;
- г) інвестиційні компанії;
- д) банківські концерни.

2. До інвестиційних фінансових посередників відносять:

- а) пенсійні фонди;
- б) ломбарди;
- в) лізингові компанії;
- г) факторингові компанії;
- д) кредитні спілки.

3. Фінансовий посередник, що спеціалізується на видачі позичок населенню під заставу рухомого майна, — це:

- а) лізингові компанії;
- б) страхові компанії;
- в) ломбарди;
- г) інвестиційні фірми;
- д) факторингові компанії.

4. Пенсійні фонди — це:

- а) фінансові посередники, що спеціалізуються на управлінні вільними грошовими коштами інвестиційного призначення;
- б) посередники, що працюють на кооперативних засадах і спеціалізуються на задоволенні потреб своїх членів, переважно підприємств малого і середнього бізнесу будь-якої форми власності;

в) спеціалізовані фінансові посередники, які на договірній основі акумулюють кошти юридичних і фізичних осіб у цільові фонди, з яких здійснюють виплати громадянам після досягнення певного віку;

г) фінансові посередники, що спеціалізуються на купівлі у фірм права на вимогу боргу;

д) правильної відповіді немає.

5. Факторинг – це:

а) купівля банком у клієнта права на вимогу боргу;

б) діяльність комерційного банку за дорученням;

в) посередництво в одержанні клієнтом боргу;

г) здача в оренду на тривалий строк предметів довгострокового користування.

6. Джерелами формування ресурсів лізингових компаній є:

а) резервний та пайовий капітали;

б) власний капітал та банківські позички;

в) короткострокові кредити;

г) нерозподілений прибуток;

д) сума додатково вкладеного капіталу.

7. Не можуть бути об'єктами лізингу:

а) нерухоме і рухоме майно;

б) продукція підприємства;

в) земельні ділянки та інші природні об'єкти;

г) транспортні засоби;

д) обчислювальна техніка.

8. Основні операції які виконують кредитні спілки:

а) лізинг;

б) короткострокове кредитування їхніх учасників;

в) переказ грошей;

г) створення депозитів;

д) обслуговування рахунків громадян України.

9. Інвестиційні компанії – це:

а) компанії, які інвестують кошти в устаткування, будівлі, споруди;

б) фінансові посередники, що спеціалізуються на купівлі у фірм права на вимогу боргу;

в) фінансові посередники, що спеціалізуються на придбанні предметів тривалого користування та передачі їх в оренду;

г) фінансові посередники, які акумулюють грошові кошти дрібних приватних інвесторів шляхом випуску власних цінних паперів, а потім розміщують їх в акції інших корпорацій та в державні цінні папери.

10. З дивідендів і відсотків за цінними паперами формуються доходи:

- а) кредитних фондів;
- б) фінансових фондів;
- в) страхових фондів;
- г) лізингових фондів;
- д) інвестиційних фондів.

11. Діяльність щодо продажу паїв своїм членам, стягування з них спеціальних внесків, одержання позичок у банках, одержання доходів від поточної діяльності ведуть:

- а) інвестиційні фірми;
- б) кредитні спілки;
- в) факторингові компанії;
- г) фінансові компанії.

12. Факторинг, який є комплексною системою обслуговування клієнта і зосереджує в собі бухгалтерські, юридичні, консультаційні та інші послуги, називається:

- а) інвестиційний;
- б) конфіденційний;
- в) комісійний;
- г) емісійний;
- д) конвенційний.

13. Діяльність щодо продажу страхових полісів з метою мобілізації певної суми коштів та розміщення її в доходні активи здійснюють:

- а) інвестиційні компанії;
- б) фінансові компанії;
- в) кредитні спілки;
- г) страхові компанії;
- д) ломбарди.

14. Страховий платіж – це:

- а) плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний внести страховикові згідно з договором;
- б) ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за визначений період страхування;
- в) грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку;
- г) грошова сума, яка виплачується страховиком за умови майнового страхування і страхування відповідальності при настанні страхового випадку.

15. Діяльність щодо направлення мобілізованих коштів у позички фізичним і юридичним особам для придбання товарів здійснюють:

- а) лізингові компанії;
- б) фінансові компанії;
- в) факторингові компанії;
- г) інвестиційні фірми;
- д) ломбарди.

Задачі

Задача № 1

Менеджер фірми «Х» має намір продати продукцію в кредит, надавши змогу покупцям розплатуватися через два місяці. Але для того щоб розплатитися за рахунками, фірмі «Х» доведеться взяти кредит у кредитній спілці. Кредитна спілка надає фірмі «Х» кредити з 12%-ою номінальною складною ставкою із щомісячним компаундингом. Менеджер фірми «Х» має намір покласти виплати за номінальною ставкою на своїх покупців, що в результаті повинно

повністю покрити фінансові витрати фірми «Х». Яким повинно бути значення цієї номінальної ставки?

Задача № 2

Визначте номінальну теперішню вартість грошових коштів за такими даними: початкова сума розміщення становить 5 000 грн; реальна річна відсоткова ставка дисконтування вартості грошових коштів становить 40%; річний темп інфляції прогнозується на рівні 16%; періодом розміщення грошових коштів передбачаються 3 роки, інтервалом дисконтування вартості – 1 рік.

Задача № 3

Клієнт банку бажає отримати 1000 грн 1 січня 2012 р. Банк проводить 17%-ий компаундинг щорічно за простою ставкою. Яку суму слід покласти на рахунок 1 січня 2009 р., з тим, щоб 1 січня 1999 р. отримати 1000 грн?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 12.07.2000 р.
2. Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» від 2001 р.
3. Закон України «Про кредитні спілки» від 2001 р.
4. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 2004 р.
5. Декрет КМУ «Про страхування» який було прийнято в 1993 р.
6. Закон України «Про страхування» від 1996 р.
7. Закон України Про внесення змін до закону України «Про страхування» від 2001 р.
8. *Гетьман В.* Банківська система України: діяльність і проблеми // Банківська справа. — 1995. — № 1.
9. *Гроші та кредит* / Авт. кол. під кер. М. І. Савлука. — К.: Либідь, 2006. — 598 с.
10. *Корнієв В.* Еволюція і перспективи фінансового ринку в Україні // Економіка України. — 2007. — № 9. — С. 21–29.
11. *Леоненко П. М., Юхименко П. І., Ільєнко А. А. та ін.* Теорія фінансів: Навч. посібник / За ред. О. Д. Василика — М.: Центр навчальної літератури, 2005 р. — 480 с.
12. *Мороз. А. М.* Чи достатньо в економіці України платіжних засобів? // Вісник НБУ. — 1996. — № 3.
13. *Савелко Т.* Теоретичні аспекти ринку банківських послуг України // Економіка України. — 2007. — № 8. — С.27–32.
14. *Славячок Р. А.* Кооперативні кредитні установи у фінансовому забезпеченні розвитку фінансового бізнесу // Фінанси України. — 2006. — № 2. — С. 96–105.
15. *Фінанси:* курс для фінансистів: Навч. посібник / За ред. В. І. Оспіщева. — К.: Знання, 2008. — 567 с.
16. *Фінансові послуги* // Всеукраїнський аналітичний журнал // Підсумки діяльності ринків небанківських фінансових послуг України. — 2008. — № 3. — С. 20–35.
17. *Швайка М. А.* Банківська система України: шляхи реформування і підвищення ефективності. — К.: Парламентське вид-во, 2007. — 196 с.
18. *Ющенко В. А.* Банківська система України у ринковій економіці // Економіка України. — 1994. — № 3.

Тема 10. ЦЕНТРАЛЬНІ БАНКИ

- 10.1. Загальна характеристика центральних банків.
- 10.2. Функції центральних банків.
- 10.3. Національний банк України та його функції.
- 10.4. Валютна політика та роль НБУ в її реалізації.

10.1. Загальна характеристика центральних банків

Головною ланкою банківської та кредитної системи будь-якої держави є *центральний банк*.

Центральний банк — це емісійно касовий центр країни (державна установа), що здійснює нагляд за банківською системою і несе відповідальність за проведення монетарної політики в державі з метою забезпечення стабільного неінфляційного розвитку економіки.

Центральні банки в їх сучасному вигляді існують порівняно недавно. На ранніх стадіях розвитку капіталізму чіткого розмежування між центральними (емісійними) та комерційними банками не було. Комерційні банки активно вдавались до випуску банкнот з метою залучення капіталу. У міру розвитку кредитної системи проходив процес централізації банківської емісії в деяких великих комерційних банках. Підсумком цього процесу стало закріплення за одним з банків монопольного права на випуск банкнот. Спочатку такий банк називався емісійним, або національним, а в подальшому — центральним, що відповідало його зверхньому положенню в кредитній системі.

Перший національний банк — шведський «Ріксбанк» — був заснований у 1668 р. на межі переходу від феодалізму до капіталізму. В 1694 р. був заснований Банк Англії. Але ці банки не володіли правом на емісію грошових знаків і їх функції відрізнялись від функцій сучасних центральних банків. Так, Банк Англії спочатку повинен був фінансувати торгівлю та промисловість, а Банк Нідерландів — внутрішню та зовнішню торгівлю. Центральні банки в їхньому сучасному вигляді виникли в XIX ст. Тепер практично в усіх країнах світу існують центральні банки, але між ними є вагомі відмінності, зумовлені особливостями політичного та фінансово-економічного розвитку країн.

Серед різних функцій центральних банків потрібно виділити основні, без яких неможливе виконання головної мети центрального банку, — *збереження стабільності національної грошової одиниці, професійному нагляді та координації діяльності банківської системи*; та додаткові, що відповідають рішенням цього завдання.

Центральні банки самостійно розробляють і впроваджують конкретні заходи щодо реалізації пріоритетів грошово-кредитної політики, визначених урядом, беруть безпосередньо участь у формуванні пропозиції грошей, щоб ефективно здійснювати урядові програми і стимулювати економічну кон'юнктуру в країні.

Центральні банки мають особливий правовий статус, обумовлений тим, що вони поєднують у собі окремі риси банківської установи і державного органу управління. Центральні банки здійснюють банківські операції, що приносять дохід (кредитування комерційних банків, операції з іноземною валютою, операції з цінними паперами), але метою проведення цих операцій не є проведення прибутку.

Центральний банк нашої країни — **Національний банк України** — за своїми функціями принципово не відрізняється від центральних банків інших країн. Він підзвітний Верховній раді України, а тому незалежний від Уряду, але активно співпрацює з ним.

Зростаючі масштаби *сучасної економічної діяльності*, ускладнення характеру внутрішніх та зовнішніх господарських зв'язків суб'єктів господарювання створюють об'єктивні економічні передумови посилення ролі держави в регулюванні суспільного виробництва. Основні завдання економічної політики держави в умовах ринкової економіки зумовлені існуючими рівнями інфляції та безробіття, досягненням певних темпів економічного зростання і рівноваги платіжного балансу. Успішність досягнення таких цілей значною мірою залежить від ефективності роботи **кредитно-фінансової системи** країни, ключова ланка якої — *центральний банк*. Він є головним органом державного регулювання макроекономічних процесів за допомогою монетарних важелів. Відповідно до монетарних цілей центральний банк проводить державну валютну політику, основними критеріями визначення якої є рівень розвитку валютного ринку, валютний курс і пов'язана з ним стабільність національних грошей. За таких обставин валютно-курсова політика як одна з головних форм регулювання зовнішньоекономічних відносин набуває

ключового значення в практичній реалізації державного впливу на перебіг усіх господарських процесів з метою реалізації стратегії економічного розвитку і розбудови ефективно функціонуючого ринкового механізму.

Валютно-фінансові відносини є складовою економіки окремих країн та світового співтовариства в цілому. Тісні економічні зв'язки між країнами мають як негативний, так і позитивний вплив на стан світової та національної валютних систем. Саме механізми **валютного регулювання** забезпечують стабільність валютних відносин в окремій державі й у світі, захищають національні валютні системи від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, стимулюють розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, сприяють вирішенню економічних проблем держави. Перехід до відкритої ринковоорієнтованої економіки, що здійснюється в *Україні* в межах економічної реформи, розширення зовнішньоекономічної діяльності, спрямованої на поглиблення світогосподарських зв'язків, зумовили необхідність глибокого, всебічного обґрунтування тих принципів змін, що відбуваються в процесах валютного регулювання в умовах переходу від адміністративно-командної до ринкової економіки.

Основною метою грошово-кредитної та валютної політики, як правило, є стабільний рівень цін та стабільність грошової одиниці.

Цінову стабільність у якості кінцевої мети грошово-кредитної політики обирають, насамперед, економічно розвинуті країни, зокрема це стосується країн, де центральні банки таргетують інфляцію. Першими про цінову стабільність подбали влади Нової Зеландії (1990 р.) та Канади (1991 р.), згодом до них приєдналися Велика Британія, Фінляндія, Швеція, Австралія та Іспанія. У європейській системі центральних банків влада кожної країни обрала первинною метою своєї політики цінову стабільність. В Японії у 1998 р. законодавство про центральний банк було переглянуто, у результаті чого цінова стабільність була визначена як принцип валютного та грошово-кредитного регулювання (табл. 10.1).

У законах про центральний банк країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою кінцевою метою зазначено «внутрішня та зовнішня стабільність національної грошової одиниці» — низька інфляція та стійкий валютний курс.

Кінцеві цілі діяльності центральних банків країн «Великої сімки»

Грошова влада	Цілі грошово-кредитної політики
ФРС США	Ефективне сприяння цілям максимальної зайнятості, стійких цін та помірних довгострокових відсоткових ставок
Банк Канади	Сприяння результатам економічної діяльності та поліпшенню стандарту життя канадців шляхом збереження низької, стійкої та передбачуваної інфляції
Банк Англії	1. Грошова стабільність (цінова стабільність та довіра до національної валюти). 2. Фінансова стабільність (виявлення та скорочення загроз фінансової системи в цілому)
Банк Франції	Забезпечення цінової стабільності (згідно з Маастрихтською угодою в межах єврозони)
Німецький Бундесбанк	Забезпечення цінової стабільності (згідно з Маастрихтською угодою в межах єврозони)
Банк Італії	Забезпечення цінової стабільності (згідно з Маастрихтською угодою в межах єврозони)
Банк Японії	1. Емісія банкнот, а також валютне та грошово-кредитне регулювання. 2. Забезпечення безперебійних розрахунків між банками та іншими фінансовими інститутами, сприяння впорядкованому функціонуванню фінансової системи

Україна не є винятком — ст. 99 Конституції України встановлено особливий конституційно-правовий статус Національного банку України, а його основною функцією названо забезпечення стабільності грошової одиниці України.

Відповідно до ст. 6 **Закону «Про Національний банк України»**, на виконання своєї основної функції Національний банк сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, — цінової стабільності. Це пояснюється дією у сфері забезпечення цінової стабільності чинників, які перебувають поза межами монетарної політики НБУ і до яких належать: адміністративне регулювання цін з боку уряду, практика монопольного ціноутворення, незавершеність структурних реформ, низька потужність фондового ринку, зовнішні та внутрішні цінові шоки.

10.2. Функції центральних банків

Основні функції, що здійснюються всіма без винятку центральними банками, поділяються на регулювальні, контрольні та обслуговувальні.

До регулювальних функцій відносять:

- управління сукупним грошовим оборотом;
- регулювання грошово-кредитної сфери;
- регулювання попиту та пропозиції на кредит.

Під контрольними функціями розуміють:

- здійснення контролю за функціонуванням кредитно-банківської системи;
- проведення валютного контролю.

Обслуговувальні функції здійснюються при:

- організації платіжно-розрахункових відносин комерційних банків;
- кредитуванні банківських установ та уряду;
- виконанні центральним банком ролі фінансового агента уряду.

А тепер розглянемо ці функції більш детально.

Регулювальна функція, яка притаманна всім без винятку центральним банкам, включає *розробку та проведення грошово-кредитної політики*, яка, в свою чергу, включає в себе:

- визначення напрямів розвитку грошово-кредитної політики;
- вибір основних інструментів грошово-кредитної політики;
- створення та впровадження статистичної бази даних по грошовій масі, кредитах та заощадженнях;
- проведення аналізу і досліджень з проблем економіки та грошово-кредитної сфери даної країни або інших держав, які створюють основу грошово-кредитної політики;
- складання грошових програм та контроль за їхнім виконанням.

Не менш важливою регулювальною функцією центрального банку є *регулювання попиту та пропозиції* на кредит та іноземну валюту, що здійснюється за допомогою проведення інтервенцій на грошовому та валютному ринках. З метою кредитної експансії центральні банки застосовують заходи щодо зниження рівня ліквідності кредитно-банківських інститутів, а при кредитній експансії застосовують протилежні дії. Аналогічне значення мають валютні інтервенції.

Контроль за функціонуванням кредитно-банківської системи — одна з основних функцій центральному банку, яка зумовлена необхідністю підтримати стабільність цієї системи, оскільки довіра до національної грошової одиниці допускає наявність стійких та ефективно працюючих кредитно-банківських інститутів.

Не менш важливою контрольною функцією центрального банку є здійснення валютного контролю та валютного регулювання.

Забезпечення *безперервного функціонування системи* готівкових та безготівкових розрахунків — одна з **обслуговувальних функцій** центрального банку.

Першочергово діяльність центрального банку в цій сфері обмежувалась випуском в обіг паперово-грошових знаків. Грошова емісія і зараз є основою діяльності всіх центральних банків. У подальшому в міру розвитку безготівкових розрахунків центральний банк почав виступати в ролі організатора і учасника платіжно-розрахункових відносин.

За допомогою кредитування уряду центральні банки здійснюють фінансування державного боргу та дефіциту державного бюджету. Це особливо широко використовується в країнах, що розвиваються, де позики центрального банку уряду становлять значну частину їхніх активів. І навпаки, розвинуті держави уникають подібної практики. У зв'язку з цим така функція відноситься не до основних, а до додаткових.

Ще одна обслуговувальна функція центрального банку — здійснення ним *ролі фінансового агента уряду*, тобто ведення урядових рахунків та управління активами різних урядових відомств. У деяких країнах, наприклад у США, центральні банки здійснюють цю функцію разом з комерційними банками. В інших державах, наприклад в Італії, центральний банк є практично бухгалтером урядових установ.

Додаткові функції центрального банку не пов'язані безпосередньо з його головним завданням (збереження стабільності національної грошової одиниці), але сприяють його реалізації. До цих функцій відносять: керування державним боргом, проведення аналітичних розслідувань та ведення статистичної бази даних, виготовлення банкот тощо.

Функції проведення *аналітичних та статистичних досліджень* за своїм характером можуть бути досить неоднаковими та нерівно-

значними в центральних банках різних країн. Аналіз у сфері грошово-кредитної та валютної політики в основному ґрунтується на даних платіжних балансів. У деяких країнах (Бельгії, Німеччині, Франції, Нідерландах, Японії) це зумовлено делегуванням центральному банку функції збору та аналізу такого роду даних.

Завдання всіх центральних банків — випуск в обіг банкнот та забезпечення їхньої циркуляції на території країни. При цьому лише деякі центральні банки (Італії, Великобританії, Бельгії, Іспанії) мають спеціальні структурні підрозділи по випуску банкнот.

Таким чином, **центральні банки** — це органи державного регулювання економіки, яким надано монопольне право випуску банкнот, регулювання грошового обігу, кредиту, валютного курсу, зберігання золотовалютних резервів. Центральний банк є «банком банків», фінансовим агентом уряду при обслуговуванні державного бюджету.

10.3. Національний банк України та його функції

В Україні центральним банком є **Національний банк України (НБУ)**. Він являє собою перший рівень банківської системи. НБУ створений згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» і діє на підставі Закону «Про Національний банк України». Як центральний банк, НБУ виконує такі основні функції:

- емісія грошей та організація їхнього обігу;
- є кредитором останньої інстанції для комерційних банків;
- організація розрахунків між банками;
- обслуговування державного боргу країни;
- проведення операцій на ринку державних цінних паперів та валютному ринку;
- видача комерційним банкам ліцензій на здійснення банківських операцій та операцій з іноземною валютою;
- контроль за діяльністю комерційних банків.

Він виконує традиційні функції, характерні для центрального банку держави: є емісійним і розрахунковим центром держави, «банком банків» і банкіром уряду. Він здійснює регулювання і контроль за кредитно-фінансовою системою країни в цілому (рис. 10.1).

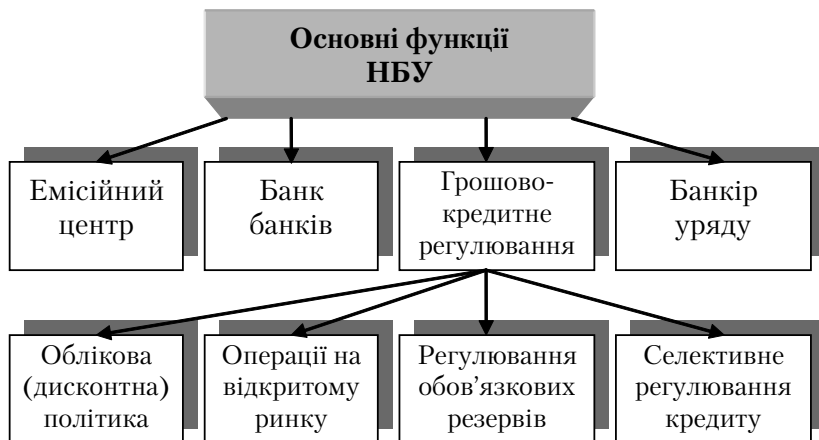

Рис. 10.1. Основні функції Національного банку України

Національному банку надане монопольне право на випуск грошей в обіг. Казначейство ж Міністерства фінансів України не має права емісії грошей і здійснює фінансування державних витрат у межах доходів, що надійшли в бюджет, а також отриманих кредитів. Цим самим забезпечується кредитна основа сукупного грошового обігу України.

Національний банк України було створено у 1991 р. Він являє собою систему єдиного банку, що включає в себе центральний апарат, розташований у Києві, Кримське республіканське і 24 обласні управління. Управління НБУ діють від його імені в межах наданих їм повноважень і функцій. Вони підзвітні Правлінню банку.

До функціональних підрозділів НБУ належать обчислювальні, розрахунково-касові центри, регіональні і Центральна розрахункові палати. Структурним підрозділом НБУ виступає апарат інкасації. Керівним органом НБУ є Правління, яке очолює Голова Правління.

Як розрахунковий центр країни, НБУ встановлює правила проведення безготівкових розрахунків господарськими суб'єктами, а також організовує розрахунки між комерційними банками в Україні. Він представляє інтереси держави у відносинах з центральними банками інших країн, у міжнародних фінансово-кредитних установах.

НБУ встановлює правила і проводить реєстрацію комерційних банків, видає ліцензії на проведення валютних операцій, здійснює нагляд за діяльністю комерційних банків на території України.

Як банк банків, він веде рахунки комерційних банків, здійснює їхнє розрахунково-касове обслуговування, надає кредити комерційним банкам, установлює правила функціонування міжбанківського кредитного ринку в Україні.

НБУ організовує касове виконання бюджету банківською системою України, надає кредити уряду. На нього покладене виконання операцій по розміщенню державних цінних паперів, обслуговуванню внутрішнього державного боргу.

Крім того, на Національний банк покладене виконання операцій, пов'язаних із функціонуванням валютного ринку України. Він, за узгодженням із Кабінетом Міністрів, установлює офіційний курс національної грошової одиниці, створює валютні резерви, організовує операції з монетарними металами.

10.4. Валютна політика та роль НБУ в її реалізації

Система валютного регулювання в Україні формувалась у складних і суперечливих соціально-економічних умовах. Вони характеризувались різким падінням обсягів виробництва, розривом традиційних господарських зв'язків між республіками СРСР та колишньої Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), гіперінфляцією, посиленням хаотичних процесів в економіці.

На практиці використання такої системи означало реальне введення режиму конвертованості валюти без попереднього забезпечення її економічних передумов (конкурентоспроможної економіки, соціальних «амортизаторів», гнучкої системи цін, розвинутої банківської інфраструктури, помірних темпів інфляції тощо). Результатом такого підходу стала хронічна нерівновага на валютному ринку (нестача пропозиції), постійна девальвація національної валюти, доларизація внутрішнього обігу та бартеризація зовнішньоторгового обороту.

Нормативно-правові передумови управління валютною сферою в Україні як незалежній державі були закладені прийняттям 16 квітня 1991 р. *Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»*.

Обов'язковому розподілу підлягала виручка в іноземній валюті від зовнішньоекономічної діяльності всіх суб'єктів цієї діяльності.

У 1993 р. вводиться в дію *Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого № 15 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»*. Цим Декретом визначаються основні принципи валютного регулювання в країні, порядок виконання валютних операцій, функції державних органів, що забезпечують валютне регулювання, а також права і обов'язки суб'єктів валютних відносин та їх відповідальність за порушення валютного законодавства.

Згідно з Декретом, єдиним законним платіжним засобом на території України є *валюта України*. У зв'язку з цим усі надходження резидентам країни в іноземній валюті підлягають обов'язковому продажу через уповноважені банки.

У статті 8 Декрету «Валютний (обмінний) курс» визначається, що рівень валютного курсу встановлюється «Національним банком України на підставі результатів торгів валютними цінностями на міжбанківському валютному ринку України».

З жовтня 1994 р. розпочався новий етап розвитку валютного регулювання в Україні. Суть його полягала в подальшій лібералізації валютного ринку, встановленні єдиного обмінного курсу для готівкових розрахунків, у підготовці передумов для введення нової грошової одиниці — гривні. Підвалини цього етапу закладалися *Указом Президента України від 22 серпня 1994 р.*, котрий визначав правові рамки функціонування міжбанківського валютного ринку і передбачав у II півріччі 1994 р. забезпечити поступове зближення й уніфікацію офіційного і ринкового валютних курсів.

На цьому етапі розвитку валютного регулювання, що тривав до вересня 1996 р., основним напрямом валютної політики, передбаченим програмою економічних реформ Президента України, було здійснення заходів щодо поступової лібералізації та децентралізації валютного ринку України, а саме:

- створення умов, які б щонайбільше наближали курс національної валюти до його реального значення (розформування Тендерного комітету, визначення курсу українського карбованця на підставі відновлених торгів на УМВБ);
- забезпечення пріоритету національної валюти як платіжного засобу через поступове обмеження готівкового та безготівкового обігу іноземної валюти в Україні;

- здійснення децентралізації внутрішнього валютного ринку (створення незалежних валютних бірж у різних регіонах країни, зняття обмежень на здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку з купівлі-продажу іноземної валюти щодо поточних операцій);
- здійснення лібералізації внутрішнього валютного ринку (поступове скорочення обмежень щодо використання валюти та форми платежів).

Розвиток валютного ринку в Україні, забезпечення внутрішньої конвертованості та певна стабілізація національної валюти створили передумови для того, щоб Україна у травні 1997 р. могла заявити про приєднання до статті VIII Статуту МВФ. Це означало, що з юридичного погляду в рамках світової валютної системи гривня стала вільно конвертованою валютою за поточними операціями.

Після успішного впровадження гривні восени 1996 р. Україна ви-йшла на новий рівень своєї стабілізаційної політики, адже введення нової грошової одиниці в країнах з перехідною економікою часто розглядається як важливий необхідний крок започаткування реального відродження економіки. Валютна політика 1997 р. характеризувалася своєю послідовністю і прозорістю, що, звичайно, було зумовлено встановленням чіткого валютного коридору та його утримуванням протягом усього року.

У 1999 р. валютна політика зазнала ще одного нового повороту, що суттєво відрізняв її реалізацію від такої, що спостерігалась у два попередні роки. Стрімка девальвація в 1999 р. була продовженням кризи 1998 р., а слабкі структурні перетворення не дали можливості усунути кризові чинники. Головною ознакою валютної політики року стало безумовне наповнення валютних резервів центрального банку в умовах наближення високих виплат обслуговування зовнішніх боргів і фактично повної відмови від інтервенцій на підтримку національної валюти. Вартістю такої політики стало падіння гривні в другій половині 1999 р. — на початку 2000 р.

Відповідно до грошово-політичних цілей НБУ проводить *поточну валютну політику та довгострокову або стратегічну (структурну) валютну політику.*

Поточна валютна політика — це сукупність заходів, спрямованих на щоденне, оперативне регулювання валютного курсу, валют-

них операцій, функціонування валютного ринку та ринку золота, у тому числі за допомогою дисконтної та девізної політики, зокрема валютної інтервенції, валютних обмежень, валютного субсидування та диверсифікації валютних обмежень.

Головним завданням поточної валютної політики є забезпечення нормального функціонування національної валютної системи, уникнення стійкого від'ємного сальдо платіжного балансу країни, узгодження інтересів як експортерів, так й імпортерів.

Основними цілями проведення *поточної валютної політики* є:

- підвищення ефективності зовнішньоекономічних зв'язків через проведення політики курсоутворення;
- забезпечення стабільності у сфері обміну, що опосередковується використанням іноземної валюти;
- підвищення ліквідності національних грошей (це поняття не тотожне з міжнародною ліквідністю країни);
- підтримання збалансованості статей платіжного балансу.

Поточна валютна політика також передбачає:

- поточне регулювання системи валютних обмежень і системи економічних нормативів (зокрема проведення операцій на страховому ринку, фондовому та інших сегментах фінансового ринку);
- створення сприятливих умов для інвестування національної економіки;
- оперативне регулювання кон'юнктури валютного ринку за допомогою інтервенцій для зменшення спекулятивного тиску на валютний ринок;
- вдосконалення організаційно-правової структури валютного ринку;
- здійснення жорсткого контролю за операціями з переміщення капіталу резидентами й нерезидентами на валютному ринку;
- вдосконалення контролю за експортно-імпортними операціями;
- вдосконалення міждержавних розрахунків і опрацювання можливостей різноманітних форм інтеграції;
- вдосконалення механізму курсоутворення відповідно до структурних змін в економіці;
- проведення валютно-курсової політики, яка базується на цільових орієнтирах сфери грошово-кредитних відносин.

Поточна валютна політика здійснюється на основі щоденних операцій на валютному та фінансовому ринку, а також за допомогою застосування контролюючих та регламентуючих важелів впливу на сферу валютних операцій. Тобто, повсякденний рух валютних цінностей між учасниками економічних процесів є об'єктом регулятивного впливу поточної валютної політики держави. Важливим елементом проведення поточної валютної політики є *таргетування валютного курсу*.

Центральний банк країни, яка щільно інтегрована у світогосподарські зв'язки і, крім того, має значну частку експорту та імпорту у ВВП, може розглядати рівень зовнішньої купівельної спроможності національних грошей (валютний курс) як проміжний орієнтир монетарної політики. Це означатиме, що стан зовнішнього сектора економіки є як джерелом, так і об'єктом впливу на вектор монетарної політики. Коливання зовнішньої купівельної спроможності національних грошей багато в чому впливають на стан не тільки реального, а й фінансового сектора. Крім того, валютний ринок відображає ту активність кредитних інститутів, яка не пов'язана з кредитуванням економіки. Тобто, надлишкова ліквідність банківської системи спрямовується на валютні спекуляції, які можуть дестабілізувати платіжний баланс країни. Тому НБУ часто вибирає за один з проміжних орієнтирів валютний курс, намагаючись нівелювати вплив на нього тих процесів, що не пов'язані з тенденціями світової економіки чи тенденціями в реальному секторі національного господарства.

Якщо НБУ передбачає високу ймовірність впливу на валютний курс суто монетарних чинників, то використання інструментів грошово-кредитного регулювання спрямовується на те, щоб вивільнити його зі сфери впливу цих негативних тенденцій.

Стратегічна або структурна валютна політика охоплює досить тривалий період та передбачає проведення довгострокових заходів структурного характеру щодо послідовної зміни валютного механізму, а саме: реструктуризацію платіжного балансу країни, зміни у сфері розрахунків в іноземній валюті, запровадження конвертованості валюти тощо. До довгострокової валютної політики включають політику щодо участі в міжнародних організаціях валютно-фінансового співробітництва, оскільки членство країни в цих організаціях потребує прийняття певних зобов'язань щодо вектора та характеру валютної політики. Важливим критерієм відмінності структурної валютної

політики від поточної є реформістський характер заходів у довгостроковій перспективі, що спрямовуються на заміну чи реновацію ключових компонентів валютної системи. До них відносять:

- порядок міжнародних розрахунків;
- режим валютних курсів;
- політику щодо золотовалютних резервів;
- режим конвертованості валют;
- участь у міжнародних організаціях тощо.

Об'єктивними факторами структурної політики є посилення економічної взаємозалежності національних господарств, зміни їх місця і ролі у світогосподарських відносинах, сталість інтересів їх суб'єктів. Довгострокова валютна політика як сукупність заходів, спрямованих на здійснення тривалих структурних змін у світовій валютній системі впливає на поточну політику.

В Україні протягом усього періоду реформування економіки політика обмінного курсу Національного банку відображала **основні напрями реалізації грошово-кредитної політики**, спрямованої на обмеження чи експансію на грошовому ринку. Це відобразалося на виборі конкретного режиму встановлення валютного курсу. На практиці це означає, що валютно-курсова політика НБУ за весь період ринкової трансформації ґрунтувалася на послідовному використанні усіх видів режимів *обмінних курсів: плаваючого, фіксованого, обмежено плаваючого і регульовано плаваючого*.

Протягом усього часу існування гривні не припинялися широкі дискусії про режим валютного курсу для України, а іноді навіть поновлювалися дискусії про доцільність повернення до множинного курсотворення. До кінця 1994 р. в Україні практикувалися множинні обмінні курси. Необхідність їх була зумовлена вимогами адміністративного обмеження доступу на валютні ринки (для штучного зменшення попиту, насамперед готівкового, у 1993 р. був зафіксований рекордний рівень інфляції — більше 10000% на рік), а також широким лобюванням експортно-імпорتنних операцій (насамперед пов'язаних зі значним реекспортом сировинних та низько технологічних матеріалів).

Така множинність утримувала як високі спекулятивні тенденції внаслідок високих валютних премій на різних ринках, так і підвищувала реальний обмінний курс, роблячи товари українських виробників неконкурентними внаслідок переоцінки національної валюти.

Офіційний та ринково-формовані курси відрізнялися у 2–3 рази. Лише з листопада 1994 р. офіційний курс почав визначатися за результатами аукціонних торгів, а в 1996 р. після впровадження нової грошової одиниці — гривні вдалося скоротити різницю між біржовими та готівковими ринками. Валютні премії, які виникають внаслідок різниці множинних курсів, часто безпосередньо пов'язуються з вигодами тіньового сектора чи тіньових валютних ринків. Тому утримання множинних курсів також пов'язується з поширенням корупції, що, звичайно, шкодить як розвитку підприємницького середовища, так і репутації країни.

Валютно-курсову політику НБУ останніх п'яти років можна назвати політикою курсової стабільності — з початку 2002 р. до кінця 2007 р. девальвація гривні щодо долара становила всього близько 2,2%, або в середньому 0,04% за місяць. Така курсова стабільність, що досить упевнено підтримувалася після значних девальвацій 1998 р. (80,5%) та 1999 р. (52,2%), очевидно, потребує ретельного аналізу її причин і наслідків для грошової сфери та економіки в цілому, а також оцінки подальших перспектив.

Політика курсової стабільності в 2002–2007 рр. не означала консервування застиглої в часі незмінності якогось конкретного значення курсу. В умовах значного за обсягом припливу валюти, суттєвого перевищення пропозиції над попитом і тиску на зміцнення курсу, характерних для зазначеного періоду, ця політика мала на меті забезпечити таку динаміку помірних без значних коливань поступових змін курсу, які найповніше відповідали б широким кінцевим цілям Національного банку — забезпеченню фінансової стабільності та підтримці економічного зростання.

ПРАКТИКУМ

Питання для самоконтролю

1. Який банк є головною ланкою дворівневої банківської системи?
2. Як виникли центральні банки?
3. Які завдання виконують центральні банки?
4. Назвіть функції центральних банків.
5. Які функції виконує НБУ?
6. Що таке грошово-кредитна політика?
7. Цілі грошово-кредитної політики.
8. Дайте характеристику інструментам грошово-кредитної політики.
9. Який із інструментів грошово-кредитної політики, на Ваш погляд, є найбільш дієвим при переході до ринкової економіки?
10. Назвіть особливості грошово-кредитної політики України.

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Центральний банк. Походження і призначення.
2. Поняття грошово-кредитної політики центрального банку, її завдання та типи.
3. Інструменти грошово-кредитної політики.
4. Державне регулювання грошової сфери. Центральний банк як орган державного регулювання грошової сфери.

Теми для рефератів

1. Національний банк України. Його структура і функції.
2. Грошово-кредитна політика НБУ.
3. Незалежність центрального банку

Тестові завдання

1. Кредитна система – це:

- а) сукупність банків, які здійснюють мобілізацію грошових ресурсів і надають їх у позики;

- б) сукупність кредитних відносин у країні;
- в) спеціалізовані КФІ, які здійснюють кредитування суб'єктів господарського життя;
- г) сукупність кредитних відносин та інститутів, які реалізують ці відносини;
- д) НБУ і система комерційних банків.

2. Знайдіть зайвий елемент у СКФІ:

- а) страхові компанії;
- б) пенсійні фонди;
- в) лізингові компанії;
- г) поштово-ощадні установи;
- д) фінансові компанії.

3. Організаційна сукупність різних видів банків у їх взаємозв'язку, яка існує в тій чи іншій країні в цілком визначений історичний період:

- а) СКФІ;
- б) кредитна система;
- в) банківська система;
- г) об'єднання банків;
- д) парабанківська система.

4. Функції банківської системи:

- а) контрольна;
- б) перерозподільча;
- в) стабілізаційна;
- г) інформаційна;
- д) трансформаційна.

5. Основні функції ЦБ:

- а) валютне регулювання;
- б) емісійний центр;
- в) виконавець державного бюджету;
- г) банкір уряду;
- д) державний скарбник.

6. Основними функціями Центрального банку є:

- а) функція «банку банків»;
- б) акумулювання тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб;
- в) довірче управління майном клієнтів;
- г) емісійний центр країни;
- д) організатор міжбанківських розрахунків.

7. Національний банк – координуючий і регулюючий центр всієї банківської системи. Метою діяльності Національного банку України є:

- а) отримання прибутку;
- б) забезпечення стабільності національної грошової одиниці;
- в) розробка напрямів грошово-кредитної політики;
- г) розвиток і зміцнення банківської системи України.

8. Для обмеження готівкового грошового обігу НБУ використовує такі методи регулювання:

- а) лімітування залишку грошей у касах суб'єктів господарювання;
- б) лімітування видачі заробітної плати готівкою;
- в) контроль за проведенням безготівкових розрахунків;
- г) лімітування залишку грошових коштів у касах комерційних банків;
- д) контроль за порядком оплати громадянами всіх товарів та послуг готівкою.

9. Купівля-продаж центральним банком цінних паперів здійснюється з метою:

- а) отримання доходу;
- б) виконання функції агента уряду;
- в) оперативного регулювання обсягу грошової маси в обігу;
- г) стратегічного регулювання економіки країни.

10. Регулювання готівкового грошового обігу в Україні полягає в регламентації Національним банком:

- а) безготівкових розрахунків;
- б) касових оборотів комерційних банків;
- в) касових операцій установ банку;

- г) касових операцій підприємств та організацій;
- д) платежів готівкою громадян;
- е) міжбанківських розрахунків.

11. Обслуговуючи внутрішній державний борг уряду, НБУ виконує функції:

- а) емітента державних цінних паперів;
- б) депозитарія державних цінних паперів;
- в) дилера на вторинному ринку державних цінних паперів;
- г) агента уряду з обслуговування емісії державних цінних паперів;
- д) контролюючого органу.

12. Принцип побудови банківської системи в Україні є :

- а) однорівневий;
- б) дворівневий;
- в) багаторівневий.

13. Норма обов'язкових резервів:

- а) вводиться як засіб, що охороняє від вилучення вкладів;
- б) складає середню величину маси грошей, необхідну для задоволення потреб населення;
- в) зараз не використовується;
- г) вводиться, насамперед, як засіб обмеження грошової маси.

14. Функції ЦБ як органу валютного регулювання:

- а) контроль за повнотою сплати податків;
- б) формування бюджетної політики щодо валютних цінностей;
- в) нагромадження, управління і розміщення валютних резервів;
- г) контроль за повнотою переказу валюти, вивезенням та ввезенням валюти і золота;
- д) визначення сфери і порядку обігу іноземної валюти в країні;
- е) формування і використання валютного фонду;
- є) визначення курсу національної грошової одиниці;
- ж) регулювання платіжного балансу;
- з) встановлення механізму обліку валютних операцій;
- и) обслуговування зовнішнього боргу;
- і) надання ліцензій КБ на здійснення валютних операцій;
- ї) валютний контроль.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про Національний банк України» № 679-XIV від 20.05.1999 р. (із змінами та доповненнями) // Урядовий кур'єр. — 1999. — № 120–121. — С. 1–9.
2. Закон України «Про банки і банківську діяльність» № 2121-III від 07.12.2000 р. (із змінами та доповненнями) // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. — 2001. — № 1. — С. 3–47.
3. Барановський О. І. Стійкість банківської системи України // Фінанси України. — 2007. — № 9. С. 75–87.
4. Беліська Я. Можливості і наслідки валютно-фінансової лібералізації в Україні // Вісник НБУ. — 2006. — № 1. — С. 28–34.
5. Буковинський С. А., Грищенко А. А., Кричевська Т. О. Середньострокова монетарна стратегія та проблеми її формування й реалізації в Україні // Фінанси України. — 2008. — № 6. С. 3–30.
6. Грищенко А., Кричевська Т. Монетарна стратегія: шлях до ефективної грошово-кредитної політики // Вісник НБУ. — 2005. — № 11. — С. 8–18.
7. Колосова В. П. Європейський інвестиційний банк в Україні // Фінанси України. — 2008. — № 2. С. 15–26.
8. Кораблії С. О. Валютно-курсова політика України: стабілізаційні ефекти та можливі перспективи розвитку // Фінанси України — 2007. — № 9. — С. 112–123.
9. Корнієв В. Банконцентрична основа фінансового ринку України. // Економіка України. — 2008. — № 9. — С. 18–26.
10. Крутка М. І., Євтух Л. Б. Теоретичні аспекти управління механізмом кредитування довгострокових програм розвитку економіки в Україні. // Фінанси України. — 2007. — № 1. — С. 43–57.
11. Моисеев С. Р. Денежно-кредитная политика в эпоху ценовой стабильности // Бизнес и банки. — 2006. — № 11. — С. 3–8.
12. Національний банк і грошово-кредитна політика / За ред. А. М. Морозата, М. Ф. Пудовкіної. — К.: КНЕУ, 1999.
14. Ставицький А. В., Хом'як В. Г. Вплив монетарної політики на економічну безпеку України // Фінанси України — 2007. — № 10. — С. 51–59.
15. Статистичний бюлетень НБУ. — 2008.
13. Центральний банк та грошово-кредитна політика: Підручник / За ред. А. М. Морозата, М. Ф. Пуховкіної. — К.: КНЕУ, 2005. — 556 с.
16. www.bank.gov.ua (офіційний сайт НБУ).

Тема 11. КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ ТА ЇХ ОСНОВНІ ОПЕРАЦІЇ

- 11.1. Класифікація та характеристика комерційних банків.
- 11.2. Розвиток комерційних банків в Україні.
- 11.3. Операції комерційних банків.
- 11.4. Доходи, видатки і ліквідність активів комерційних банків.

11.1. Класифікація та характеристика комерційних банків

Банк — установа, що акумулює грошові кошти і заощадження та здійснює кредитно-розрахункові та інші операції.

Банки виникають на основі товарно-грошових відносин і тому існують при різних суспільно-економічних формаціях. Перші подібні установи, що стали попередниками капіталістичних банків, виникли в кінці XVI ст. у Флоренції та Венеції на основі обмінних операцій (обмін грошей різних міст та держав) і спеціалізувались на прийманні вкладів і здійсненні безготівкових розрахунків.

Пізніше за аналогічним принципом були створені банки в Амстердамі (1605) та Гамбурзі (1618). Найважливішими функціями банків того періоду було посередництво в платежах і кредитування торгівлі.

На практиці в сучасних умовах функціонує велика кількість банків. Залежно від того або іншого критерію їх можна класифікувати.

За формою власності розрізняють акціонерні, неакціонерні, кооперативні, муніципальні, комунальні, державні та змішані, міждержавні (міжнародні) банки.

За терміном надання кредитів — банки короткострокового, середньо- та довгострокового кредитування.

За національною належністю — національні та іноземні банки.

За функціями та характером діяльності виділяють депозитні, універсальні та спеціалізовані банківські установи.

Акціонерні банки організовуються у формі акціонерних компаній. У сучасних умовах акціонерна форма є головною формою організації банків у промислово розвинутих країнах.

Неакціонерні банки перебувають у власності партнерів або індивідуальних осіб.

Кооперативні банки — кредитно-фінансові інститути, що створюються товаровиробниками на ділових засадах для задоволення взаємних потреб; виникли в першій половині XIX ст. Їх поява була зумовлена прагненням дрібних виробників (ремісників, селян) звільнитися від кабального лихварського кредиту, до якого вони були вимушені звертатися внаслідок недоступності банківського кредиту. Кооперативні банки створювалися на умовах добровільного об'єднання грошових коштів фізичних та юридичних осіб. Основне завдання їхньої діяльності — надання кредитів та здійснення інших банківських операцій на пільгових умовах для членів банку. Широкого розвитку вони набули в Німеччині, Великобританії, Франції, Італії, США, Японії та інших країнах. За обсягом операцій вони схожі з комерційними банками.

Муніципальні банки — різновид ощадних установ, першочергова діяльність яких зводилась до залучення заощаджень населення і виконання функцій скарбника муніципалітету. В сучасних умовах вони здійснюють практично всі види банківських операцій, а роль муніципалітетів зводиться до гарантії їх зобов'язань і призначення керівних органів. Найбільшого розповсюдження муніципальні банки набули в Німеччині, де на їхню долю припадає близько 40% балансу кредитної системи країни.

Комунальні банки — спеціалізовані кредитні установи, призначені для кредитування та фінансування житлового і комунального господарства. Більша частина їх акцій належить місцевим органам влади.

Державні банки являють собою кредитні установи, що знаходяться у власності держави. Їхні праобразы існували ще в Стародавньому Римі, Вавилоні, Єгипті. В Європі вони з'явилися в XVI–XVII ст. Найбільшого розвитку державні банки набули в умовах державно-монополістичного капіталізму в зв'язку з посиленням тенденції до усупільнення виробництва. Вони виникали в результаті націоналізації кредитних установ, а також шляхом створення державних кредитних інститутів. Існують три види державних банків: центральні, комерційні банки, спеціальні кредитні установи.

Змішані банки — банки за участю державного і приватного капіталу.

Міждержавні (міжнародні) банки — міжнародні кредитні організації, створені на основі міждержавних договорів з метою регулювання валютних і кредитно-фінансових відносин.

До найбільших міждержавних банків входять: Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку і його філії (Міжнародна асоціація розвитку і Міжнародна фінансова корпорація), Банк міжнародних розрахунків регіональні міжнародні банки розвитку, Європейський інвестиційний банк, Європейський банк реконструкції та розвитку.

Міжнародні банки виникли в ході інтернаціоналізації господарських зв'язків і розвитку міждержавних форм державно-монополістичного капіталізму і призначені для стабілізації світової економіки шляхом регулювання міжнародних валютно-кредитних відносин.

Банки **короткострокового, середньо- і довгострокового кредитування** — банки, що спеціалізуються на наданні кредитів різної терміновості. На відміну від короткострокового кредитування, яке здійснюється депозитними банками і ощадними касами, спеціалізовані кредитні інститути надають середньо- та довгострокові кредити. Чітке розмежування кредитних інститутів із принципом коротко-, середньо- і довгострокового кредитування характерне, наприклад, для Італії, де законодавство поділяє всі кредитні інститути на банки короткострокового кредитування і довгостроково-інвестиційні банки.

Національні банки — це банки, що належать повністю або частково національним інвесторам і діють у їхніх інтересах. Діяльності цих банків здійснюється в межах законодавства країни, в якій функціонує їхня материнська компанія. Згідно із законодавствами більшості країн, банки підпадають під категорію національних, якщо 51% акцій і більше належить інвесторам даної країни.

Іноземні банки — банки, які повністю або частково належать іноземним інвесторам. Їхня діяльність у країні перебування регламентується особливим національним законодавством.

У період домонополістичного капіталізму іноземні банки існували переважно у вигляді колоніальних банків. Великого розмаху та значення діяльність іноземних банків досягла після Другої світової війни. В сучасних умовах вони функціонують у вигляді закордонних відділень і філій великих банків.

Депозитні банки — банки, які здійснюють кредитно-розрахункові та довірчі операції за рахунок залучених депозитів. Депозитними банками називають комерційні банки, які уповноважені приймати вклади населення.

Універсальні банки — кредитні установи, що здійснюють усі основні види банківських операцій: депозитні, кредитні, розрахункові, фондові, довірчі та ін. Універсальними є комерційні банки Німеччини, Швейцарії, Австрії та інших країн.

Спеціалізовані банки — банки, що спеціалізуються на кредитуванні певної галузі економіки або господарської діяльності чи групи населення або ж на формах залучення коштів у вклади; характеризуються вузькою спеціалізацією. До категорії спеціалізованих банків включена велика кількість видів інститутів, функцій та назви яких, а також обсяги і види операцій, роль в економіці різноманітні в різних країнах.

Різновидами спеціалізованих кредитних банків є:

- *інвестиційні банки*, що мобілізують ресурси та надають позики шляхом випуску і розміщення облігацій та інших зобов'язань. Інвестиційні банки виступають посередниками між інвесторами і тими, кому потрібна позика, а також у ролі гаранта емісій та організаторів гарантійних банківських синдикатів, здійснюють купівлю-продаж акцій та облігацій за свій рахунок, надають кредити покупцям цінних паперів;
- *ощадні банки* — банківські установи, основною функцією яких є залучення заощаджень і тимчасово вільних коштів населення; як правило, невеликі кредитні установи, що діють у регіональному масштабі;
- *банки розвитку* (функціонують на національному та локальному рівні), які здійснюють кредитування промисловості в масштабах усієї країни або ж окремих галузей економіки. Серед цих банків переважають державні банківські інститути, але існують і змішані — за участю приватного національного та іноземного капіталу.

Банки розвитку спеціалізуються на кредитуванні промисловості та інфраструктури. Поруч з ними функціонують державні і сільськогосподарські банки розвитку, пов'язані зазвичай з кредитною кооперацією. Банки такого типу створюються переважно в країнах, що розвиваються.

Особливе місце в кредитній системі та на фінансових ринках посідають комерційні банки. У більшості країн (зокрема в Україні) це найчисленіша група фінансових посередників. **Комерційний банк** — це кредитна установа, що здійснює універсальні банківські операції та надає різноманітні банківські послуги фізичним та юридичним особам усіх галузей народного господарства.

11.2. Розвиток комерційних банків в Україні

Утворення комерційних банків в Україні почалося ще наприкінці 1980-х років, коли наша країна входила до складу Радянського Союзу. Уже тоді, з початком перетворення планової економіки, на ринку виникла необхідність створення мережі комерційних банків.

Першим етапом на цьому шляху стало перетворення спеціалізованих державних банків, що існували в умовах централізованої планової економіки, на комерційні. Формування власної системи комерційних банків України як незалежної та суверенної держави почалося з 1991 р. Правову основу утворення і функціонування всієї банківської системи нашої держави було закладено в *Законі України «Про банки та банківську діяльність» (1991)*.

Відповідно до цього закону, комерційний банк створювався у формі акціонерного товариства (відкритого або закритого типів) або у вигляді товариства, заснованого на пайовій участі (товариство з обмеженою відповідальністю, кооперативні банки та ін.).

Поряд з вітчизняними банками в Україні можуть існувати і банки з участю іноземного капіталу, а також банки, капітал яких цілком належить іноземному власникові.

Усі банки в Україні проходять складний процес реєстрації та ліцензування в Національному банку України. Реєстрація комерційного банку дає йому можливість приступити до реалізації функціональної ролі і досягнення цілей.

Головним призначенням банку є забезпечення ролі посередника в організації руху тимчасово вільних коштів, **а метою роботи** комерційного банку є *одержання прибутку*.

У різних країнах число комерційних банків істотно відрізняється. На початку 90-х років у Канаді діяло 12 комерційних банків, у Япо-

нії — понад 100, у Німеччині — більше ніж 300, у Франції — понад 300, у США — близько 1500, у Великобританії — 12, в Індії — понад 200. У кожній країні вони відрізняються як за масштабами, так і за формами власності. Між ними йде досить жорстка конкурентна боротьба за клієнтуру, у результаті чого їхньої позиції на ринку позичкового капіталу змінюються.

Наприклад, якщо в 1975 р. серед 50 найбільших комерційних банків капіталістичного світу нараховувалося 9 американських, 12 японських і 25 західноєвропейських, то в 1986 р. — 5 американських, 21 японський, 21 західноєвропейський.

У ході перебудови СРСР почалося становлення комерційних банків за допомогою акціонування державних банків і створення нових кредитних установ на кооперативній і акціонерній основі. На 01.04.1991 р. вже було зареєстровано 1417 комерційних і кооперативних банків, з яких 1175 — на території Росії, а 242 — в інших республіках, у тому числі 74 комерційних банки в Україні. Їхнє число збільшувалося до фінансової кризи 1998 р., *зараз в Україні кількість діючих банків становить понад 198* (табл. 11.1).

Таблиця 11.1

Динаміка розвитку банківської системи України 2003–2007 рр.

Показники	Роки				
	2003	2004	2005	2006	2007
Кількість банків за реєстром (на кінець періоду)	179	182	186	193	198
у тому числі зареєстровано протягом періоду	5	7	5	13	6
Із загальної кількості:					
Кількість банків, які мають ліцензію Національного банку України на здійснення банківських операцій (на кінець періоду)	158	160	165	170	175
Кількість банків, що подають звітність Національному банку України (на кінець періоду)	157	160	163	169	173

Продовження табл. 11.1

Із них банки за організаційно-правовою формою господарювання:					
– акціонерні товариства:	151	132	132	134	141
відкриті	107	92	91	91	99
<i>у тому числі державні</i>	2	2	2	2	2
закриті	44	40	41	43	42
– товариства з обмеженою відповідальністю	28	28	31	35	32
– кооперативні	–	–	–	–	–
Банки з іноземним капіталом:					
– кількість банків	19	19	23	35	47
у тому числі зі 100% іноземним капіталом	7	7	9	13	17
Кількість банків, які мають ліцензію Національного банку України на здійснення валютних операцій (на кінець періоду)	156	158	162	167	175
Крім того, кількість інших фінансово-кредитних установ, яким надано ліцензію на здійснення банківських операцій	1	1	1	1	1
Статутний капітал діючих банків у гривневому еквіваленті, млн грн	8116	11605	16111	26372	43808
Кількість банків, виключених з Державного реєстру (за період)	8	4	1	6	–

Джерело: <http://www.bank.gov.ua/Statist/Banks.xls> (офіційний сайт НБУ).

За станом на 01.01.2008 р. ліцензію Національного банку України на здійснення банківських операцій в Україні отримали 198 банків. Із загальної кількості діючих банків 141 банк (71% від загальної кількості діючих банків) є акціонерними товариствами. З них: 101 банк (51%) – відкриті акціонерні товариства і 42 банки (21%) – закриті акціонерні товариства). Решта 32 банки (16%) – товариства з обмеженою відповідальністю (табл. 11.2).

Таблиця 11.2

Найбільші та великі банки України станом на 31.12.2007 р.

Назва банку	Активи, тис. грн
Група 1	
ПриватБанк	20 014 395
Аваль	17 285 870
Промінвестбанк	13 840 452
Укрсоцбанк	9 479 699
Укрсиббанк	8 833 081
Укрексімбанк	7 787 642
Ощадбанк	7 728 627
Райффайзенбанк Україна	5 377 003
Надра	4 687 154
Брокбізнесбанк	3 844 989
Група 2	
Фінанси та Кредит	4 025 294
Укрпромбанк	3 798 957
Форум	3 359 739
Перший Український Міжнародний банк	2 702 662
Кредитпромбанк	2 253 765
Укргазбанк	1 976 066
Правекс-Банк	1 971 308
ВАБанк	1 957 275
Південний	1 939 677
Хрещатик	1 918 784

Продовження табл. 11.2

Кредитбанк (Україна)	1 760 304
Експрес-Банк	1 647 510
Донгорбанк	1 618 125
ІНГ Банк Україна	1 596 404

Джерело: Офіційний сайт Національного банку України // www.bank.gov.ua

Національний банк України розподіляє банки на 4 групи: *найбільші, великі, середні та малі*.

За даними НБУ, на 31.12.2007 р. нараховувалося 10 найбільших (6% від загальної кількості), 14 великих (9%), 31 середні (19%) та 108 малих (66%) банків, що мали банківську ліцензію. Перелік найбільших та великих банків наведено в табл. 11.2.

За розміром активів виділяють банки I групи (найбільші), II групи (великі), III групи (середні), IV групи (малі). Національний банк України кожного року переглядає граничне значення активів для кожної з груп банків і затверджує на рік рішенням Комісії Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків.

Важлива економічна роль банків суттєво розширила сферу їхньої діяльності.

Вони виконують такі основні функції:

- 1) мобілізація тимчасово вільних грошових коштів і перетворення їх в капітал;
- 2) кредитування підприємств, держави та населення;
- 3) випуск кредитних засобів обігу (кредитних грошей);
- 4) здійснення розрахунків та платежів в господарстві;
- 5) емісійно-засновницька діяльність;
- 6) консультування, надання економічної та фінансової інформації.

Виконуючи функцію *мобілізації вільних грошових коштів і перетворюючи їх у капітал*, банки акумулюють грошові доходи і заощадження у вигляді вкладів. Вкладник отримує винагороду у вигляді відсотка або наданих банком послуг. Сконцентровані у вкладах заощадження перетворюються на позиковий капітал, що використовується банками для надання кредитів підприємствам і підприємцям.

Використання кредитів забезпечує розвиток виробничих сил країни в цілому. Користувачі позик вкладають кошти в розширення виробництва, купівлю нерухомості, споживчих товарів. В результаті за допомогою банків заощадження перетворюються на капітал.

Кредитні можливості банків залежать від розмірів накопичення грошових коштів населення та збільшення власних грошових коштів підприємств. Постійне зростання цих коштів у промислово розвинутих країнах і потреба в кредитних ресурсах з боку підприємств створюють умови для розширення кредитування.

Важливе економічне значення має функція *кредитування підприємств, держави і населення*. Пряме надання в борг вільних грошових капіталів їх власниками користувачам позик у практичному господарському житті ускладнено. Банк виступає як фінансовий посередник, отримуючи грошові кошти в кінцевих кредиторів і передаючи їх кінцевим користувачам кредитів.

Останніми роками зростає попит на кредит. Підприємствам необхідні додаткові грошові кошти для оновлення капіталу і розширення виробничих потужностей. Для задоволення попиту з боку підприємств комерційні банки розробляють нові форми кредитування, удосконалюють його механізм.

Випуск кредитних грошей є специфічною функцією, що відрізняє банки від інших фінансових інститутів. Сучасний механізм грошової емісії пов'язаний з двома поняттями: банкнотна та депозитна емісія. Відповідно грошова маса виступає в готівковій (банкнотна та розмінна монета) і безготівковій (грошові кошти на рахунках і депозитах у комерційних банках та інших кредитних установах) формах.

Частка готівкових грошей в промислово розвинутих країнах становить близько 10%, причому спостерігається її подальше зменшення. Банкнотну емісію здійснює емісійний (центральный) банк, який має монополне право на випуск грошей. У структурі грошового обороту переважає безготівковий оборот, а основними емітентами грошей є не центральні, а комерційні банки.

Комерційні банки здійснюють депозитну емісію — випуск кредитних інструментів обігу на основі створення банком вкладів (депозитів), які утворюються в результаті видачі позик клієнту. Грошова маса збільшується, коли банки видають позики своїм клієнтам, і зменшується, коли повертаються позики, отримані від банків.

Позика, що надається клієнту, зараховується на його рахунок в банку, тобто банк створює депозит (вклад до запитання). При цьому збільшуються боргові зобов'язання банку. Власник депозиту може отримати в банку готівкові кошти в розмірі вкладу: таким чином, банк створює гроші проти вимог клієнта і відбувається збільшення грошей в обігу.

За наявності попиту на банківські кредити сучасний емісійний механізм дозволяє розширювати грошову емісію, що підтверджує зростання грошової маси в промислово розвинутих країнах. Банківський кредит став однією з головних причин цього зростання. Разом з тим економіка потребує необхідної, але не надлишкової кількості грошей, тому комерційні банки функціонують у рамках обмежень, передбачених державою в особі центрального банку. Ці обмеження повинні регулювати процес кредитування і, відповідно, процес створення грошей та здійснювати контроль за цим процесом.

11.3. Операції комерційних банків

Операції комерційних банків поділяються на такі види: пасивні, активні, акцентні, розрахункові, факторингові, лізингові, трастові, торгово-комісійні (рис. 11.1). Розглянемо їх окремо.

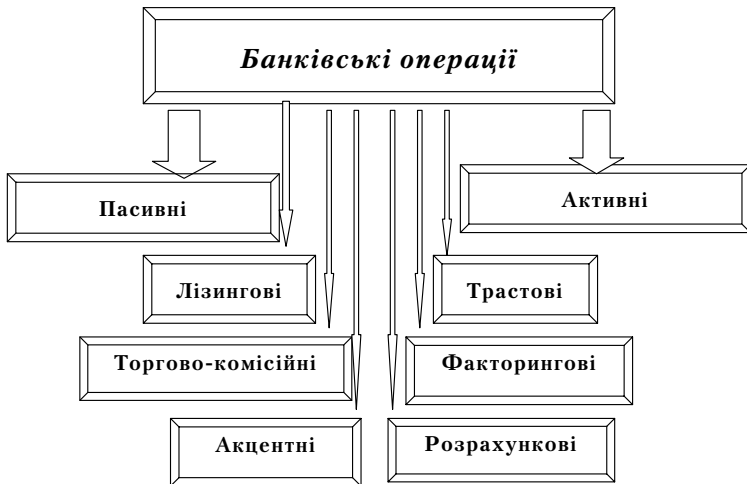

Рис. 11.1. Операції комерційних банків

Пасивні операції — це операції, за допомогою яких банки утворюють свої ресурси (пасиви). Пасиви банків складаються з їхніх власних капіталів і притягнутих засобів.

Власний капітал індивідуального банку — це капітал, що належить банкіру. Власний капітал акціонерного банку належить акціонерам. Він складається з акціонерного, резервного капіталів і нерозподіленого прибутку поточного року. Акціонерний капітал — це капітал, мобілізований шляхом продажу акцій. Його сума дорівнює номінальній вартості випущених акцій. Резервний капітал складається з установчого прибутку, що являє собою різницю між курсовою і номінальними вартостями випущених акцій, а також із щорічних відрахувань від поточної прибутку.

Власний капітал комерційного банку становить незначну частку всіх його пасивів — менше 10%. Це пояснюється тим, що комерційний банк виступає в ролі посередника в кредиті і власному капіталі, слугує лише основою для залучення чужих засобів. З розвитком капіталізму частка власних засобів скорочується. Так, власний капітал усіх комерційних банків США в 1875 р. становив 35%, у 1900 р. — 20, у 1920 р. — близько 12, а в даний час — майже 7–8% усіх пасивів. В Англії власні капітали комерційних банків у 1900 р. становили 18%, а зараз — менше 3% їхніх пасивів. У великих банків частка власних капіталів менша, ніж у дрібних.

Притягнуті засоби комерційних банків складаються в основному з внесків юридичних і фізичних осіб. Внески комерційних банків утворюються:

- із внеску вкладниками готівки (реальні внески);
- з банківських кредитів, які зачисляються на поточний рахунок позичальника, наданих у межах установленого ліміту (уявні вклади). Необхідність у створенні уявних вкладів об'єктивно викликається потребами товарообігу, що розширюється, у засобах платежу.

За умовами вилучення внески поділяються на термінові і безстрокові чи вклади до запитання.

Однією з необхідних передумов для ефективного функціонування банків та їх фінансової стійкості є стабільність і достатність ресурсної бази банків.

Протягом 2006 р. продовжувала зростати ресурсна база банків України, що супроводжувалося структурними змінами в зобов'язаннях банків.

Протягом 2006 р. зобов'язання банків зросли на 57,9% (за 2005 р. — на 62,5%) і за станом на 01.01.2007 р. становили 298 млрд грн, з них зобов'язання перед нерезидентами — 23,7% (рис. 11.2).

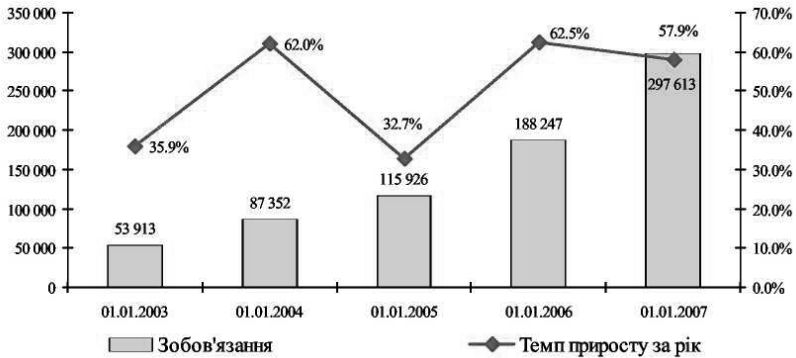

Рис. 11.2. Динаміка зобов'язань системи банків

Основними ресурсами формування зобов'язань банків є:

- кошти фізичних осіб — 106,1 млрд грн (35,6% від зобов'язань);
- кошти суб'єктів господарювання — 76,9 млрд грн (25,8%);
- строкові вклади (депозити) інших банків і кредити, що отримані від інших банків, — 67,9 млрд грн (22,8%).

Про підвищення довіри населення до національної банківської системи свідчить постійне зростання депозитів населення в банках. Кошти фізичних осіб у 2006 р. зросли на 46%, або на 34 млрд грн (у 2005 — на 76%), із них кошти фізичних осіб до запитання зросли на 40%, строкові — на 48%; частка строкових коштів фізичних осіб зростає на 1 п.п. з 76,2 до 77,2%, до запитання — відповідно зменшилася з 23,8 до 22,8%.

Строкові вклади — це внески, що можуть бути вилучені вкладником тільки після закінчення часу, на яке вони були поміщені, чи через визначений час після повідомлення банку про їхнє вилучення. Примі-

щення строкових вкладів оформляється видачею банком вкладнику одного з наступних трьох документів: вкладної й ощадної чи книжок вкладного посвідчення — сертифіката. Спосіб оформлення внеску залежить від того, хто є вкладником.

Строкові вклади підприємств — це тимчасово вільні грошові капітали, що перевищують необхідний мінімум платіжних засобів на поточному рахунку. Оскільки по внесках на поточні рахунки банки відсотків не платять, то їх власникові вигідніше надлишок засобів перевести на строковий вклад. Вкладні сертифікати бувають із правом і без права передачі.

Перші можуть переходити з рук у руки за допомогою передатного напису — індосаменту. Ощадні вклади громадян містяться у формі покупи чи сертифікатів на ощадну книжку, у якій вказуються умови вміщення внеску і відбиваються вилучення і надходження грошей. Відсоткові ставки комерційних банків за ощаднимикладами трохи нижчі від відсоткових ставок ощадних банків. Незважаючи на це багато вкладників поміщають внески в комерційні банки, тому що їхній розмір не обмежується, і потрібно менше часу для попереднього повідомлення банку про вилучення внеску.

Строкові вклади більш стійкі порівняно з безстроковою частиною позикових засобів банку. Тому вони можуть бути джерелом не тільки короткострокових, а й середньо- і довгострокових позичок, а також джерелом інвестицій у цінні папери. Відсоток, виплачуваний за строковимикладами, залежить від терміну, на який поміщений внесок. Чим більший термін, тим вище відсоток.

Безтермінові вклади — це внески, що виплачуються банком на першу вимогу вкладника. Вони в основному мають форму внесків на поточні рахунки. Вкладення внесків на поточні рахунки пов'язано з функцією банку як посередника в розрахунках. На цих рахунках зосереджуються, насамперед, тимчасово вільні грошові капітали підприємств, що є резервом платіжних засобів. Власники поточних рахунків одержують у банку чекові книжки. Виписаними на банк чеками власник поточного рахунка розраховується зі своїми кредиторами, завжди може одержати гроші наявними, виписавши чек на себе. Внесок на поточному рахунку утворюється за рахунок внеску грошей наявними, перекладу грошей з рахунків боржників на основі чеків і векселів, а також у результаті зарахування на нього кредитів, наданих банком.

На кожному окремому поточному рахунку залишок засобів увесь час зменшується чи збільшується, тобто перебуває в поточному стані. Зменшення засобів на одних рахунках супроводжується збільшенням на інших, тому загальна сума таких внесків у банку не тільки залишається нестабільною, але з розвитком економіки постійно росте. За внесками на поточні рахунки банки відсотків не платять. Пояснюється це тим, що вони не стягують плати за виконання операцій, пов'язаних з виробництвом розрахунків через поточний рахунок.

У тих місцях, де банки не мають своїх відділень, вони здійснюють розрахунково-кредитне обслуговування своїх клієнтів через місцеві банки-кореспонденти. І якщо один банк здійснює платіж на користь клієнта іншого банку, то останній стає боржником стосовно першого. Банки можуть займати засоби один у одного також шляхом застави цінних паперів чи перезастави векселів. Цим способом комерційні банки найчастіше займають кошти в емісійних банках.

Письмовий наказ власника поточного рахунка банку про виплату зазначеної в ньому суми визначеній особі тому, кому ця особа накаже, чи в окремих випадках пред'явникові, називається **чеком**. Чек, як і перекладний вексель, використовується у внутрішньому і зовнішньому платіжних обігах. Однак, на відміну від векселя, він є безстрокowym зобов'язанням, що оплачує банк по пред'явленню. Для того щоб чек мав силу законного боргового зобов'язання, він повинен мати такі реквізити:

- 1) указівка на те, кому повинний бути зроблений платіж (визначеній особі чи пред'явникові);
- 2) сума платежу цифрами і словами;
- 3) назва і місцезнаходження банку чекодавця;
- 4) підпис чекодавця.

Залежно від того, хто має право одержати гроші за чеком, чеки поділяються на іменні та пред'явницькі.

Іменні чеки бувають з правом передачі третій особі (ордерні чеки) і без права передачі. За *чеком без права передачі* гроші може одержати тільки особа, зазначена в чеку. Такою особою може бути сам чекодавець.

Ордерні чеки — це чеки, за якими гроші може одержати як особа, зазначена в чеку, так і інші особи, яким чек буде переданий як засіб платежу за допомогою індосаменту.

Пред'явницькі чеки — це чеки, в яких не вказується ім'я одержувача грошей. За якими гроші може одержати будь-яка особа. Найчастіше застосовуються ордерні чеки.

Чеки поділяються на різновиди залежно від того, як чекодавець може одержати гроші — безпосередньо в банку чекодавця через свій банк, готівкою чи тільки зарахувати на поточний рахунок з гарантованою оплатою банком. Для запобігання можливості одержання грошей за підробленими, загубленими чи украденими чеками у розрахунках між клієнтами різних банків застосовуються чеки, за якими гроші можна одержати тільки через свій банк, здавши чек на інкасо, але не можна одержати гроші готівкою в банку чекодавця.

Чек, оплата якого заздалегідь підтверджена банком, називається **засвідченим**, чи **акцептованим**. Акцепт чека полягає в тому, що на ньому відповідальна особа банку ставить штамп або пише від руки слово «акцептований» і свій підпис. Такий чек є зобов'язанням не тільки чекодавця, а й банку. При акцепті чека банк знімає з поточного рахунка чекодавця суму чека і зараховує її на рахунок акцептованих чеків. Вони використовуються тоді, коли чекодавець маловідомий чекоотримувачеві.

У 1980 р. у США законом санкціоноване відкриття поточних (чекових) рахунків не тільки комерційними банками, а й ощадними установами, позикоощадними асоціаціями і кредитними спілками (на що вони раніше не мали права). Їм же дозволено виплачувати відсотки за поточними рахунками фізичних осіб. Усі обмеження відсоткових ставок і вимоги відомого мінімуму засобів на поточних рахунках були скасовані в США в 1986 р.

Активні операції — це операції, за допомогою яких банки пускають в обіг свої ресурси з метою одержання прибутку. Їх можна розподілити на дві групи: операції, пов'язані з наданням позичок, і з інвестиціями в цінні папери.

Позички класифікують за багатьма ознаками: умовами повернення і термінами, на які вони надаються, характером забезпечення, методами надання і цільовому призначенню. За умовами повернення позички поділяються на термінові і безстрокові.

Термінові позички надаються на певний строк, до закінчення якого банк не має права вимагати їхнього повернення. Вони поділяються на короткострокові (до одного року), середньострокові (від одного

до п'яти років), довгострокові (понад п'ять років). Середньо- і довгострокові позички звичайно погашаються не одноразовим платежем, а різними частинами через визначені проміжки часу — місяць чи квартал.

Безстрокові позички — це позички, що надаються без установлення визначеного терміну погашення. Банк може зажадати їхнього повернення в будь-який час без попередження чи з попереднім повідомленням. Якщо банк не вимагає повернення позичок, то позичальник погашає їх за своїм бажанням. Такі позички надаються в межах установленого для позичальника банком ліміту кредитування і біржових спекулянтів під забезпечення цінними паперами.

Залежно від забезпечення позички поділяються на забезпечені і незабезпечені. Надання банками позичок пов'язано з певним ризиком непогашення їх у випадку банкрутства позичальника чи ж його нечесності. Тому якщо банк недостатньо впевнений у платоспроможності чи чесності позичальника, він вимагає забезпечити позичку визначеними цінностями. Характер забезпечення позички залежить від терміну, на який береться позичка. Так, короткострокові позички забезпечуються векселями, товарними документами і цінними паперами, а середньо- і довгострокові — цінними паперами і заставними на нерухоме майно. Позички під забезпечення векселями поділяються на два види: облік векселів і позички під їхню заставу.

Позички без забезпечення (бланкові) представляються під зобов'язання самого позичальника — по соло-векселі (від італ. *solo*, лат. *solus* — один). Вони більш обтяжні для позичальника, ніж позички під забезпечення. За ними банки стягують вищий відсоток. Крім того, при наданні середньо- і довгострокових позичок без забезпечення банк накладає певні обмеження на дії позичальника. Він вимагає, щоб позичальник не знижував розміру оборотного капіталу нижче від визначеного рівня протягом усього періоду заборгованості, обмежує цілі, на які використовується позичка, і суму загальної заборгованості позичальника. Позичальник зобов'язаний періодично представляти банку звіти, що характеризують результати його господарської діяльності, для контролю за дотриманням прийнятих ним зобов'язань і оцінки його фінансового положення. Банки одержують право на оцінку задовільного чи незадовільного керівництва підприємством-позичальником.

Комерційні банки застосовують два методи надання позичок. Перший полягає в тому, що можливість надання позички щораз зважується в індивідуальному порядку на підставі заяви позичальника. Цей метод застосовується завжди при наданні термінових позичок і є одним з методів надання безстрокових позичок.

При другому методі позички надаються в межах заздалегідь установленого банком для позичальника ліміту кредитування, що використовується позичальником у міру потреби випискою чеків на банк. Сума ліміту кредитування встановлюється банком з урахуванням розміру капіталу і фінансового положення позичальника, обумовленого на основі наданої їм фінансової звітності. Вона також залежить від кредитних можливостей банку і загального економічного становища країни в даний період. Установлений ліміт кредитування банк періодично (мінімум один раз на рік) переглядає.

Другий метод має ряд переваг перед першим. Для банку він вигідніший тим, що скорочується обсяг кредитної документації, а для позичальника — виключає необхідність щораз вирішувати питання з банком про одержання позички, а також тим, що при ньому позичальник платить відсотки тільки за дійсно використані суми кредиту, а при індивідуальних позичках він повинен оплачувати усю суму з дня його одержання, незалежно від того, використана вона чи ні.

В Україні в 2007 р. продовжувалася тенденція збільшення концентрації активів (зокрема кредитів наданих), зобов'язань, капіталу в банках I групи, які спроможні кредитувати великі проекти і відіграють основну роль у банківській системі та соціально-економічному розвитку України (табл. 11.3). Так, на I групу банків припадає 62% активів, 64% наданих кредитів, 63% зобов'язань системи банків. I групою банків залучено 23% коштів суб'єктів господарської діяльності і 38% коштів фізичних осіб. Її доходи становлять 64% сукупних доходів системи банків, а чистий прибуток — 68%. Більше половини (54%) капіталу сконцентровано також у I групі.

У розвинутих країнах в активах комерційних банків значну частку займають **інвестиції в цінні папери**. Такими паперами в основному є облігації державних позик і акції дочірніх кредитних установ, тому що інвестиції в акції й облігації промислових і торгових підприємств забороняються законом або банки самі утримуються від них, оскільки вони погіршують ліквідність активів самих банків.

Таблиця 11.3

Зобов'язання комерційних банків

Група	Активи, %	Кредитний портфель, %	Балансовий капітал, %	Зобов'язання, %
I	62,2	63,7	54,0	63,4
II	19,1	18,0	16,7	19,4
III	8,6	8,8	10,7	8,3
IV	10,1	9,5	18,7	8,9

Купуючи облігації державних позик, банки фінансують непродуктивні витрати держави і насамперед витрати на військові цілі. От чому у воєнні роки частка облігацій державних позик в активах банків досягає найвищого рівня. Так, до кінця Другої світової війни інвестиції в облігаціях державних позик в Англії становили приблизно 1/3, а в США — 3/4 активів комерційних банків. Вони залишалися тривалий час на високому рівні і після війни.

В даний час у зв'язку з дефіцитом держбюджету, характерним для більшості країн, частка заборгованості держави комерційним банкам залишається високою, хоч і меншою, ніж у роки війни. В Україні на покупку комерційними банками облігацій внутрішнього держзайму до фінансового краху 1998 р. йшло більше ніж 85% їхніх кредитних ресурсів. На фоні загальної платіжної кризи це позбавляло економіку коштів, відволікаючи кредитні ресурси з надання позичок підприємствам на фінансування швидкозростаючого державного боргу.

Акцептні операції. У тісному зв'язку з кредитними операціями комерційних банків знаходяться акцептні, пов'язані з акцептом комерційних векселів. Акцепт означає згоду боржника платити за виставленим на нього кредитором векселем. Ця згода оформляється у вигляді напису на лицьовій стороні векселя слова «акцептована», дати і підпису акцепту.

Виконання банками акцептних операцій спричинене тим, що постачальники товарів не завжди упевнені в платоспроможності свого покупця, що бере товари в кредит. Якщо постачальник не впевнений у платоспроможності свого покупця, то він вимагає, щоб виставлений ним вексель був акцептований не самим покупцем, а банком покупця чи яким-небудь іншим банком, що володіє високою репутацією.

У цьому випадку покупець домовляється з відповідним банком про акцепт. Свою згоду на акцепт банк підтверджує в письмовій формі видачею покупцю акредитивного (від лат. *accreditivus* — довірчий) листа, що висилається постачальникові.

Акцептом векселя банк гарантує його плату і тим самим додає йому велику мобільність як засобу звертання і платежу. Крім того, такі векселі більш охоче приймаються до обліку іншими банками. Банк оплачує вексель за рахунок боржника, що до настання терміну платежу вносить у банк необхідну суму грошей. У випадку банкрутства боржника банк оплачує вексель за свій рахунок.

Акцептні операції носять характер пасивно-активних: з наданням акцепту в банку одночасно виникає зобов'язання стосовно кредитора (власнику векселя) і вимога стосовно боржника, за якого він доручився. Вони, не будучи пов'язані з вкладенням у них капіталу, за винятком випадків банкрутства боржників, є важливим джерелом прибутку банку у вигляді комісійних.

Розрахункові операції. Розрахункові операції пов'язані з функцією банку як посередника в розрахунках. Існує кілька форм розрахунків і видів операцій, які можна об'єднати в дві групи — ***інкасові й акредитивні***.

Найбільш масові — ***інкасові*** (від італ. *incasso* — виторг) ***операції***, за допомогою яких банк за зданими йому клієнтами розрахунковими документами, чеками, векселями та іншими платіжними вимогами) одержує гроші і зараховує їх на поточні рахунки. Коли кредитор (одержувач грошей) і боржник (платник) виступають у ролі клієнтів того самого банку, техніка розрахунків зводиться до того, що банк на підставі зданих йому розрахункових документів списує гроші з поточного рахунка боржника і зараховує їх на поточний рахунок кредитора.

Якщо ж кредитор і боржник є клієнтами різних банків, то, перш ніж зарахувати гроші на поточний рахунок кредитора, банк кредитора повинен одержати їх у банку боржника. Однак клієнти кожного банку видають зобов'язання клієнтам інших банків і самі одержують від них зобов'язання, тобто мають платіжні вимоги до них. Отже, банк не тільки одержує гроші від інших банків, а й повинен платити їм за зобов'язаннями своїх клієнтів.

Тому практика розрахунків між банками зводиться до обміну зустрічними вимогами через *розрахункові палати* — організації,

створені комерційними банками для обміну зустрічними вимогами своїх клієнтів.

Сутність розрахунків через Розрахункову палату полягає в такому. Кожен банк — член розрахункової палати — щодня складає відомості чеків і векселів, зданих йому на інкасо клієнтами, окремо по кожному банку — члену Розрахункової палати. Ці відомості разом з чеками і векселями направляються до Розрахункової палати. Службовці Розрахункової палати на підставі отриманих відомостей складають загальну розрахункову відомість, у якій визначається кінцевий результат обміну платіжними документами: хто з банків боржник і хто — кредитор.

Ця відомість направляється до центрального банку, а чеки і векселі — до банків, клієнтам яких вони видані. Згідно з даними розрахункової відомості, центральний банк списує гроші з поточних рахунків комерційних банків-боржників і зараховує їх на поточні рахунки банків-кредиторів. У зв'язку з установами кореспондентських зв'язків між комерційними банками в нашій країні також виникає потреба в створенні розрахункових палат (розрахункових центрів).

Акредитиви поділяються на туристські (грошові) і комерційні *Туристський акредитив* — це грошовий документ, виданий банком клієнтові з проханням до зазначеного в ньому відділення банку чи банку-кореспонденту у своїй країні чи за кордоном оплачувати в межах визначеної суми протягом визначеного часу чек, виписаний власниками акредитива. Для туристів, що виїжджають за кордон, акредитив може бути виписаний у національній чи іноземній валюті, залежно від бажання туриста.

Комерційний акредитив — це форма розрахунків між покупцем і постачальником, застосовувана тоді, коли постачальник недостатньо впевнений у платоспроможності покупця. Застосовується вона, головним чином, у розрахунках по зовнішній торгівлі. Сутність її зводиться до того, що банк покупця гарантує постачальникові оплату товарів покупцем. Техніка розрахунків полягає в такому.

Банк імпортера на прохання останнього видає гарантійний лист-акредитив, яким підтверджує, що виставлені експортером відповідно до акредитива векселі будуть оплачені чи акцептовані по пред'явленню. Такі векселі експортер легко може врахувати у своєму банку, одержавши платіж одразу ж після відправлення товарів. Ко-

мерційний акредитив може також набувати форми письмового доручення банку-імпортера банку-кореспонденту в країні експортера оплатити чи акцептувати в межах зазначеної суми протягом визначеного терміну векселі, виставлені експортером.

Переказні операції — це операції щодо переказу банком грошей, внесених наявними грошима чи списаних з поточного рахунка клієнта у своє відділення чи у відділення банку-кореспондента (усередині країни чи за кордоном), де їх може одержати сам клієнт чи особа, якій адресований переказ. При переказі грошей клієнту видається чек чи грошовий акредитив. При телеграфному переказі банк видає клієнтові квитанцію на суму прийнятих до переказу грошей і сповіщає телеграфом своє відділення чи банку-кореспондента, яка сума повинна бути виплачена.

Факторингові операції. Факторинг — це різновид розрахункових операцій, що поєднується з кредитуванням оборотного капіталу клієнта, шляхом переуступки клієнтом-постачальником банку неоплачених платіжних вимог, рахунків-фактур (від лат. *factura* — обробка) за поставлені товари, виконані роботи і зроблені послуги і відповідно права одержання платежу по них, тобто шляхом інкасування дебіторської заборгованості клієнта (одержання засобів по платіжних документах).

У цьому випадку банк стає власником неоплачених платіжних вимог і бере на себе ризик їхньої несплати, хоча кредитоспроможність боржників попередньо перевіряється. Відповідно до договору він зобов'язується оплатити суму переуступлених йому платіжних вимог незалежно від того, чи оплатили свої борги контрагенти постачальника. Внаслідок цього постачальник знає точну дату оплати своїх платіжних вимог і може планувати здійснення своїх платежів. Завдяки факторингу досягається прискорення оборотності засобів у розрахунках.

Лізингові операції. Лізинг (від англ. *lease* — оренда) — це складна торгово-фінансова угода, за якої лізингова форма, тобто орендодавець, відповідно до побажань і спеціалізації орендаря купує у виробника визначене майно і здає його в оренду. Лізингові фірми часто виступають філіями чи дочірніми підприємствами великих компаній і банків. Кількість їхніх операцій останнім часом швидко збільшується.

Наприклад, у США лізинг устаткування за 1985–1989 р. подвоївся і перетворився на бізнес з обсягом угод близько 120 млрд дол. Лізинг одержав значне поширення й у Західній Європі. Величина його операцій досягла в 1989 р.: у Франції — 14 млрд дол., у ФРН — понад 7, в Італії — близько 6, у Швеції — більше ніж 3, у Японії — до 50, а в Австралії — до 12 млрд дол.

Лізингові фірми, які є власниками устаткування, що здається в оренду, мають значний власний основний капітал. Домогтися цього, почавши з нуля і пройшовши всі стадії нагромадження в сучасному суспільстві, вдається небагатьом. Тому більшість фірм починають свою діяльність при безпосередній чи непрямій підтримці банків. Найчастіше лізингові фірми виникають як філії банків.

Незважаючи на те, що при здачі устаткування в оренду вимагаються великі капітальні вкладення для закупівлі устаткування, банк, що займається лізинговими операціями, може одержати ряд переваг, насамперед розширити коло операцій, збільшити кількість клієнтів за рахунок підвищення якості обслуговування, знизити ризик втрат у зв'язку з неплатоспроможністю орендаря, одержати стабільний дохід у вигляді комісії з лізингу, заощадити якусь частину засобів внаслідок спрощення організації обліку платежів за лізингом порівняно з бухгалтерським обліком при довгостроковому кредитуванні.

Довірчі (трастові) операції — це операції, при виконанні яких банк є довіреною особою. Довірителями виступають окремі фізичні особи і корпорації, а також навчальні, релігійні, благодійні й інші заклади. Для окремих осіб банки керують на довірчих засадах нерухомим майном, цінними паперами і грошовим капіталом. Прийняті для керування цінні папери банк може продати з метою придбання більш прибуткових паперів.

При передачі банку грошових капіталів довіритель може наказати сферу їхнього використання. Якщо таких вказівок немає, то банк за своїм розсудом пускає їх в обіг. Часто банки на підставі заповіту померлого чи, якщо немає заповіту, то за рішенням суду здійснюють операції по розділу майна між його спадкоємцями відповідно до існуючого закону. Якщо при цьому в числі спадкоємців є неповнолітні, він може залишитися опікуном таких спадкоємців.

Банки виконують різні трастові операції і для корпорацій. Нерідко корпорації передають банкам для керування пенсійні фонди, що

створені за рахунок засобів робітників і частково за рахунок самих корпорацій. Банки виступають як довірені особи при випуску корпораціями облігаційних позик.

Якщо облігації випускаються під забезпечення акцій дочірніх підприємств, то вони передаються банку як довірений особі на весь період до погашення облігацій. При випуску облігацій під забезпечення нерухомим майном банк є «власником» власності на таке майно. У даному випадку він захищає інтереси власників облігацій. Тому за необхідності йому надається право за своїм розсудом вирішувати питання з закладеним майном.

Банки виступають агентами з реєстрації випущених корпораціями акцій, щоб не допустити їхнього випуску понад дозволена кількість, а також агентами по переказу акцій від однієї особи до іншої під час їхнього продажу.

Торгово-комісійні операції — це операції, пов'язані з купівлею і продажем цінних паперів і дорогоцінних металів для клієнтів. Банки беруть активну участь у розміщенні облігацій державних позик. Здобуваючи облігації в держави, вони потім розміщують їх на фондовому ринку між фінансово-кредитними установами і приватними особами. Крім того, вони здійснюють великі обороти з акціями й облігаціями акціонерних підприємств, продаючи їх з доручення одних клієнтів і купуючи для інших.

11.4. Доходи, видатки і ліквідність активів комерційних банків

Доходи і витрати комерційних банків. За виконання вищезгаданих операцій комерційні банки привласнюють доходи:

- відсотки, стягнуті за позичками;
- відсотки і дивіденди по капіталах, розміщених у цінні папери;
- різні платежі, стягнуті за виконання розрахункових, довірчих і торгово-комісійних операцій;
- доходи від спекуляції цінними паперами.

Сукупність таких доходів утворює валовий дохід банку. Поряд з доходами, банки несуть витрати у вигляді сплати відсотків за вкладами і різними витратами, пов'язаними з веденням банківської справи:

заробітної плати службовців, амортизації, опалення, освітлення і ремонту приміщень, канцелярських, поштово-телеграфних та інших витрат.

Тому прибуток банку дорівнює різниці його валового доходу і сплачених відсотків, а також витрат, пов'язаних з веденням банківської справи.

Для фінансового оцінювання роботи комерційних банків використовується показник **рентабельності**, обчислюваний у таких варіантах: як відношення прибутку до акціонерного капіталу (статутного фонду) та сукупним активам і витратам банку.

Більш обґрунтованим є варіант, що відкриває доступ до аналізу більшої кількості факторів утворення прибутку. На масу прибутку банку впливають не тільки розмір акціонерного капіталу, а й рівень депозитних і позичкових ставок, структурні зрушення у витратах банку, обсяг і якість послуг, зміна в активах частки позичок, що приносять високий відсоток (ступінь диверсифікованості доходних активів).

Ці й інші фактори прибутковості комерційного банку можуть бути виявлені під час аналізу динаміки рентабельності, що порівнює прибуток із сукупними активами і витратами банку.

Банківська система в 2006 р. отримала найбільший за всі роки існування вітчизняної банківської системи обсяг прибутку та досягла найвищого рівня рентабельності. Прибуток по банківській системі за 2006 р. становив 4,1 млрд грн, що в 1,9 разу більше, ніж за 2005 р.

Порівняно з початком року рентабельність активів підвищилася з 1,31 до 1,61%, рентабельність капіталу — з 10,39 до 13,52% (рис. 11.3). Порівняно з 2005 р. доходи банків збільшилися на 51,2% і за станом на 01.01.2007 р. становили 41,6 млрд грн (за станом на 01.01.2006 р. — 27,5 млрд грн).

Збільшення доходів відбулося в основному внаслідок зростання відсоткових доходів — на 11,2 млрд грн (або на 59,0%) і комісійних доходів — на 2,5 млрд грн (на 44,0%).

Ліквідність банківських активів — це здатність банку вчасно і без втрат перетворювати зайняті активи на готівку. Ця здатність залежить від структури активів банку. За ступенем ліквідності активи банку можна об'єднати в три групи: активи в безпосередньо ліквідній формі, легко- і важколіквідні активи.

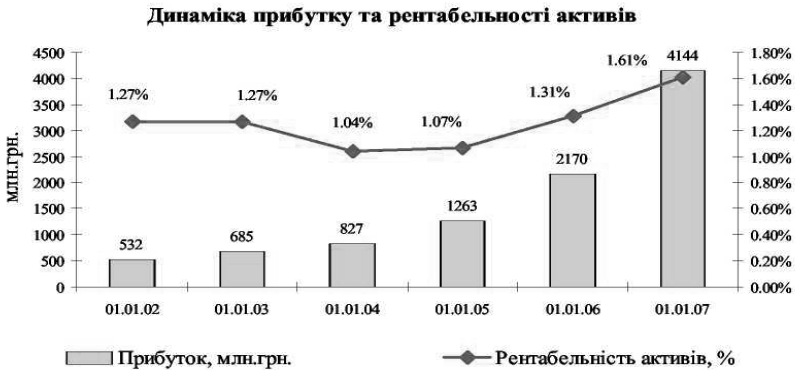

Рис. 11.3. Структура прибутку та рентабельності активів

Активи в безпосередньо ліквідній формі — це касовий резерв готівки і засобу на поточному рахунку в центральному банку, оскільки комерційні банки можуть у будь-який час вилучити ці засоби готівкою. Касовий резерв готівки і засобу на поточному рахунку в центральному банку є незайнятими активами комерційних банків, що не приносять їм прибутку. Тому комерційні банки намагаються тримати мінімум своїх ресурсів у вигляді активів у безпосередньо ліквідній формі. Цей мінімум необхідний для забезпечення своєчасного повернення внесків і безперебійного виконання розрахунків з іншими комерційними банками через центральний банк в умовах нормального зворотного припливу позичок і нових внесків.

Зазвичай касовий резерв готівки і коштів на поточному рахунку в центральному банку (без обов'язкових резервів) не перевищує 10% усіх пасивів комерційних банків.

Оскільки активи в безпосередньо ліквідній формі становлять відносно незначну частину позикових засобів і не завжди можуть поповнюватися за рахунок нових внесків, певну частину позикових засобів комерційні банки повинні розміщувати таким чином, щоб за необхідності їх можна було легко і без втрат перетворити на готівку, тобто певна частина банківських активів повинна бути легколіквідною.

З усіх зайнятих активів *найбільш ліквідними* є позички до запитання, облік векселів і короткострокові позички. Повернення позичок

до запитання банк може зажадати в будь-який час. Облік векселів банки здійснюють щодня, і оскільки векселі є короткостроковими зобов'язаннями (в основному з термінами платежу до трьох місяців), то щодня настають терміни платежу за раніше врахованими векселями.

Найменш ліквідними статтями активів комерційних банків виступають середньо- і довгострокові позички, а також інвестиції в цінні папери. Останні теоретично можуть бути завжди перетворені на готівку, однак практично таке перетворення не завжди здійснюється без втрат. Реалізація ж цінних паперів за цінами, нижчими цін придбання, може призвести до банкрутства банку.

Ліквідність банківських активів і їхня прибутковість взаємно протилежні. Активи в безпосередньо ліквідній формі (готівка в касі і засоби на поточному кошторисі в центральному банку) зовсім не приносять прибутків, а найбільш ліквідні зайняті активи (позички до запитання) приносять найменший дохід. Найбільш доходні довгострокові позички й інвестиції в цінні папери є найменш ліквідними статтями активів.

Щоб ефективно виконати свою основну місію, кожна банківська установа повинна дотримуватися збалансованого співвідношення між власними й залученими коштами, постійно поліпшувати **якість активів**. Недостатня увага до якісного стану портфелю банківських активів є основною причиною збиткової діяльності банків і як наслідок — банківських банкрутств.

Прагнення банків помістити максимум засобів у найбільш доходні статті активів веде до погіршення їхньої ліквідності, що може призвести до банкрутства. Банкрутство банків підриває довіру до них вкладників і тим самим ще більше ускладнює функціонування банківської системи, що є свого роду нервовою тканиною всього народного господарства. Тому в розвинутих країнах спостерігається все більш активне втручання держави в банківську сферу по підтримці ліквідності банківських активів. Це втручання здійснюється у формах різного роду заходів:

- введення системи державного страхування депозитів;
- заборона інвестицій в акції й облігації промислових і торгових корпорацій;
- законодавче встановлення мінімальної норми легколіквідних статей активів стосовно пасивів банків.

Це саме має на меті і встановлення норм обов'язкових резервів комерційних банків у центральному банку.

ПРАКТИКУМ

Питання для самоконтролю

1. Загальна характеристика комерційних банків.
2. Класифікація комерційних банків.
3. Операції комерційних банків та їхня характеристика.
4. Небанківські фінансово-кредитні установи, їхнє призначення та види. Проблеми небанківських фінансово-кредитних установ.
5. Стійкість банківської системи як вирішальна передумова її успішного функціонування. Механізм забезпечення стабільності банківської системи.

Питання для обговорення на семінарах

1. Що таке комерційний банк?
2. Класифікація комерційних банків.
3. Охарактеризуйте категорію «банківські ресурси».
4. Чому банківські ресурси називають банківським капіталом?
5. Статутний фонд комерційного банку і порядок його формування.
6. Охарактеризуйте всі види банківських операцій.
7. У чому сутність пасивних та активних операцій банку.
8. Зробіть перелік статей пасивів і активів банку. Дайте їм характеристику.
9. Етапи системи банківського кредитування.
10. Які документи необхідні для оцінювання фінансового стану позичальника?
11. Економічні перспективи встановлює НБУ для діяльності кооперативних та акціонерних банків.
12. Ліквідність банківських активів та його групи.
13. Прибутковість банку та показники її вимірювання.

Теми для рефератів

1. Банківська система України (стан та перспективи розвитку).
2. Комерційні банки України (аналіз діяльності найбільших банків України).
3. «Індикатори фінансової безпеки банківської системи (на прикладі кооперативних банків)».

Тестові завдання

1. За організаційно-правовою формою діяльності комерційні банки поділяються на:

- а) державні;
- б) акціонерні;
- в) приватні;
- г) пайові;
- д) кооперативні;
- е) змішані.

2. Комерційні банки проводять операції і надають послуги з метою одержання доходу. До складу доходів банку входять:

- а) відсотки за наданими кредитами;
- б) комісія за касові та інші операції;
- в) доходи від здавання майна в оренду;
- в) штрафи, пені та неустойки одержані;
- г) штрафи, пені та неустойки сплачені.

3. Основні групи банківських операцій:

- а) операції з цінними паперами (ЦП);
- б) власні операції;
- в) кредитні операції;
- г) депозитні операції;
- д) банківські послуги;
- е) традиційні операції;
- є) пасивні;
- ж) трастові;
- з) активні;
- и) валютні.

4. Міжбанківські асоціативні об'єднання:

- а) концерни;
- б) спілки;
- в) картелі;
- г) трести;
- д) консорціуми;
- е) асоціації;
- є) синдикати;

- ж) ліги;
- з) корпорації.

5. Рентабельність діяльності банку — це:

- а) відношення прибутку до акціонерного капіталу банку;
- б) відношення сукупних активів до витрат банку;
- в) відсотки і дисиденти по капіталах, розміщених у цінні папери;
- г) доходи від спекуляції цінними паперами;
- д) відношення маси прибутку до змін в активах частки позичок.

6. Ліквідність банківських активів — це:

- а) здатність банку вчасно і без втрат перетворювати зайняті активи на готівку;
- б) прибуток нерозподілений;
- в) активні і пасивні банківські операції;
- г) відношення маси прибутку до витрат банку.

7. Комерційний банк може активно випускати в обіг безготівкові гроші в межах:

- а) грошей Національного банку, які знаходяться в його розпорядженні;
- б) своїх внесків;
- в) свого касового резерву;
- г) свого надлишкового резерву.

8. Основні джерела інформації про стійкість банку:

- а) статистичний звіт;
- б) звіт про фінансові результати;
- в) звіт про прибутки і збитки;
- г) баланс;
- д) звіт про сплату податків.

9. Причини порушення ліквідності КБ:

- а) прорахунки в оцінці ризиків;
- б) різкі зміни облікової ставки ЦБ;
- в) форс-мажорні обставини;
- г) порушення збалансованості активів і пасивів банку;
- д) мала капіталізація банку.

10. Суб'єкти зовнішнього контролю за діяльністю банку:

- а) відділ внутрішнього банківського аудиту;
- б) незалежні аудиторські фірми;
- в) НБУ;
- г) ревізійні комісії;
- д) ДПА;
- ж) правоохоронні органи;
- з) збори акціонерів (учасників).

11. Які санкції вживає НБУ за систематичне порушення КБ його вимог:

- а) стягнення грошового штрафу, фінансове оздоровлення, відкликання ліцензії;
- б) підвищення норми обов'язкових резервів, стягнення штрафу, відкликання ліцензії;
- в) проведення заходів фінансового оздоровлення, застосування санкції у вигляді штрафу, підвищення норми обов'язкових резервів, призначення тимчасової адміністрації, відкликання ліцензії.

12. Проведення центральними банками політики «дешевих грошей» — це:

- а) проведення ЦБ рестрикційної політики;
- б) політика, спрямована на подорожчання кредиту;
- в) політика, спрямована на зниження процентних ставок, норм обов'язкового резервування, купівля державних цінних паперів.

13. Яка частка статутного фонду законодавчо дозволена юридичним та фізичним особам під час створення комерційного банку:

- а) не більше ніж 50%;
- б) не більше ніж 35%;
- в) не більше ніж 33%?

14. Активи банку — це:

- а) готівкові гроші, акції та вклади до запитання;
- б) готівкові гроші, власність і акції;
- в) внески до запитання та банківські ресурси;
- г) вклади населення, строкові депозити, вільні резерви;
- д) сума наданих позик.

15. Пасиви банку – це:

- а) власний капітал банку;
- б) залучені вклади і депозити;
- в) готівкові гроші, власність і акції;
- г) власність, сума наданих позик.

ЗАДАЧІ

Задача 1

Для того щоб клієнт банку зміг накопичити 10 000 грн на 1 січня 2010 р., він розмістив 1 січня 2009 р. на депозитному рахунку в банку 4 000 грн під 24% із щомісячним компаундингом за складною ставкою. Оскільки таке розміщення не дає змоги вчасно накопичити бажану суму, клієнт збирається щомісячно протягом року рівнозначними сумами поповнювати депозитний рахунок. Якими ж повинні бути суми наступних внесків для отримання бажаної суми?

Задача 2

Визначте кількість років розміщення грошей на депозитному рахунку в банку за такими даними: сума, що належить до розміщення, – 7 000 грн; сума, що очікується наприкінці періоду розміщення, – 10 000 грн; річна ставка складного відсотка, що пропонує банк – 19,5%.

Задача 3

Визначте реальну річну відсоткову ставку на наступний рік з урахуванням наступних таких: номінальна річна відсоткова ставка за опціонними та ф'ючерсними операціями на фондовій біржі на майбутній рік установилася на рівні 30%; прогнозований річний темп інфляції становить 16%.

Задача 4

Припустимо, на 1 січня 2009 р. у Вас є тільки 750 грн. Під яку складну відсоткову ставку Ви повинні вкласти ці гроші, з тим, щоб 1 січня 1999 р. мати суму 1000 грн за умови, що компаундинг відсотка проводиться щорічно?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про Національний банк України» № 679-XIV від 20.05.1999 р. (із змінами та доповненнями) // Урядовий кур'єр. — 1999. — № 120–121. — С. 1–9.
2. Закон України «Про банки і банківську діяльність» № 2121-III від 07.12.2000 р. (із змінами та доповненнями) // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. — 2001. — № 1. — С. 3–47.
3. Наказ Президента України «Про грошову реформу в Україні» // Вісник НБУ. — 1996. — № 5.
4. *Гроші та кредит* / Авт. кол.; За ред. М. І. Савлука. — К.: КНЕУ, 2006. — 744 с.
5. *Діба М. І., Осадчий Є. С.* Капіталізація банківської системи як чинник підвищення надійності економіки України // *Фінанси України*. — 2008. — № 6. С. 77–88.
6. *Колосова В. П.* Європейський інвестиційний банк в Україні // *Фінанси України*. — 2008. — № 2. — С. 15–26.
7. *Куштим В. В., Ляшенко В. В.* Динаміка розвитку банківського сегмента міжнародного фінансового ринку // *Фінанси України*. — 2007. — № 12. — С. 96–105.
8. *Матвієнко П.* Капіталізація як дійовий інструмент підвищення надійності банківської системи України // *Економіка України*. — 2008. — № 1. — С. 42–52.
9. *Матвієнко П.* Рейтингова оцінка діяльності банків України // *Економіка України*. — 2008. — № 2. — С. 37–46.
10. *Савелко Т.* Теоретичні аспекти ринку банківських послуг України // *Економіка України*. — 2007. — № 8. — С. 27–32.
11. *Савлук М., Сугоняко О.* Чи вистачає грошей економіці України? // Вісник НБУ. — 1997. — № 4.
12. *Твердохлібова Д.* Методика оцінки фінансового складу банківської системи України // *Економіка України*. — 2008. — № 4. — С. 43–55.
13. *Чуб О. О.* Адаптація банківського законодавства України до права Європейського Союзу: стан, проблеми та перспективи // *Фінанси України*. — 2008. — № 4. — С. 57–67.
14. *Чуб О. О.* Банківська діяльність у контексті інтеграції та глобалізації // *Фінанси України*. — 2008. — № 1. — С. 138–146.
15. *Шаповал А. В., Мищенко В. І.* Оцінка можливих наслідків вступу України до СОТ для банківського сектора // *Фінанси України*. — 2008. — № 4. — С. 45–56.
16. *Шелудько Н. М.* Кредитна експансія та стійкість банківського сектора в Україні. // *Фінанси України* — 2007. — № 10. — С. 148–156.
17. <http://www.bank.gov.ua/Statist/Banks.xls> (офіційний сайт НБУ).

Тема 12. МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНО-КРЕДИТНІ УСТАНОВИ ТА ФОРМИ ЇХ СПІВРОБІТНИЦТВА З УКРАЇНОЮ

12.1. Загальна характеристика міжнародних валютно-кредитних установ.

12.2. Фінанси міжнародних установ.

12.3. Міжнародні розрахунки та валютне регулювання.

12.1. Загальна характеристика міжнародних валютно-кредитних установ

Міжнародні фінансові інститути поділяються на дві групи: все-світні та регіональні. До *всесвітніх* відносяться Міжнародний валютний фонд (МВФ), група Всесвітнього банку та Банк міжнародних розрахунків.

Регіональні створюються за континентальною ознакою: Європейський банк реконструкції та розвитку; Азіатський банк розвитку; Африканський банк розвитку; Міжамериканський банк розвитку та ін.

Міжнародний валютний фонд є провідним світовим фінансовим інститутом, який має статус спеціалізованої установи ООН. Він був заснований на міжнародній конференції в Бреттон-Вудсі в 1944 р., а почав функціонувати в 1947 р. Основними цілями діяльності МВФ є сприяння розвитку міжнародної торгівлі й співробітництва у сфері валютного регулювання та надання кредитів у іноземній валюті для вирівнювання платіжних балансів країн-членів Фонду.

Капітал МВФ утворюється за рахунок внесків країн-членів фонду. Розмір внеску визначається рівнем економічного розвитку країни та її місцем у світовій економіці й міжнародній торгівлі.

Станом на 01.01.1999 р. членами МВФ була 181 країна, в т.ч. з вересня 1996 р. — Україна. Внесок України становить 997,3 млн SDR. Внесок кожної країни є її квотою. Чверть внеску проводиться у вільноконвертованій валюті, решта — в національній.

Кількість голосів у Фонді визначається таким чином: 250 голосів незалежно від розмірів квот плюс один голос на кожні 100 тисяч SDR

квоти. При цьому Статут МВФ передбачає періодичний (не менше одного разу на п'ять років) загальний перегляд квот. Це пов'язане з тим, що змінюється як рівень розвитку окремих країн, так і їх місце у світовій торгівлі.

За необхідності, крім власного капіталу, МВФ може використовувати позикові кошти. За статутом, він може отримувати кошти в будь-якій валюті як від офіційних органів, так і на приватному ринку позикових капіталів.

Досі позики отримувалися від казначейств та центральних банків країн-членів Фонду, а також від Швейцарії та Банку міжнародних розрахунків. На приватному ринку кошти не залучалися.

Діяльність МВФ охоплює три основні напрями:

- кредитування;
- регулювання міжнародних валютних відносин;
- постійний нагляд за світовою економікою.

Кредитування здійснюється з різними цілями в різних формах та на різних умовах. Воно включає: кредитування для потреб вирівнювання платіжного балансу, компенсаційне фінансування та допомогу найбільш біднішим країнам. Фінансові операції, які є основним напрямом діяльності, МВФ здійснює тільки з офіційними органами країн-членів Фонду.

Виділення кредитів залежить від трьох основних чинників: потреби в ресурсах для вирівнювання платіжного балансу, квоти країни та виконання вимог Фонду. Механізм кредитування полягає в тому, що МВФ продає необхідну країні валюту за її національну валюту. Обсяги кредитування насамперед залежать від резервної і кредитної часток та кредитної політики.

Резервна частка становить 25% квоти країни, тобто ту частину, яка внесена в іноземній валюті. У межах цієї частки кредити видаються на першу вимогу країни без сплати відсотків і комісійних. Кредитна частка становить повну величину квоти країни. Ця сума ділиться на чотири рівні частини, які становлять окремі транші.

Прохання стосовно виділення кредитів у рамках кредитної частки розглядаються Виконавчою Радою Фонду. Надання кредитів обумовлюється виконанням країною певних політичних та економічних вимог. У тих випадках, коли потреби в іноземній валюті перевищують резервну і кредиту частки країни (тобто 125% її квоти), можуть вико-

ристовуватися системи розширеного та додаткового фінансування і збільшеного доступу.

Система розширеного фінансування, що почала діяти з 1974 р., передбачає надання кредитів з метою покриття дефіцитів платіжних балансів на більш тривалі терміни (як правило, до трьох років) і в більших розмірах, ніж ті, що забезпечені резервною і кредитною частками. *Система додаткового фінансування* (1977–1981 рр.), а пізніше — збільшеного доступу, націлена на надання фінансової допомоги при значних і зтяжних дефіцитах платіжних балансів у тих випадках, коли вичерпані ліміти звичайних кредитів.

Поряд із наданням звичайних кредитів існує *система компенсаційного кредитування*, яка повинна вирівнювати відхилення в платіжному балансі, що виникають з незалежних від даної країни причин. Сюди відносяться кредити на компенсацію втрат від скорочення виручки від експорту внаслідок падіння цін на світовому ринку, від збільшення вартості імпорту зерна, від непередбачених втрат, фінансування створення резервних запасів. Важливу роль відіграє фінансова допомога найбільш біднішим країнам, що здійснюється на пільгових умовах, насамперед на структурну перебудову економіки.

Другим основним напрямом діяльності МВФ є **регулювання валютних взаємовідносин**. У сучасних умовах, коли курси валют є плаваючими, а не фіксованими, роль Фонду полягає в узгодженні валютної політики країн-членів Фонду. Насамперед кожна країна повинна, відповідно до статуту МВФ, співробітничати з Фондом та з іншими країнами з метою забезпечення і підтримки стабільних валютних курсів. Її економічна та фінансова політика має спрямовуватись на забезпечення економічного зростання при розумній стабільності цін. Недопустимими є валютні маніпулювання з метою отримання певних переваг у міжнародній торгівлі. При цьому МВФ установлює певні валютні обмеження.

Так, країни-члени Фонду не можуть без його згоди вводити обмеження за платежами і переказами з поточних міжнародних операцій, використовувати дискримінаційні валютні засоби, застосовувати систему кількох видів валютних курсів.

Виступаючи провідним міжнародним фінансовим інститутом, МВФ здійснює постійний нагляд і спостереження за світовою економікою. Він формує значний масив інформації як у цілому по світовій

економіці, так і в розрізі окремих країн. Щомісячний збірник фінансової статистики, що видається МВФ, включає дані про динаміку економічного зростання і цін, грошовий обіг, експорт та імпорт, стан платіжного балансу, величину офіційного золотого запасу, рівень валютних резервів, розміри зарубіжних інвестицій, динаміку валютних курсів та ін. Країни—члени Фонду зобов'язані без перешкод надавати всю необхідну інформацію.

Нагляд за макроекономічною та валютною політикою країн здійснюється, насамперед, за допомогою *консультування*. МВФ детально аналізує податкову, грошово-кредитну і валютну політику та стан платіжних балансів країн. На основі аналізу готується доповідь, що подається країні, в якій формулюються певні рекомендації щодо вироблення та коригування економічної, фінансової та валютної політики. Важливою формою нагляду є також публікація та всебічне обговорення доповіді «світовий економічний огляд». На підставі аналізу наявної інформації розробляються середньострокові економічні прогнози, які дають можливість координувати макроекономічні політики країн—членів Фонду.

В Україні в червні 1992 р. прийнято Закон України про її вступ до МВФ, а також до Міжнародного банку реконструкції та розвитку і трьох його філій (МФК, МАР, та БАГІ). У вересні того самого року Україна вступила до МВФ. Наша квота становила 997,3 млн SDR. Оскільки Україна в момент вступу до МВФ перебувала в стані глибокої кризи і не мала змоги зразу внести ці кошти, то вона скористалася Позичковим фондом при МВФ, з коштів якого країнам, що переживають певні фінансові труднощі, видають безстроковий, безвідсотковий кредит, який поступово треба погасити.

Зі вступом у МВФ Україна взяла на себе великі зобов'язання як країна — член фонду з валютного регулювання. Ці зобов'язання полягають у тому, що наша держава не може здійснювати будь-які маніпулювання валютним курсом для забезпечення власної переваги перед іншими країнами. Сюди ж належить і зобов'язання при здійсненні валютної політики суворо дотримуватись основних положень МВФ і не допускати таких дій, які були б руйнівними для інших країн.

У цілому співпраця України з МВФ є перспективною і нині зосереджена на таких напрямках:

- надання різноманітних послуг і фінансової підтримки приватизованим підприємствам;
- підтримка фінансового сектора країни для посилення стабільності банківської системи й зміцнення небанківських кредитних установ;
- розвиток сільськогосподарського виробництва і розбудова інфраструктури села.

Для реалізації цих напрямів МВФ надає нашій державі кредити. Вони використовуються для покриття дефіциту державного бюджету та інших цілей.

Починаючи з кінця 1994 р., Україна отримує фінансову підтримку від МВФ при вирішенні багатьох своїх економічних проблем. Спочатку це була допомога, спрямована на подолання величезних труднощів, спричинених зростанням цін на енергоносії, які Україна імпортувала з Росії. Потім у 1995–1999 рр., коли наша держава мала дефіцит рахунка поточних операцій платіжного балансу, цей дефіцит на 66,3% покривався за рахунок кредитів МВФ. Загальна сума такого кредитування з боку МВФ за цей період досягла 3,3 млрд дол.

У 1998 р. між Україною і МВФ підписано угоду про надання кредиту розширеного фінансування загальним розміром 2 млрд 266 млн дол. Цей кредит, розрахований на 10-річний термін з пільговим періодом 4,5 року, був наданий під відносно невисокий (до 7%) відсоток. Він надався Україні певними траншами, хоч і не завжди обіцянки про надання нам позики дотримувались МВФ.

Оцінюючи в цілому значення кредитів МВФ як позитивне для України явище, що дозволило подолати досить суттєві труднощі на шляху становлення ринкової економіки, слід вказати й на певні негативні моменти. Серед останніх головне місце посідає суттєве зростання нашого боргу перед МВФ. Загальна заборгованість України перед МВФ досить велика і продовжують збільшуватись. Так, якщо в 1994 р. Україна заборгувала МВФ 249,3 млн СДР, то в 1998 р. — вже близько 2 млрд СДР. Це ставить питання про розроблення стратегії наших відносин з цією організацією.

У 2008 р. Україна планує отримати кредит від МВФ у розмірі **16,5 млрд дол.** **США** на подолання наслідків світової фінансової кризи, яка почалась у вересні 2008 р. Кредит нададуть на умовах повернення (два роки) та платності (7% на рік). Він буде наданий чотирма

траншами, перший з яких становитиме 4,5 млрд дол. США (при виконанні всіх вимог МВФ). Це найбільший кредит за всю історію незалежної України, який надасть можливість стабілізувати національну одиницю та банківську систему України (під час кризи) та продовжити розвиток усіх стратегічних галузей України.

Другою за значенням у системі міжнародних фінансів є *група Всесвітнього банку*, яка включає до свого складу чотири міжнародні фінансові інститути: *Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР)*, *Міжнародну асоціацію розвитку*, *Міжнародну фінансову корпорацію та Агентство з гарантування багатосторонніх інвестицій*.

Серцевиною групи виступає **МБРР**, який був заснований разом з МВФ у 1945 р. і почав функціонувати в 1946 р. Учасниками банку можуть бути лише країни-члени МВФ. Основною метою діяльності банку виступає сприяння розвитку економіки країн-членів МБРР шляхом надання довгострокових кредитів та гарантування приватних інвестицій. Спочатку ця діяльність була спрямована на країни, що потерпіли внаслідок Другої світової війни. Нині головним напрямом діяльності є країни, що розвиваються. Джерелами ресурсів банку виступають:

- статутний капітал;
- залучення коштів шляхом випуску облігаційних позик;
- резервний фонд.

Статутний капітал сформовано за рахунок внесків країн-членів. Внески здійснюються шляхом підписки на акції в межах встановлених квот. Квоти кожної країни визначаються відповідно до її економічного потенціалу. Резервний фонд утворюється за рахунок банку.

Основними напрямками кредитування виступають галузі інфраструктури (енергетика, транспорт, зв'язок), а також сільське господарство, охорона здоров'я та освіта. Кредити видаються на термін до 20 років під гарантії урядів. МБРР може виступати також гарантом за аналогічними довгостроковими кредитами комерційних банків. Виділення кредитів зумовлюється наданням інформації про фінансовий стан країни, що позичає кошти та про об'єкти кредитування. Кредити надаються на основі пайової участі банку у фінансуванні певних об'єктів — до 30% їхньої вартості.

Міжнародна асоціація розвитку надає кредити терміном до 50-ти років на пільгових умовах — 0,75%.

Міжнародна фінансова корпорація надає кредити високорентабельним приватним підприємствам країн, що розвиваються, без гарантії уряду.

Агентство з гарантування багатосторонніх інвестицій проводить страхування капіталовкладень у країнах, що розвиваються, на випадок політичних ризиків: від експропріації, воєн, заворушень, зривів контрактів тощо, чим сприяє розвитку діяльності інститутів Всесвітнього банку.

Слід зазначити, що співпраця України з групою Всесвітнього банку не повинна зосереджуватись тільки на кредитних відносинах. Україна повинна (особливо під час світової фінансової кризи) використовувати консультаційні та інформаційні можливості цього банку.

У цілому всесвітні міжнародні фінансові інститути відіграють, як видно з їхніх функцій, важливу роль у світовій економіці, забезпечують надійний рух міжнародних грошових потоків. Тим самим вони сприяють і надійному функціонуванню національних фінансових систем. Крім того, їх кредити є важливим джерелом фінансування країн, що розвиваються.

У Європі в рамках ЄС функціонують *Європейський інвестиційний банк, Європейський фонд валютного співробітництва і Європейський банк реконструкції та розвитку.*

ЄБРР, який був створений у 1990 р. і відкритий у 1991 р., аналогічно МБРР, діяльність якого спрямована на країни, що розвиваються, здійснює діяльність у країнах Східної і Центральної Європи, які проводять ринкові реформи. Засновниками банку є країни Європи та провідні країни світу. Україна є членом ЄБРР з 1992 р. Не менше 60% кредитів ЄБРР має спрямовуватись у приватний сектор економіки і не більше 40% у державну інфраструктуру.

В Україні 2008 р. ЄБРР продовжує здійснювати ряд проектів. Серед них кредити під будівництво доріг (співпраця з ДП «Укравтодор»), облаштування пунктів переходу в митній (прикордонній) зоні, співпраця з ДП «Укрзалізницею» (модернізація рухомого складу), будівництво нового «саркофагу» для Черніобільської атомної електростанції та ін. Загальний обсяг інвестицій сягає більше ніж 2 млрд дол. США.

Європейський банк реконструкції та розвитку, на відміну від інших валютно-кредитних установ, ставить перед тими, хто з ним співпрацює, політичні умови:

- багатопартійна демократія;
- плюралізм та розвинута ринкова економіка.

Саме з урахування цього і для посилення ринкових засад організації суспільного виробництва ЄБРР видає кредити тільки за умови, що не менше ніж 60% цих коштів піде на недержавний сектор і переважно на підтримку малого й середнього бізнесу. При цьому ЄБРР може кредитувати і проекти в державному секторі, але такі, що зорієнтовані на підтримку ініціатив приватних підприємств.

Завданням *Європейського інвестиційного банку*, який був створений у 1958 р., є фінансування проектів, що мають регіональне, галузеве та загальноєвропейське значення. Кредити надаються терміном 20–25 років. У галузевому плані пріоритетні такі галузі інфраструктури: енергетика, транспорт, телекомунікації, а також проекти, що пов'язані з охороною навколишнього природного середовища. Кредити банку видаються на ринкових умовах. Пільги встановлюються лише в тих випадках, коли передбачається боніфікація за рахунок бюджету ЄС.

Європейський банк валютного співробітництва, що створений у 1973 р. в рамках Європейської валютної системи, виконує функції, аналогічні МВФ: надає кредити на покриття дефіциту платіжного балансу.

12.2. Фінанси міжнародних установ

Фінансова діяльність міжнародних організацій пов'язана з формуванням і використанням їх бюджету та цільових фондів. Формування доходів здійснюється насамперед за рахунок внесків країн, що входять до складу даної організації. Використання коштів проводиться на основі затвердженого бюджету. Розглянемо фінанси провідних міжнародних організацій — ООН та ЄС.

Організація Об'єднаних Націй була заснована в 1945 р. Головним завданням ООН є підтримання миру. До сфер її діяльності також входять економічні, соціальні та гуманітарні проблеми, права людини, охорона навколишнього природного середовища,

Діяльність ООН здійснюється через керівні органи та спеціалізовані організації. Так, питаннями миру і безпеки займаються депар-

таменти операцій з підтримання миру, з питань роззброєння і регулювання озброєнь. Економічний напрям діяльності здійснюється через Конференцію з торгівлі й розвитку (ЮНКТАД), Організацію промислового розвитку (ЮНІДО), Регіональні комісії (наприклад, Європейська економічна комісія) та ін. Соціальна і гуманітарна політика проводиться Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), Фондом ООН в галузі народонаселення (ЮНФПА), Світовою продовольчою програмою (МПП), Центром ООН з населених пунктів (Хабітат) та іншими. Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) проводить значну роботу, пов'язану із забезпеченням екологічної безпеки на планеті.

Бюджет ООН формується із внесків країн. Розмір внесків визначається залежно від рівня економічного розвитку країни. В основі розрахунків лежить норматив платежів, який залежить від обсягів ВВП певної країни.

Нині ООН переживає фінансову кризу, пов'язану з тим, що багато країн мають заборгованість із внесків до її бюджету. Це істотно звужує фінансові можливості ООН, ускладнює фінансування передбачених заходів.

За видатками бюджет ООН поділяється на дві частини: адміністративні та накладні витрати і програмні видатки. Адміністративні та накладні видатки нині становлять 38%, програмні — 62%, Поставлено завдання скоротити адміністративні витрати до 25%, що дасть змогу вивільнені кошти спрямувати на соціально-економічні програми.

Бюджет ООН за видатками складається в розрізі окремих підрозділів та організацій. При цьому також виділяються адміністративні й накладні витрати та кошториси на окремі програми, що виконуються даним підрозділом. Наприклад, у рамках ЮНІДО на 1998–1999 рр. виділялися такі програми: «Зміцнення промислових потенціалів», «Екологічно чистий та стійкий промисловий розвиток», «Управління регіональними програмами», «Управління технічним співробітництвом».

Європейський Союз бере свій початок від створеного в 1957 р. з метою економічної співпраці Європейського економічного співтовариства. Було сформовано спільний ринок капіталів, товарів і послуг, скасовано митні бар'єри, здійснено уніфікацію податкового законодавства, створено європейську валютну систему. Розвиток інтеграційних

процесів завершився проголошенням Європейського Союзу, до якого входять такі країни: Франція, Голландія, Німеччина, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Данія, Ірландія, Великобританія, Греція, Іспанія, Португалія, Австрія, Фінляндія, Швеція, Чехія, Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Угорщина, Мальта, Польща, Словенія, Словаччина, Болгарія, Румунія.

Бюджет ЄС формується за рахунок надходжень від країн Союзу. Усі доходи поділяються на дві групи:

- внески країн-членів;
- доходи бюджету ЄС.

Внески кожної країни до бюджету визначаються залежно від рівня її економічного розвитку, який відображається у виробленому ВВП. Специфікою бюджету ЄС як ланки міжнародних фінансів є наявність власних доходів. До них належать, по-перше, мита і сільськогосподарські податки, якими обкладаються продукти, що імпортуються з країн, які не є членами Союзу. По-друге, важливе місце посідає податок на додану вартість, який встановлюється за єдиною для всіх країн ставкою по відношенню до уніфікованої в усіх країнах бази оподаткування (ставка податку не може перевищувати 1,4%). Установлено ліміт бюджету ЄС — він не може перевищувати 1,2% загального обсягу ВВП Союзу.

Видатки бюджету ЄС поділяються на адміністративні ($\approx 5\%$) та операційні (до 95%). Операційні видатки складаються з фінансування сільського господарства (до 50%), структурних перетворень в економіці країн Союзу, наукових досліджень і освіти, зовнішньої діяльності (реструктуризація економіки країн Центральної і Східної Європи та підготовка їх до вступу в ЄС, надання технічної і гуманітарної допомоги і т. ін.).

Бюджет ЄС розробляється Європейською комісією і затверджується Європейським парламентом. Виконує бюджет фінансове управління Європейської комісії, яке перебуває під подвійним контролем — з боку Палати аудиторів і Європарламенту. До складу Палати аудиторів входять 15 членів, які перевіряють надходження доходів і фінансування видатків.

Міжнародні фінансові відносини являють собою досить складну систему руху грошових потоків. Вони можуть бути згруповані за такими напрямками:

- взаємовідносини між суб'єктами господарювання різних країн;
- взаємовідносини держави з урядами інших країн та міжнародними організаціями;
- взаємовідносини держави і суб'єктів господарювання з міжнародними фінансовими інститутами.

У сфері міжнародних фінансів, крім національних суб'єктів — держави, підприємств, громадян, — виділяються наднаціональні суб'єкти — міжнародні організації і міжнародні фінансові інститути. У зв'язку з цим цю сферу можна розподілити на дві частини:

- міжнародні фінансові відносини;
- міжнародні фінанси.

Міжнародні фінансові відносини характеризують грошові потоки між суб'єктами різних країн:

- між підприємствами;
- між урядами країн;
- між підприємствами і урядами;
- між громадянами і урядами.

Взаємовідносини між підприємствами складаються в процесі купівлі-продажу. З одного боку, ці взаємовідносини відображають фінанси суб'єктів господарювання. Однак, оскільки ці суб'єкти належать до різних країн, то ці взаємовідносини відображають рух нових потоків між країнами. Забезпечення еквівалентності обміну досягається через валютне регулювання — встановлення курсу.

Відхилення курсу валют від реального співвідношення між даними валютами спричинює міжнародний перерозподіл фінансових ресурсів. Міжнародна торгівля характеризується торговим балансом кожної країни. При цьому сальдо експортно-імпортних операцій характеризує вплив чи відплив валюти.

Взаємовідносини між урядами різних країн виникають у сфері державного кредиту, коли одна країна виступає позичальником, а інша — кредитором. Аналогічний характер мають взаємовідносини з *урядом певної країни юридичних і фізичних осіб* інших країн. За змістом ці всі відносини належать до державного кредиту, а за напрямом руху коштів — до міжнародних фінансових відносин,

Торговельні взаємовідносини між *суб'єктами господарювання різних країн* характеризують два грошових потоки; надходження підприємству валютних доходів від експорту товарів і послуг; оплата

підприємством товарів та послуг, що імпортуються. Кредитні взаємовідносини є двосторонніми: з одного боку — надання позики позичальником кредитору, з іншого — погашення позики і сплата процентів.

Міжнародні фінанси відображають діяльність міжнародних організацій і фінансових інститутів. Це наднаціональна надбудова, яка характеризується концентрацією фінансових ресурсів у певних узагальнених чи цільових фондах. За своєю організацією міжнародні фінанси досить схожі з державними фінансами, тільки суб'єктом виступає не держава, а міжнародна організація (інститут). Діяльність таких організацій, як і окремої держави, пов'язана з виконанням певних функцій, які визначаються їх статутами. Фінансове забезпечення виконання цих функцій здійснюється через фонди, що створюються цими організаціями. Це можуть бути узагальнені фонди, наприклад бюджет ООН, і цільові — під конкретні заходи і програми.

Міжнародні організації вступають у взаємовідносини з урядами окремих країн з приводу формування бюджету чи інших фондів цих організацій. Отримані кошти використовуються на фінансування централізованих заходів, проектів і програм цих організацій, на утримання їх апарату та на фінансову допомогу окремим країнам. Таким чином, кожна країна може отримувати кошти від міжнародних організацій як у вигляді прямого фінансування (як правило, тільки в окремих випадках), так і в опосередкованій формі через різні централізовані заходи, проекти і програми, які стосуються даної країни чи поширюються на неї.

Міжнародні фінансові інститути мають взаємовідносини як з урядами, так і з суб'єктами господарювання окремих країн. Взаємовідносини з урядами складаються за двома напрямками.

Перший відображає процес формування статутного капіталу за рахунок внесків окремих країн. Другий характеризує кредитні взаємовідносини — надання кредитів урядам та їх погашення і сплату процентів.

Взаємовідносини з підприємствами мають двосторонній кредитний характер. Міжнародні фінансові інститути, здійснюючи фінансове забезпечення певних проектів, надають кредити окремим підприємствам, як правило, на конкурсній основі.

Міжнародні фінанси відображають світові інтеграційні процеси. Централізація певної частини фінансових ресурсів на світовому рівні забезпечує потреби світового господарства. Саме на ці потреби й спрямована діяльність міжнародних організацій та міжнародних фінансових інститутів.

Вони фінансують окремі проекти і програми, керуючись інтересами саме світового господарства в цілому, а не окремих країн, якими б важливими вони для цих країн не були. Звісна річ, порівняно з національними фінансовими системами міжнародні фінанси знаходяться тільки на початку свого розвитку.

Однак наростання міжнародної економічної інтеграції веде як до посилення ролі діючих організацій та інститутів, так і до створення нових. Це веде до підвищення рівня централізації фінансових ресурсів, збільшення як їх маси, так і обсягів міжнародних фінансових потоків. Врешті-решт, цей інтеграційний процес веде до створення єдиної грошової одиниці, спочатку в рамках регіональних об'єднань, а в перспективі — можливо, і в усьому світі.

12.3. Міжнародні розрахунки та валютне регулювання

Організація міжнародних грошових потоків між суб'єктами господарювання застосовується на встановлених формах розрахунків та системі валютного регулювання. Порядок проведення розрахунків регламентується відповідними міжнародними документами і угодами. Стандартизація документального оформлення розрахунків необхідна для забезпечення відповідних гарантій експортерам та імпортерам на поставку товарів та на їх оплату. Вона встановлює також систему однакового тлумачення прав, зобов'язань і відповідальності сторін.

Основними **формами** міжнародних розрахунків виступають інкасо та акредитив. Також використовуються банківський переказ та відкритий рахунок.

При розрахунках на основі *інкасо* банк імпортера перераховує кошти на рахунок експортера після передачі імпортеру отриманих від банку експортера документів, передбачених контрактом, тобто застосовується схема: платежі проти документів. Така схема розрахунків

досить проста, однак вона не дає достатніх гарантій на оплату товарів і послуг.

На відміну від інкасо, *акредитивна форма* передбачає достатні гарантії експортеру за рахунок відкриття акредитива в банку імпортера. Платіж на відкритий рахунок — найменш надійна форма. Експортер поставляє товари, імпортер переказує гроші на день платежу. Банківський переказ являє собою доручення одного банку іншому виплатити певну суму отримувачеві.

Форми розрахунків у системі міжнародних фінансових відносин характеризують організаційну сторону руху грошових потоків, порядок проведення операцій, їх документальне оформлення, відповідальність сторін і банків та ін. Це дуже важлива сторона, однак вона підпорядкована сутнісній — забезпеченню еквівалентності обміну. Тому серцевиною міжнародних розрахунків, з позицій фінансової теорії, є встановлення курсу валют.

Валютний курс відображає ціну грошової одиниці певної країни у валюті інших країн чи міжнародних валютних одиницях. Встановлення валютного курсу означає співвідношення цінності грошей різних країн, які виступають інструментом фінансових відносин, в т.ч. і міжнародних. Без такого зіставлення міжнародні фінансові потоки неможливі.

Встановлення курсу валют досить складний багатофакторний процес. На нього впливає безліч чинників — економічних, фінансових, політичних. **Економічні чинники** полягають у тому, що в основі формування курсу лежать вартісні пропорції обміну. Вони визначаються на основі зіставлення цін товарів та послуг споживчого кошика. Співвідношення його сумарної цінової оцінки в одній і другій валюті дає вихідну пропорцію, яка визначає основу курсу валют. Свого часу існував так званий *золотий стандарт*, тобто вміст золота в грошовій одиниці. Зіставлення золотого вмісту двох грошових одиниць і визначало курс цих двох валют.

Встановлення вихідного рівня валютного курсу на основі порівняння цінової оцінки споживчого кошика має певні неточності. Вони полягають у тому, що цінність товарів і послуг споживчого кошика в різних країнах неоднакова. Тому курс валют, встановлений на основі такого підходу, завжди має певні похибки. Однак ці похибки, поперше, не настільки суттєві, а по-друге, цей курс є тільки своєрідною

точкою відліку. Він коригується з урахуванням впливу фінансових і політичних чинників.

Крім методу порівняння цінової оцінки споживчого кошика з метою визначення точного співвідношення валют, застосовується також метод *валютного кошика*. Суть його полягає у встановленні умовної міжнародної грошової одиниці.

Так, Міжнародний валютний фонд установив міжнародний платіжний засіб — SDR (спеціальні права запозичення). До валютного кошика SDR включаються (у встановлених МВФ пропорціях) долар США, німецька марка, японська ієна, британський фунт стерлінгів та французький франк. Частка кожної валюти в цьому кошику залежить від її частки в загальному зовнішньоторговому обороті у світі. У світовій валютній системі SDR може відігравати роль загального еквівалента, до якого встановлюються курси валют. Однак нині реальна практична значимість SDR досить обмежена, а роль загального еквівалента більше властива реальним провідним валютам світу (наприклад, долару США).

У рамках Європейського Союзу також була створена міжнародна рахункова грошова одиниця — **ЕКУ**. У валютний кошик ЕКУ включались валюти таких європейських країн: Німеччини, Франції, Голландії, Італії, Бельгії, Люксембургу, Данії, Ірландії, Іспанії, Великої Британії, Греції, Португалії.

На відміну від SDR, яка є швидше умовною грошовою одиницею, ЕКУ відігравав значно більшу роль у європейській валютній системі. На основі цієї рахункової одиниці здійснювалось валютне регулювання в рамках Європейського Союзу. ЕКУ виступає як розрахункова і кредитна одиниця у взаємовідносинах між центральними банками країн союзу. Значна роль ЕКУ привела до його використання як рахункової одиниці також за межами ЄС. Наприклад, в Україні ставки акцизного збору та ввізного мита на окремі товари встановлені в ЕКУ.

Розвиток європейської інтеграції і досягнення достатньої стабільності валют країн ЄС привели до нової стадії розвитку європейської валютної системи — переходу до єдиної валюти — **євро**. На відміну від SDR і ЕКУ, євро — реальна валюта, що обслуговує платіжний оборот ЄС. Відповідно до прийнятої програми, введення євро в обіг проводиться з початку 1999 р. Слід відзначити, що важливу роль у впровадженні євро відіграв досвід використання ЕКУ.

Введення в обіг євро означає новий етап у розвитку системи міжнародних фінансів у цілому і європейської валютної системи зокрема. Нині міжнародні фінансові відносини, в т.ч. міжнародні розрахунки, являють собою досить складну систему взаємовідносин. Інструментом фінансових відносин, як відомо, є гроші. У межах національних фінансових систем використовується одна грошова одиниця, що ставить ці відносини на єдину уніфіковану основу. У міжнародних відносинах використовуються дві валюти, що суттєво ускладнює ці відносини. Навіть створена досить складна система валютного регулювання, в т.ч. на міжнародному рівні, не в змозі до кінця вирішити проблеми. Введення ж єдиної валюти вирішує проблему, оскільки знімає її причину, а не впливає на наслідки.

Встановлення вихідного курсу валют на основі споживчого чи валютного кошика є тільки основою валютного регулювання. На діючий курс валют, як уже зазначалося, істотно впливають фінансові та політичні чинники. До **фінансових** належать стан національної фінансової системи: дефіцит бюджету, державний борг, рівень інфляції, стабільність банківської системи, активність на фінансовому ринку та міжнародних фінансових відносин (торговий та платіжний баланс). **Політичні чинники** пов'язані зі стабільністю політичної системи в країні та стабільністю її законодавства.

Нестабільність політичної і фінансової ситуації в тій чи іншій країні веде до певного зниження обмінного курсу її національної валюти порівняно з реальним співвідношенням. Ця різниця являє собою своєрідну плату за вказані ризики, страхування на випадок можливого зниження курсу цієї валюти, ймовірність чого досить висока.

Установлення курсу валют ґрунтується на двох основних методах: адміністративному та ринковому. Суть **адміністративного методу** полягає в офіційному встановленні урядом чи центральним банком курсу національної валюти відносно до іноземних валют. При такому методі необхідні точні розрахунки, бо при значних відхиленнях офіційного курсу від реального його або не визнаватимуть, або припиняться проведення міжнародних розрахунків. При адміністративному встановленні курсу національної валюти може існувати паралельний курс неорганізованого ринку, де буде встановлюватися більш реальне співвідношення валют.

Ринковий метод полягає в тому, то курс встановлюється на основі механізму ціноутворення під впливом попиту і пропозиції; іноземна валюта при цьому виступає товаром на валютному ринку. Суб'єктами валютного ринку виступають банки, брокерські фірми, валютні біржі.

Залежно від обсягу і характеру валютних операцій, переліку валют, що виставляються на торги, виділяють світові, регіональні та національні валютні ринки. Світовими центрами валютного ринку виступають Лондон, Париж, Токіо. Перелік валют, що виставляються тут на торги, досить широкий. На регіональних і національних валютних біржах здійснюються торги з обмеженого переліку найважливіших валют.

В Україні функції валютного ринку виконує *Міжбанківська валютна біржа*. Торги з основних валют (євро, американський долар, російський рубль) проводяться щоденно. Крім того, торгують фунтами стерлінгів Великої Британії, австрійськими шилінгами, італійськими лірами, канадськими доларами та деякими іншими валютами залежно від наявності попиту і пропозиції на них.

Установлення співвідношення грошових одиниць різних країн на валютних, як і на будь-яких інших ринках, відбувається під впливом двох основних чинників — попиту і пропозиції. Особливістю валютного ринку є те, що як товаром, так і платіжним засобом виступають гроші. Тому зазначені чинники фактично подвоюються: попит і пропозиція відповідної іноземної валюти та національної валюти.

Валютний ринок, як правило, регульований. Національний ринок регулюється центральними банками. При цьому можуть використовуватися два способи. Перший — установлення валютного коридору, тобто мінімального й максимального рівня обмінного курсу, який є по суті напівадміністративним. Другий — участь центрального банку в торгах.

За необхідності підтримання курсу національної валюти центральний банк може проводити *валютні інтервенції*, тобто виставляти на торги додаткову масу іноземної валюти. За необхідності утримання курсу певної іноземної валюти — навпаки, скуповувати її.

Крім того, центральний банк як емісійний центр країни може впливати на обмінні курси через регулювання грошової маси національної валюти. Обмеження обсягу національної валюти зменшує

її пропозицію в обміні на іноземну й тим самим сприяє утриманню курсу. Навпаки, емісія грошей веде до розширення пропозиції національної валюти і таким чином до зниження її курсу.

Розглянемо механізм установлення валютного курсу на валютному ринку на прикладі Української міжбанківської валютної біржі (рис. 12.1).

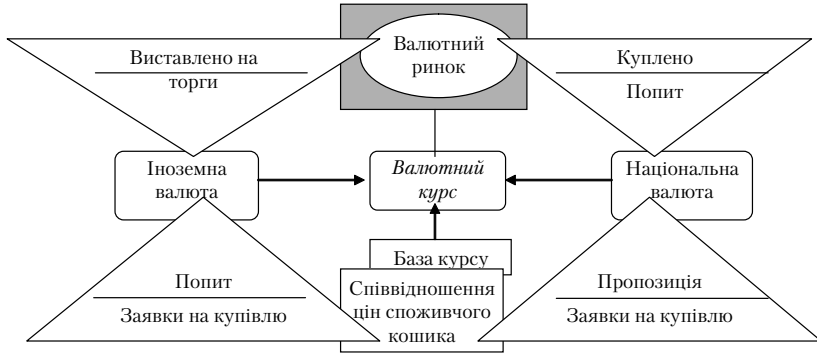

Рис. 12.1. Ціноутворення на валютному ринку

Учасниками торгів на біржі виступають комерційні банки, що мають відповідну ліцензію, та НБУ.

На торги виставляється іноземна валюта. Попит на неї формується на основі заявок банків на купівлю певної валюти. Заявки відображають власні потреби банку та потреби його клієнтів на дану валюту для проведення міжнародних розрахунків. Пропозиція іноземної валюти формується, виходячи з виставлених на продаж сум валюти, що відображають потреби банків та їхніх клієнтів у національній валюті. Пропозиція з боку національної валюти відображається в заявках на іноземну валюту, попит — у виставленій на торгах іноземній валюті.

Валютний курс, що складається на валютному ринку, таким чином відображає рівноваженість попиту і пропозиції. Результат торгів — обсяг купівлі тієї чи іншої валюти порівняно з її обсягом, виставленим на продаж, характеризує задоволення попиту чи недостатність пропозиції. При задоволенні попиту на іноземну валюту

курс національної валюти залишається стабільним, при недостатності пропозиції — падає, при надмірній пропозиції — зростає. Саме тут проявляється роль центрального банку. Він, з метою підтримання стабільного курсу національної валюти, проводить валютні інтервенції при недостатності пропозиції валюти на ринку чи скупку валюти при недостатності попиту на неї.

Політика валютного регулювання кожної країни визначається її економічними інтересами в міжнародній торгівлі.

Валютне регулювання характеризує встановлений порядок визначення валютного курсу та його регламентування, здійснення валютних операцій суб'єктами валютного ринку (комерційними та центральним банками, юридичними і фізичними особами), порядок ввезення і вивезення іноземної та національної валюти, порядок проведення міжнародних розрахунків. Основою валютного регулювання є вплив на валютний курс. У більшості випадків кожна країна зацікавлена в стабільності національної валюти, адже це забезпечує стабільність як внутрішньої, так і зовнішньої економічної політики. Однак у певних умовах може проводитись політика як на зниження, так і на зростання курсу національної валюти.

Політика зниження рівня курсу національної валюти вигідна в тих умовах, коли в країні переважає над імпортом. У цьому випадку доходи підприємств експортерів у національній валюті зростають, оскільки за кожну одиницю валютної виручки підприємство отримує більше національної валюти. Прикладом такої політики в 80-ті роки була постійна девальвація японської ієни відносно до американського долара. Як відомо, в ті часи в сальдо торгового балансу між Японією і США спостерігалась істотна перевага Японії. Оскільки таке відхилення обмінного курсу від реального вело до перерозподілу фінансових ресурсів на користь Японії, США постійно вводили обмеження на ввезення японських товарів.

Політика на зростання курсу національної валюти доцільна в тому випадку, коли переважає імпорт товарів і послуг. У цьому випадку витрати імпортерів на закупівлю валюти для оплати поставок у країну зменшуватимуться. Звичайно, при цьому втрачають експортери, оскільки вони отримують менше доходів. Однак перевищення імпорту над експортом веде і до перевищення виграшу імпортерів від завищеного курсу над втратами експортерів.

Необхідність установалення реальних курсів валют врешті-решт привела до встановлення **системи міжнародного валютного регулювання**. Вона полягає у прийнятті загальних для всіх країн правил проведення валютних операцій. В умовах золотовалютного стандарту особливих потреб у такому регулюванні не було. Можливість вільно обміняти паперові гроші на золото надавало такій системі достатньої стабільності.

Однак відхід від золотовалютного стандарту чітко визначив проблему валютного регулювання. Першою спробою вирішення цієї проблеми стала *Бреттон-Вудська валютна система*. Вона була заснована лідерами провідних країн світу в 1944 р. на конференції в Бреттон-Вудсі. Суть цієї системи полягала у встановленні стабільних курсів валют, що могли піддаватись незначним коливанням.

Утримувати систему стабільних курсів в умовах нерівномірності розвитку країн було надзвичайно складно. У кінці 60-х – на початку 70-х років виявилися значні коливання курсів валют. У зв'язку з цим у 1976 р. відбулася конференція Міжнародного валютного фонду на Ямайці, яка зафіксувала створення нової – *ямайської* валютної системи. Суть її полягала у встановленні ринкового методу визначення валютних курсів. Валютні курси стали «плаваючими», тобто такими, що змінюються під впливом попиту і пропозиції, на відміну від попередніх стабільних. Одночасно встановлювалася система контролю і резервування з метою недопущення різких коливань курсу, що могло б негативно вплинути на світову економіку.

Нині створено досить надійні міжнародні та національні системи валютного регулювання. Вони дозволяють ефективно контролювати валютні курси. Разом з тим, оскільки курс національної валюти відображає стан економіки країни, вони не мають на меті утримання валютного курсу за будь-яку ціну. Навпаки, це недоцільно і небезпечно. Перевага ринкового механізму якраз і полягає в тому, що він дає змогу встановити на певну дату курс валюти, максимально наближений до реального. Це, в свою чергу, ставить на міцну основу міжнародні фінансові відносини.

ПРАКТИКУМ

Питання для самоконтролю

1. Які напрями охоплюють міжнародні фінансові відносини?
2. Що являють собою міжнародні фінанси?
3. Що таке міжнародні фінансові інститути?
4. Які існують форми міжнародних розрахунків?
5. Що таке валютний курс і як він устанавлюється?
6. Що являють собою SDR і як вони використовуються?
7. Що являє собою ECU і яка сфера його використання?
8. Які передумови і порядок введення єдиної валюти Європейського Союзу – євро?
9. Які існують методи визначення валютного курсу?
10. Що таке валютне регулювання?
11. Як формується і використовується бюджет ООН?
12. Як формується і використовується бюджет ЄС?
13. Які функції виконує МВФ?
14. Як сформовано капітал МВФ?
15. У яких формах здійснюється кредитування МВФ?
16. Які методи валютного регулювання використовує МВФ?
17. Які фінансові інститути входять до групи Всесвітнього банку?
18. Які функції і напрями діяльності Міжнародного банку реконструкції і розвитку?
19. Як формується капітал і ресурси МБРР?
20. Які функції і сфери діяльності Європейського банку реконструкції та розвитку?

Питання для обговорення на семінарах

1. Характеристика міжнародних валютно-кредитних установ.
2. Фінанси міжнародних організацій.
3. Міжнародні фінансові інститути.
4. Міжнародні розрахунки.
5. Платіжний баланс.
6. Валютний курс.
7. Золотий стандарт.
8. Валютний кошик.

9. Міжнародна грошова одиниця.
10. Валютний ринок.
11. Валютне регулювання.
12. Бюджет ООН.
13. Бюджет ЄС.
14. Міжнародний валютний фонд.
15. Форми співробітництва міжнародних фінансових установ з Україною.

Теми для рефератів

1. «Роль іноземних кредитів у розвитку економічного потенціалу України».
2. Транснаціоналізація банківської системи України.
3. Значення іноземних інвестицій для розвитку національної економіки України.
4. Україна та МВФ в XXI сторіччі: перспектива та напрями діяльності.
5. Україна та ЄБРР: форми співробітництва та перспективи співпраці.

Тестові завдання

- 1. Короткостроковий ринок, на якому фінансові посередники (банки) зводять між собою кредиторів і позичальників, — це ринок:**
  - а) міжнародний;
  - б) фінансовий;
  - в) міжнародний грошовий;
  - г) грошовий.

- 2. Дії, спрямовані на вирішення певного завдання з організації та управління грошовими відносинами, що виникають під час формування та використання відповідних коштів, — це операції:**
  - а) фінансові;
  - б) економічні;
  - в) грошові;
  - г) кредитні.

3. Різноманітні фінансові активи, до яких належать національні гроші, іноземна валюта, цінні папери, дорогоцінні метали, нерухомість охоплюють:

- а) суб'єкти економічних операцій;
- б) суб'єкти фінансових операцій;
- в) об'єкти фінансових операцій;
- г) об'єкти господарських операцій.

4. Вирізняють такі види фінансових операцій:

- а) операції з переказу грошей;
- б) інвестиційні операції;
- в) спекулятивні операції та операції з капіталом;
- г) операції з переказу грошей, інвестиційні операції, спекулятивні операції та операції з капіталом.

5. Яка функція міжнародних фінансів ґрунтується на тому, що міжнародні фінанси відображають рух суспільного продукту в грошовій, тобто універсальній (зіставлюваній), формі (це дає можливість здійснювати у будь-який час, на будь-якому етапі облік та аналіз руху світового суспільного продукту в грошовій формі):

- а) інформаційна;
- б) організаційна;
- в) контрольна;
- г) аналітична?

6. Міжнародна фінансова політика держави має ґрунтуватися на:

- а) аналітичних даних фахівців у цій галузі;
- б) вимогах поточного і стратегічного соціально-економічного розвитку країни;
- в) наукових концепціях у галузі міжнародних фінансів;
- г) наукових концепціях у цій галузі, аналізі попередньої практики та вимогах поточного і стратегічного соціально-економічного розвитку як окремої країни, так і всього світу.

7. Сукупність заходів і рекомендацій держави в галузі міжнародних фінансів — це:

- а) фінансова функція держави;
- б) державна політика;
- в) міжнародна фінансова політика;
- г) функція держави.

8. Що таке знецінення курсу національної валюти у формі зниження її курсу (ціни) відносно іноземних валют, міжнародних розрахункових грошових одиниць (раніше — золота):

- а) ревальвація;
- б) валютна інтервенція;
- в) девальвація;
- г) політика валютних обмежень?

9. Що відображає можливість обміну (конверсії) валюти однієї країни на валюти інших країн за діючим валютним курсом:

- а) конвертованість валют;
- б) валютні обмеження;
- в) оборотність валют;
- г) правильні відповіді «а» і «в»?

10. Зворотне котирування — це:

- а) вартість одиниці національної валюти, що виражається в іноземній валюті;
- б) курс, згідно з яким банк-резидент купує іноземну валюту за національну;
- в) обмінний курс продажу чи купівлі, що використовується у валютних операціях.

11. Повне котирування — це:

- а) курс продавця та покупця, згідно з яким банк купує або продає іноземну валюту за національну;
- б) курс, згідно з яким банк-резидент купує іноземну валюту за національну;
- в) курс, згідно з яким банк продає валюту.

12. Курс «спот» — це:

- а) обмінний курс продажу чи купівлі, який використовується для валютних операцій без будь-якої угоди про здійснення майбутньої купівлі чи продажу;
- б) курс, згідно з яким банк-резидент купує іноземну валюту за національну;
- в) співвідношення між двома валютами, визначене через їхній курс до третьої валюти.

13. Крос-курс — це:

- а) співвідношення між двома валютами, визначене через їхній курс до третьої валюти;
- б) різниця між курсами продавця та покупця;
- в) курс, згідно з яким банк продає валюту.

14. Різниця залишків коштів в іноземних валютах, які формують кількісно незбіжні зобов'язання (пасиви) і вимоги (активи) для учасників валютного ринку, — це:

- а) відкрита валютна позиція;
- б) валютна позиція;
- в) коротка відкрита валютна позиція;
- г) довга валютна позиція.

15. Перевищення вимог (активів) в іноземній валюті над зобов'язаннями (пасивами) — це:

- а) довга валютна позиція;
- б) відкрита валютна позиція;
- в) коротка валютна позиція.

16. Фіксинг — це:

- а) процедура котирування;
- б) різниця між курсами продавця та покупця;
- в) залишки коштів в іноземних валютах;
- г) надлишок надходжень.

17. Різниця між курсами продавця та покупця — це:

- а) маржа;
- б) фіксинг;
- в) крос-курс;
- г) курс «спот».

18. Пряме котирування — це:

- а) вартість одиниці іноземної валюти, що виражається в національній валюті;
- б) вартість одиниці національної валюти, що виражається в певній кількості іноземної валюти;
- в) курс, згідно з яким банк продає валюту.

19. Яка політика держави може бути пов'язана з наданням кредитів національним імпортерам та експортерам; з наданням кредитів іноземним позичальникам; з одержанням кредитів від інших держав, міжнародних організацій та зарубіжних комерційних банків; з наданням гарантій за отриманими кредитами:

- а) фінансова;
- б) міжнародна;
- в) кредитна;
- г) валютна?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Боринець С. Я.* Міжнародні фінанси: Підручник. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2006. — 494 с. — (Вища освіта 21 століття). — 494 с.
2. *Гроші та кредит: Підручник / Відп. ред. М. І. Савлук.* — К.: Київ, 2006. — 598 с.
3. *Гроші та кредит: Підручник / Відп. ред. Демківського А. В.* — Віра-Р. — 2006. — 528 с.
4. *Гроші та кредит: Підручник / Щетинін А. І.* — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 432 с.
5. *Фінанси зарубіжних корпорацій / В. М. Суторміна, В. М. Федосов, Н. С. Рязанова.* — К.: Либідь, 2006. — 435 с.
6. *Фінанси: курс для фінансистів: Навч. посібник / За ред. Оспіщева В. І.* — К.: Знання, 2008. — 567 с.
7. *Версаль Н. І.* Розвиток системи комерційних банків в Україні та Росії в 2000–2006 роках. // *Фінанси України.* — 2007. — № 2. — С. 97–104.
8. *Глуценко С. В.* Інвестиційні послуги банків: зарубіжна практика та українські перспективи // *Фінанси України.* — 2007. — № 5. — С. 96–104.
9. *Козоріз М. А.* Методологічні засади дослідження впливу іноземного капіталу на розвиток банківської системи України // *Фінанси України.* — 2007. — № 11. — С. 95–102.
10. *Колосова В. П.* Європейський інвестиційний банк в Україні // *Фінанси України.* — 2008. — № 2. С. 15–26.
11. *Куштим В. В., Ляшенко В. В.* Динаміка розвитку банківського сегмента міжнародного фінансового ринку // *Фінанси України.* — 2007. — № 12. — С. 96–105.
12. *Чуб О. О.* Адаптація банківського законодавства України до права Європейського Союзу: стан, проблеми та перспективи // *Фінанси України.* — 2008. — № 4. — С. 57–67.
13. *Чуб О. О.* Банківська діяльність у контексті інтеграції та глобалізації // *Фінанси України.* — 2008. — № 1. — С. 138–146.
14. *Шаповал А. В., Міщенко В. І.* Оцінка можливих наслідків вступу України до СОТ для банківського сектору // *Фінанси України.* — 2008. — № 4. — С. 45–56.
15. *Шелудько Н. М.* Кредитна експансія та стійкість банківського сектору в Україні. // *Фінанси України.* — 2007. — № 10. — С. 148–156.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Обов'язковий мінімум знань науково-теоретичних термінів і понять з курсу «Гроші та кредит»

Абсолютна ліквідність — здатність активу негайно обмінюватись на будь-які блага.

Актив банку — частина бухгалтерського балансу (ліва сторона), яка характеризує склад, розміщення і використання коштів банку, згрупованих за їх економічним значенням у процесі відтворення.

Активи високоліквідні — кошти та активи, які можуть бути швидко трансформовані в наявні кошти.

Активи робочі банку — кошти на коррахунка, в касі, вкладені в майно, розміщені в інших банках, цінних паперах, надані кредити; інші кошти та інші активи, що дають прибуток банку.

Активні операції банку — фінансові операції з розміщення вільних коштів з метою отримання прибутку. До активних операцій належать: надання кредитів та позичок, придбання цінних паперів, вкладення коштів у комерційні проекти, лізингові, факторингові операції, операції з векселями та інші банківські операції.

Акціонерний капітал банку — сплачена частка основного капіталу, вкладеного в банк в обмін на вимогу щодо частки в будь-яких майбутніх прибутках, які розподіляються у формі дивідендів. Основними формами акціонерного капіталу в порядку черговості ставлення вимог на прибуток, що розподіляється, є привілейовані та прості акції. Використовується також для позначення статті в пасиві балансу, що вказує суму, яку внесли акціонери і яка разом із нерозподіленим прибутком та іншими фондами становить власний капітал.

Балансовий прибуток банку — загальна сума прибутку від усіх видів діяльності банку, яка відображається в балансі. Складається з прибутку від операційної діяльності та надходжень і збитків від позареалізаційних операцій.

Банкнота — банківський білет, грошовий знак, що випускається в обіг центральним емісійним банком. Забезпечений усіма активами банку та маюю товарів, що належать державі.

Бартер — обмін одного товару на інший без допомоги грошей.

Білонна монета — розмінна монета меншого номіналу, ніж основна грошова різниця.

Банк — кредитна установа, яка мобілізує кошти, надає їх у позичку, здійснює підрахунки між економічними суб'єктами.

Банківська операція — діяльність банку, пов'язана з виконанням його специфічно банківських функцій. Коло банківських операцій в Україні виянято визначене законодавством.

Банківська ліквідність — здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань. Визначається збалансованістю між строками і сумами.

Банківський відсоток — плата за надані в торг гроші.

Банківський кредит — вид кредиту, що надається банками підприємствам, домашнім господарствам і державам.

Банківські ресурси — сукупність коштів, які перебувають у розпорядженні банку і використовуються ним для здійснення кредитних та інших активних операцій.

Бланковий кредит — кредит, який надається без забезпечення — лише під зобов'язання повернути кредит і, як правило, надійним позичальникам. Комерційні банки можуть надавати бланкові позики лише в межах наявних власних коштів

Валюта — грошова одиниця, що використовується у функціях світових грошей.

Валютний курс — ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошовій одиниці іншої країни.

Валютний ринок — сукупність обмінних та депозитно-кредитних операцій в іноземних валютах, які здійснюються між юридичними та фізичними особами за ринковим курсом або за відсотковою ставкою.

Валютні відносини — відносини, що виникають під час функціонування грошей у міжнародному обігу.

Валютні обмеження — законодавчо визначені обмеження на здійснення валютних операцій у країні (для певних груп економічних суб'єктів, для певних видів операцій, валют тощо).

Вексель — цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Великий кредит — сукупний розмір позик комерційного банку стосовно одного позичальника, який перевищує 10% власних коштів (капіталу) банку.

Власні кошти банку — сукупність різних за призначенням фондів, які забезпечують економічну самостійність і стабільність банку.

Відсотковий ризик— ризик змін процентних ставок, що негативно позначається на прибутку банку.

Готівкові гроші — знаки вартості, виготовлені з паперу або іншого малоцінного металу.

Гривня — грошова одиниця незалежної держави Україна. «Гривня» як грошова й вагова одиниця Київської Русі походить від найменування обруча — прикраси із золота чи срібла, який носили на шії («загривку»). Частина цього обруча (рублена гривна), що оберталася в ролі грошей, стала основою найменування грошової одиниці «рубль».

Гроші — специфічний товар, що обмінюється на будь-який інший товар і є загальним еквівалентом. Гроші є засобом вираження вартості товарів.

Грошова база — це консолідуючий показник резервних грошей банківської системи на основі якого через грошовий мультиплікатор формується пропозиція грошей.

Грошова система — форма організації грошового обігу, що встановлюється державними законами або рішеннями міжнародних органів.

Грошовий мультиплікатор — це величина множника (коефіцієнта), на яку збільшується кількість грошей в обігу в результаті операцій на монетарному ринку.

Грошовий оборот— сукупність переміщень грошових коштів між економічними суб'єктами в процесі обміну щодо погашення грошових зобов'язань.

Грошовий потік — сукупність платежів, які обслуговують окремий етап (чи його частку) процесу розширеного відтворення.

Грошовий ринок— сукупність грошових інститутів, що спрямовують потоки грошових коштів від власників до позичальників.

Грошові агрегати — показники грошової маси в обігу. Це визначена законодавством відповідно до ступеня ліквідності специфічна група ліквідних активів (від M0 до M5).

Дворівнева банківська система — система, в якій емісійно-організаційні банківські функції відокремлені від інших і реалізуються в так званому першому (верхньому) рівні банківської системи.

Девальвація — офіційне зниження державного металевого вмісту та валютного курсу (чи тільки курсу) національної грошової одиниці щодо іноземних валют.

Депозит банківський — грошові кошти фізичних і юридичних осіб або цінні папери, які передані на зберігання до банку за відповідну плату.

Депозитний відсоток — ставка відсотка, який виплачується за вкладами населення та юридичних осіб.

Депозитні гроші — неповноцінні знаки вартості, які не мають речового вираження й існують лише у вигляді певних сум на рахунках у банках.

Державний кредит — вид кредиту, при якому одним із суб'єктів кредитним відносин (як правило, позичальником) виступає держава.

Дефіцитне фінансування — спосіб розширення сукупного попиту шляхом застосування державного регулювання. Зазвичай це здійснюється шляхом перевищення державних видатків над доходами, наслідком чого є створення бюджетного дефіциту.

«Дешеві» гроші — грошово-фінансова політика утримання відсоткових ставок на низькому рівні, що проводиться з метою стимулювання економічної діяльності шляхом зниження вартості кредитів та інвестицій.

Довгостроковий кредит — кредит, що охоплює позики, які надаються на строк понад п'ять років і призначені для формування основних фондів.

«Дорогі» гроші — кредитно-фінансова політика, що припускає стримування обсягу кредитів за рахунок високих відсоткових ставок центрального банку.

Економічні межі кредиту — межа відносин з приводу передачі вартості в тимчасове використання.

Електронні гроші — умовна назва фінансових коштів, які використовує їх власник на основі електронної системи банківських послуг.

Емісійна функція кредиту — в сучасній економіці гроші виникають внаслідок банківського кредитування. Нестача платіжних засобів у економіці також може покриватися за рахунок розширення комерційного кредиту.

Ефект витіснення — зниження обсягів інвестицій внаслідок зростання відсоткової ставки.

Ефект доходу — зміна співвідношення між поточним та майбутнім споживанням як реакція на зміну сукупного доходу, що спричинений зміною відсоткової ставки.

Забезпечення кредиту — матеріальні й нематеріальні активи, які в разі неповернення кредиту кредитор може використати для компенсації своїх збитків.

Залучені кошти банку — сукупність коштів, які акумулюються банком на різних рахунках клієнтів у вигляді депозитів або придбані на грошовому ринку міжбанківські кредити чи централізовані ресурси.

Інвестиції — грошові, майнові цінності, що вкладаються в об'єкти підприємницької діяльності з метою отримання прибутку чи збільшення капіталу.

Інвестиційні можливості фірм — доходність інвестицій, що визначає попит.

Інновації — нові досягнення в галузі технології чи управління, призначені для використання в операційній та іншій діяльності підприємства.

Інфляція — знецінення нерозмінних на золото паперових грошей внаслідок надмірного їх випуску і переповнення ними каналів обігу.

Іпотечний кредит — економічні відносини, що виникають з приводу надання кредиту під заставу нерухомого майна.

Індивідуальна пропозиція заощаджень — залежність між відсотковою ставкою та обсягом заощаджень.

Капіталовкладення — витрати на придбання об'єктів основного капіталу.

Комерційний кредит — вид кредиту, що надається продавцем покупцеві у вигляді відстрочення платежу за реалізовані товари і послуги.

Конвертованість — здатність вільного обміну національної грошової одиниці на інші валюти.

Конкурентний ринок — ринок, на якому жоден з учасників не має змоги впливати на ціну.

Комерційний банк — банківська система, що належить до другого рівня банківської системи України.

Контрольно-стимулююча функція кредиту — контроль з боку кредитора над використанням коштів позичальником. З іншого боку, необхідність віддати в кредит стимулює позичальника ефективніше використовувати кошти.

Короткостроковий кредит — кредит, що надається для задоволення короткострокових (до 1 року) потреб позичальника, які виникають у зв'язку з витратами виробництва й обігу та не забезпечуються надходженням коштів у відповідному періоді.

Котирування — визначення офіційними державними органами (чи іншою фінансовою установою) курсу (ціни) іноземної валюти.

Кредит (лат. *credo* — вірити) — економічні відносини між юридичними та фізичними особами, а також державами з приводу отримання позики в грошовій або товарній формі на засадах повернення, строковості, платності.

Кредитна експансія — комплекс заходів, спрямованих на розширення банківського кредитування (збільшення грошової пропозиції). Спрямована на прискорення економічного зростання і застосовується при антициклічному регулюванні економіки.

Кредитна картка — іменний грошовий документ, що видається банком власникові поточного рахунку і дає йому можливість сплатити через ЕОМ свої покупки і погасити борги, переказуючи гроші за рахунком без використання готівки.

Кредитна операція — угода про надання кредиту, що супроводжується відповідними записами в балансах кредитора і позичальника.

Кредитна рестрикція — комплекс заходів, спрямованих на скорочення банківського кредитування (зниження пропозиції грошей). Використовується для обмеження платоспроможного попиту і скорочення інфляції.

Кредитний портфель — сукупність усіх позик, наданих банком з метою отримання прибутку. Банк може видавати кредити безпосередньо, укладаючи угоду з позичальником, або купувати позику чи частину її, яка була виdana іншим кредитором, шляхом укладення угоди з позичальником.

Надання кредиту може відбуватись у формі позик, простих векселів, підтверджених авансів, векселів, строк сплати яких вже настав, рахунків факторингу, овердрафтів, короткострокових комерційних векселів, банківських акцептів та інших подібних зобов'язань.

Кредитний портфель містить агреговану балансову вартість усіх кредитів, у тому числі і прострочених, пролонгованих та сумнівних до повернення кредитів. Кредитний портфель не містить: відсотків нарахованих, але ще не сплачених, не профінансованих; зобов'язань видати кредит; кредитних ліній, які ще не списані; гарантій та акредитивів; депозитів в інших банках.

Кредитний ризик — ризик несплати позичальником основного боргу і відсотків за користування кредитом.

Кредитні гроші — неповноцінні знаки вартості, які виникають і функціонують в обігу на основі кредитних відносин. Це узагальнена (збірна) назва різних видів грошей, що виникають як заміщення майнових боргових зобов'язань.

Кредитно-інвестиційний портфель — сукупність усіх позичок, наданих ринком, та придбаних цінних паперів.

Кредитоспроможність — наявність передумов для отримання кредиту і здатність повернути його. Визначається показниками, які характеризують позичальника: акуратністю при розрахунках за раніше отримані кредити, поточним фінансовим станом, здатністю в разі потреби мобілізувати кошти з різних джерел.

Кредитор — суб'єкт кредитних відносин, який надає кредит іншому суб'єкту господарської діяльності в тимчасове користування.

Кредитна система — сукупність установ, які реалізують кредитні відносини у конкретній державі.

Кредитна спілка — громадська організація, головною метою якої є фінансовий та соціальний захист її членів шляхом залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування.

Купівельна спроможність — «сила» валюти, що виражається як сума товарів та послуг, які можна придбати на дану грошову одиницю.

Ланка кредитної системи — група установ кредитної системи, яка функціонує за однаковими принципами чи реалізує єдину групу кредитних відносин (банки, інвестиційні компанії, страхові компанії).

Лізинговий кредит — економічні відносини між юридичними особами, що виникають у випадку оренди майна і супроводжуються укладенням лізингової угоди.

Ломбард — спеціалізована небанківська кредитна установа, яка видає позички під заклад рухомого майна.

Маржа — різниця між ставками позичкового та депозитного процента, яка і є прибутком банку.

Маржа банківська — різниця між курсами валют, цінних паперів, відсотковими ставками й іншими показниками.

Маса грошей — сукупність грошових коштів у будь-якій їхній формі, яка є в економічних суб'єктів у вказаний момент.

Масштаб цін — вагова кількість грошового металу, що законодавчо закріплена за грошовою одиницею. Так, ваговий зміст одного рубля Росії, що був установлений грошовою реформою 1895–1897 рр. С. Ю. Вітте, дорівнював 0,774234 г чистого золота, а ваговий зміст рубля СРСР з 1.01.1961 р. — 0,987412 г чистого золота. Ваговий зміст одного долара США у 1934 р. дорівнював 0,888671 г чистого золота. Валютною реформою 1976–1978 рр., проведеною згідно з рішенням країн Ямайської валютної системи, золотий зміст грошових одиниць країн учасниць МВФ скасовано.

Міжбанківський відсоток — відсоток за кредитами, що видаються одним комерційним банком іншому.

Міжнародний кредит — вид кредиту, що обслуговує рух позичкового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин.

Мобільність капіталу — ступінь свободи, з якою капітали переміщуються з країни в країну під впливом зміни відсоткових ставок.

Монетизація — продаж урядом цінних паперів банкам з метою фінансування дефіциту бюджету.

Монетаризм — школа в економічній науці, яка ставить гроші в центр макроекономічної політики; ґрунтується на кількісній теорії грошей, що пов'язує рівень цін з кількістю грошей у народному господарстві країни.

Монетарна політика — те саме, що й грошово-кредитна політика.

Небанківські фінансово-кредитні інститути — фінансові посередники, діяльність яких не пов'язана з базовими операціями грошового ринку.

Нейтральність грошей — проявляється, коли кількість грошей в економіці впливає тільки на рівень цін, не впливаючи на зміну відсоткових ставок, рівень зайнятості та інші реальні показники.

Нецінова конкуренція — конкуренція за кредитні ресурси та кредитні вкладення між фінансовими інститутами, що виконують неоднорідні за характером операції, за якими не можна порівняти ціну (наприклад страхування та інвестування на ринку цінних паперів).

Норма відсотка — співвідношення доходу на позичковий капітал із сумою наданої позики (вимірюється у відсотках).

Норма обов'язкового резервування — кошти, котрі комерційні банки зобов'язані зберігати в центральному банку. Підвищення або зниження норми відповідно зменшує чи збільшує суму вільних грошових коштів комерційного банку для активних операцій.

Нуліфікація — оголошення державою знецінених паперових грошей недійсними або обмін знецінених паперових грошей на нові грошові знаки в надзвичайно низькій пропорції, так що плата за такі гроші має суто символічне значення.

Об'єкти кредиту — економічні процеси, відносно яких укладається кредитна угода.

Облікова ставка відсотка — плата, що оголошується й стягується центральним банком за кредитні ресурси, які надаються комерційним банкам.

Облікова ставка НБУ — плата (у відсотках), що стягується Національним банком України за проведення операцій за кредитування комерційних банків шляхом рефінансування їхніх активних операцій (обліковий кредит).

Обліковий відсоток — відсоток, установлений як плата за кредити, що надається центральним банком комерційним банкам.

Обов'язкові банківські резерви — сума грошових коштів, яку повинні постійно зберігати комерційні банки на своїх рахунках у центральному банку. Визначаються у вигляді норми у відсотках до банківських пасивів.

Овердрафт — дебетове сальдо за контокорентним рахунком, із яким поговився банк, різновид кредиту.

Операції на відкритому ринку — купівля і продаж центральним банком державних цінних паперів. Купівля цих паперів комерційними банками скорочує їхні кредитні ресурси, а викуп цінних паперів центральним банком розширює кредитні ресурси комерційних банків. Відповідно не впливає на грошову масу в обігу.

Опосередковане фінансування — переміщення грошей між суб'єктами ринку через фінансових посередників.

Паперові гроші — нерозмінні на метал знаки вартості, що випускаються державою (казначейством) для покриття своїх витрат і наділяються нею приливом курсом.

Пасиви банку — одна з двох частин бухгалтерського балансу (права сторона), в якій на певну дату в грошовому вираженні відображені джерела утворення коштів банку.

Пасивні операції банків — операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси для здійснення активних операцій.

Перерозподільна функція кредиту — розподіл через кредитний механізм позичкового капіталу між окремими економічними агентами, галузями народного господарства, регіонами і в глобальному масштабі.

Плаваюча відсоткова ставка — ставка, розмір якої може змінюватися під час дії кредитної угоди.

Платіжний баланс — відображення співвідношення всієї сукупності надходжень із-за кордону та платежів за кордон за певний відрізок часу (рік, квартал, місяць).

Платіжний оборот — уся сукупність платежів грошима в готівковій та безготівковій формах щодо погашення всіх грошових зобов'язань, які виникають між економічними суб'єктами.

Платоспроможність — здатність юридичної чи фізичної особи своєчасно і повністю виконати свої платіжні зобов'язання.

Повноцінні монети — реальний ваговий вміст монети відповідає її номінальній вартості.

Позичальник — фізичні чи юридичні особи, які можуть отримати в тимчасове користування кошти на умовах повернення, платності, строковості.

Позичковий відсоток — ставка відсотка, що виплачується позичальником банку за користування позичкою.

Позичковий капітал — грошовий капітал, який передається в позику і приносить його власникові дохід у вигляді позичкового відсотка.

Попит на гроші — потреба суб'єктів економіки в певній сумі грошових коштів.

Принцип кредитування — положення кредитного механізму, що визначає процес кредитування. До принципів кредитування належать: строковість, забезпеченість, платність, цільовий характер використання.

Ревальвація (реставрація) — офіційне підвищення державного золотого вмісту та валютного курсу або тільки валютного курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют.

Регульовальна функція кредиту — в сучасних умовах засіб державного регулювання економічних процесів.

Рейтинг банку — показник, за яким проводиться порівняння банків за допомогою обраних критеріїв.

Рефінансування — погашення старої заборгованості шляхом випуску нових позик, головним чином заміною короткострокових зобов'язань довгостроковими цінними паперами.

Ризик банківський — можливість понесення втрат у разі виникнення несприятливих для банку обставин.

Ризик відсотковий — небезпека втрат банку через перевищення відсоткових ставок, що виплачуються за залученими коштами, над ставками за наданими позичками.

Ризик ліквідності — ризик, при якому в банку виявиться недостатньо грошових коштів для виконання платіжних зобов'язань у встановлені строки.

Сеньйораж — прибуток, отриманий від різниці між номінальною вартістю випущених в обіг грошей та витратами на їхню емісію.

Середньостроковий кредит — кредит, який охоплює позики строком від одного до трьох років, призначені для оплати обладнання, поточних витрат, фінансування капітальних вкладень.

Споживчий кредит — вид кредиту, що надається в грошовій чи товарній формах населенню фінансово-кредитними інститутами та нефінансовими організаціями (фірмами) з метою придбання товарів тривалого користування. Реалізується у вигляді банківського і споживчого кредиту.

Статутний фонд — сукупність власних коштів акціонерів або пайових внесків засновників (учасників) у грошовій формі, які надаються ними в постійне розпорядження банку.

Страхова компанія (страховик) — установа, яка спеціалізовано займається реалізацією відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб під час окремих подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, що акумулюються з отриманих ними страхових внесків (страхових премій).

Суб'єкти кредиту — учасники кредитної угоди (як мінімум кредитор і позичальник).

Трансакція — операція, угода, що супроводжується взаємними поступками, знижками ціни.

Трансформаційна функція банківської системи — можливість змінювати (трансформувати) строки грошових капіталів, їх розміри та фінансові ризики, мобілізуючи грошові кошти одних суб'єктів ринку і передаючи їх різними способами іншим суб'єктам.

Факторинг — придбання права на стягнення боргів (купівля дебіторів).

Фіксована відсоткова ставка — ставка, розмір якої не змінюється протягом дії кредитної угоди.

Фінансовий інструмент — засіб, який використовує уряд для досягнення своєї макроекономічної мети. Наприклад, державні видатки та оподаткування

можуть розглядатися як інструменти, спрямовані на досягнення повної зайнятості.

Функція грошей — робота грошей щодо обслуговування руху вартості товарів.

Центральний банк — банк першого рівня в дворівневій банківській системі.

Чек — письмовий наказ власника поточного рахунка банку на виплату певній особі вказаної в ньому суми грошей (доходність, ліквідність).

**ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ
ДЛЯ КОНТРОЛЮ РІВНЯ ЗАСВОЄННЯ
ПРОГРАМИ З КУРСУ ДИСЦИПЛІНИ
«ГРОШІ ТА КРЕДИТ»**

1. Сутність та функції грошей.
2. Історичні форми та види грошей і їхня еволюція.
3. Функції грошей та їхня характеристика.
4. Концепції походження грошей (кількісна теорія, теорія грошей класичної школи політекономії тощо).
5. Гроші як загальний еквівалент і абсолютно ліквідний актив.
6. Відмінності золотих і паперових грошей.
7. Відмінності паперових і кредитних грошей.
8. Електронні гроші та їхній розвиток в Україні.
9. Вартість грошей та методи їхнього вимірювання.
10. Роль грошей у розвитку ринкової економіки.
11. Сутність та структура грошового обігу.
12. Класифікація грошових потоків.
13. Запас грошей і грошовий дохід.
14. Структура грошового обігу і його моделі.
15. Організація прогнозування і регулювання готівкового обігу.
16. Умови і принципи організації безготівкового платіжного обігу.
17. Форми безготівкових розрахунків.
18. Грошова маса та її структура. Показники вимірювання грошової маси.
19. Дайте оцінку обсягу і структури грошової маси в Україні.
20. Грошові агрегати та їх характеристика (M0; M1; M2; M3).
21. Грошова база.
22. Закон грошового обігу та його зміст. Сталість грошей та механізми її забезпечення.
23. Механізми поповнення маси грошей та їхній обіг.
24. Сутність понять «випуск» та «емісія» грошей.
25. Швидкість обігу грошей і її характеристика.
26. Сутність та механізми «грошового мультиплікатора».
27. Сутність грошового (монетарного) ринку і його структура.
28. Об'єкти, суб'єкти та інструменти грошового ринку.

29. Схема руху грошових потоків на фінансовому ринку (пряме фінансування, непряме фінансування тощо).
30. Міжбанківський ринок грошей.
31. Ринок капіталів та його характеристика.
32. Ринок цінних паперів, фінансова біржа.
33. Дайте оцінку недержавних цінних паперів в Україні.
34. Курс цінних паперів та фактори, що на нього впливають.
35. Попит на гроші і його складові частини.
36. Попит на «запас грошей», «попит на гроші», «попит на грошовий дохід» Попит на гроші для трансакцій і попит на гроші як на активи.
37. Характеристика чинників, що впливають на попит грошей.
38. Теоретичні моделі і «номінальний попит».
39. «Грошові захисники» і «номінальний попит».
40. Пропозиція грошей на фінансовому ринку та її залежність.
41. Компоненти грошової бази та пропозиції грошей.
42. Роль банківської системи у формованій пропозиції грошей.
43. Емісія готівкових грошей (емісійно-касове регулювання).
44. Рівновага на грошовому ринку та процент.
45. Суть грошової системи та її елементи
46. Призначення грошової системи та її місце в економічній системі країни.
47. Основні типи грошових систем та їхня характеристика.
48. Класифікація типів грошових систем.
49. Еволюція грошових систем.
50. Сучасна грошова система України та її характеристика.
51. Особливості функціонування об'єднаної грошової системи.
52. Класифікація розрахунків.
53. Організація розрахунків.
54. Розрахунки із застосуванням платіжних доручень.
55. Розрахунки платіжними вимогами.
56. Розрахунки із застосуванням платіжних вимог-доручень.
57. Механізм здійснення розрахунків чеками.
58. Механізм використання векселя у платіжному обороті.
59. Розрахунки акредитивами та механізм сплати.
60. Міжбанківські кореспондентські відносини.
61. Сутність, форми і причини інфляції.
62. Теоретичні концепції інфляції.
63. Види інфляції.
64. Наслідки інфляції.
65. Особливості інфляції в Україні.
66. Показники вимірювання інфляції.

67. Методи регулювання інфляції.
68. Сутність грошових реформ та їхня класифікація.
69. Моделі грошових реформ і їх функції.
70. Особливості проведення грошової реформи в Україні.
71. Походження і сутність кредиту. Об'єкт і суб'єкт кредиту.
72. Перетворення грошей на капітал та розвиток кредиту.
73. Функції та роль кредиту.
74. Функціональні характеристики інших кредитних відносин.
75. Форми кредиту та їхня загальна характеристика.
76. Характерні ознаки кредиту в ринковій економіці.
77. Характеристика окремих видів кредиту.
78. Переваги використання лізингу в розвитку економіки України.
79. Державний кредит та його види.
80. Комерційні кредити.
81. Банківський кредит його види і ознаки.
82. Система банківського кредитування.
83. Принципи банківського кредитування.
84. Форми забезпечення кредитів.
85. Методи банківського кредитування.
86. Механізм банківського кредитування.
87. Оцінка платоспроможності підприємств при отриманні кредиту.
88. Відсоток загального кредиту (позиковий кредит). Норма відсотка (відсоткова ставка).
89. Вартість кредиту.
90. Роль кредиту в розвитку ринкових відносин.
91. Кредитна система та її структура.
92. Національний банк України та його функції.
93. Державні банки: ознаки, функції та управління.
94. Акціонерні банки — основні ланки кредитної системи.
95. Функції та види банків нижчого рівня.
96. Ознаки та характеристика кооперативних банків.
97. Капітал банку, його види та управління ним.
98. Активні операції банків та їхня структура.
99. Пасивні операції банків та їхня структура.
100. Комісійно-посередницькі операції банків.
101. Депозитні операції банків. Вклади та їхні типи.
102. Ризик та управління ним.
103. Банківські об'єднання та їхні типи.
104. Міжбанківські кореспондентські відносини.
105. Міжбанківський ринок грошей.
106. Надлишковий резерв, хто його визначає.

107. Грошово-кредитна політика національного банку.
108. Інструменти грошово-кредитної політики.
109. Політика центрального банку щодо обов'язкового резервування.
110. Міжнародний кредит та характеристика міжнародних операцій.
111. Недоліки у використанні міжнародних кредитів в Україні.
112. Сутність та особливості іпотечного кредиту. Організація роботи банків з клієнтами та кредитний договір.
113. Загальна характеристика основних спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів.
114. Валютні відносини та валютні системи.
115. Валюта та конвертованість валюти.
116. Валютний курс та курсова політика.
117. Види та порядок визначення валютних курсів.
118. Регулювання валютних курсів та валютний коридор.
119. Загальна характеристика та структура валютного ринку.
120. Валютні операції.
121. Валютні ризики і методи валютного страхування.
122. Платіжний баланс та його структура.
123. Методи балансування та формування платіжного балансу.
124. Загальна характеристика основних міжнародних кредитних організацій.

ВІДПОВІДІ НА ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Тема № 1

1. б); в). 2. в); д); е). 3. д). 4. а); б). 5. а); б); г); е). 6. в). 7. б); г); д). 8. а). 9. в); г); е). 10. б). 11. в). 12. а). 13. б); в); д); е); ж). 14. б). 15. а). 16. б); в); д). 17. б); в); г).

Тема № 2

1. а). 2. а); б); в); д). 3. в). 4. б); в); г); д). 5. а); г); д); е). 6. а); в). 7. в). 8. а). 9. г). 10. б). 11. б). 12. а). 13. а); в). 14. б). 15. б). 16. б). 17. в).

Тема № 3

1. б); в). 2. а); в). 3. в). 4. а); е). 5. б); в). 6. б); в); г). 7. а); б). 8. а). 9. а); б); в); 10. а). 11. а). 12. в). 13. б). 14. б); в); д). 15. б). 16. в).

Тема № 4

1. в). 2. г). 3. а); б); г). 4. б). 5. е). 6. г). 7. д). 8. б); г); д); ж). 9. а); б); г). 10. в); д). 11. а). 12. а). 13. а); б).

Тема № 5

1. д). 2. в). 3. г). 4. в). 5. в). 6. а). 7. а). 8. б). 9. а). 10. б). 11. а); б); в); г). 12. а); б). 13. б). 14. б); г); е). 15. б). 16. а).

Тема № 6

1. а); б). 2. в). 3. б); г); д); е). 4. г). 5. б); в); г). 6. а). 7. а). 8. а); б). 9. в); д); е); з); і). 10. а). 11. а). 12. г). 13. ж). 14. б); в). 15. в). 16. б); в). 17. г).

Тема № 7

1. в). 2. а); б); в); г). 3. в). 4. а). 5. а); г); е). 6. а). 7. а). 8. а); б); в). 9. г). 10. в). 11. в); д); е). 12. в). 13. б); в); г); д). 14. в).

Тема № 8

1. а); б); в). 2. а). 3. в). 4. а); в); г); е). 5. б); г). 6. б); г). 7. а). 8. а). 9. г). 10. б); г); д). 11. б); г); д). 12. а); в); е). 13. г). 14. г).

Тема № 9

1. а); б); г). **2.** а); в); д). **3.** в). **4.** в). **5.** а). **6.** б). **7.** в). **8.** б); г). **9.** г). **10.** д).
11. б). **12.** д). **13.** г). **14.** а). **15.** б).

Тема № 10

1. г). **2.** г). **3.** в). **4.** в); д). **5.** б); г). **6.** а); г); д). **7.** б); в); г). **8.** а). **9.** в). **10.** г).
11. г). **12.** б). **13.** г). **14.** в); д); е); з); і); й).

Тема № 11

1. б); г). **2.** а); б); в). **3.** б); д); е); з). **4.** б); в); д); е); є); ж). **5.** а); б). **6.** а). **7.** г).
8. б); г). **9.** а); в); г). **10.** б); в); д); ж). **11.** в). **12.** в). **13.** б). **14.** б); д). **15.** а); б).

Тема № 12

1. в). **2.** а). **3.** в). **4.** г). **5.** г). **6.** г). **7.** в). **8.** в). **9.** г). **10.** а). **11.** а). **12.** а). **13.** а).
14. а). **15.** а). **16.** а). **17.** а). **18.** а). **19.** а).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Конституція України*. — К.: Преса України. 1997. — Ст. 85, 95, 96, 97, 98, 116, 119.
2. *Закон України «Про Національний банк України» № 679-XIV від 20.05.1999 р. (із змінами та доповненнями) // Урядовий кур'єр*. — 1999. — № 120–121. — С. 1–9.
3. *Закон України «Про банки і банківську діяльність» № 2121-III від 07.12.2000 р. (із змінами та доповненнями) // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності*. — 2001. — № 1. — С. 3–47.
4. *Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» від 2001 р.*
5. *Закон України «Про кредитні спілки» від 2001 р.*
6. *Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 2004 р.*
7. *Закон України «Господарський кодекс України» від 2001 р.*
8. *Закон України «Про заставу» від 1992 р.*
9. *Закон України «Про цінні папери та фондову біржу» від 1991 р.*
10. *Закон України «Про страхування» від 1996 р.*
11. *Закон України Про внесення змін до закону України «Про страхування» від 2001 р.*
12. *Декрет КМУ «Про страхування» від 1993 р.*
13. *Наказ Президента України «Про грошову реформу в Україні» // Вісник НБУ*. — 1996. — № 5.
14. *Александрова М. М., Маслова С. О.* Гроші, фінанси, кредит. — К., 2002.
15. *Алексєєв І. В., Колісник М. К. Вівчар О. Й. та ін.* Гроші та кредит: Навч. посібник — М.: Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2004. — 168 с.
16. *Барановський О. І.* Стійкість банківської системи України // *Фінанси України*. — 2007. — № 9. — С. 75–87.
17. *Білик М. Д., Надточій С. І.* Грошові потоки підприємств у мікро- та макроекономічному аспекті // *Фінанси України*. — 2007. — № 6. — С. 133–147.
18. *Боринець С. Я.* Міжнародні фінанси: Підручник. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2006. — 494 с. — (Вища освіта 21 століття). — 494 с.
19. *Бровкова Е. Г. Продивус И. П.* Финансово-кредитная система государства. — К., 1997.
20. *Бровкова Е. Г., Продус И. П.* Финансово-кредитная система государства. — К., 1997.

21. *Буковинський С. А., Грищенко А. А., Кричевська Т. О.* Середньострокова монетарна стратегія та проблеми її формування й реалізації в Україні // *Фінанси України*. — 2008. — № 6. — С. 3–30.
22. *Василик О. Д.* Державні фінанси України: Навч. посібник. — К.: Вища шк., 2005. — 480 с.
23. *Версаль Н. І.* Розвиток системи комерційних банків в Україні та Росії в 2000–2006 роках // *Фінанси України*. — 2007. — № 2. — С. 97–104.
24. *Гай-Нижник П. П.* Грошова (емісійна) політика уряду Української держави 1918 року // *Фінанси України*. — 2007. — № 4. — С. 136–145.
25. *Гальчинський А. С.* Світова грошова криза: витоки, логіка трансформації № 42 (721) 8 – 14 листопада 2008 р.
26. *Глущенко С. В.* Інвестиційні послуги банків: зарубіжна практика та українські перспективи // *Фінанси України*. — 2007. — № 5. — С. 96–104.
27. *Грищенко А. А.* Проблеми забезпечення стабільності грошової одиниці України // *Фінанси України*. — 2007. — № 9. — С. 88–97.
28. *Гроші та кредит* / Авт. кол.: За ред. М. І. Савлука. — К.: Либідь, 2006. — 598 с.
29. *Гроші та кредит*: Підручник, 4-е вид., пер. / За ред. М. І. Савлука. — К.: Київ, 2006. — 748 с.
30. *Гроші та кредит*: Підручник / Щетинін А. І. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 432 с.
31. *Гроші та кредит*: Підручник / Демківський А. В. — К.: ДАКОР. — 2007. — 528 с.
32. *Гроші та кредит*: Підручник / Відп. ред. Демківський А. В. — Віра-Р. — 2006. — 528 с.
33. *Гроші та кредит*: Підручник / Івасів Б. С. — Тернопіль, К.: КонДор, 2008. — 528 с.
34. *Гроші та кредит*: Підручник / За ред. проф. Івасіва Б. С. — К.: КНЕУ, 2007. — 528 с.
35. *Деркач Н. И., Гордеева Л. П.* Бюджет и бюджетный процесс в Украине. — Днепропетровск, 1995.
36. *Діба М. І., Осадчий Є. С.* Капіталізація банківської системи як чинник підвищення надійності економіки України // *Фінанси України*. — 2008. — № 6. — С. 77–88.
37. *Дьяконова І. І.* Податки та податкова політика України. — К.: Наук. думка, 1997.
38. *Єпіфанова А. О., Сало І. В., Дьяконова І. І.* Бюджет і фінансова політика України: Навч. посібник. — К.: Наук. думка, 1997.
39. *Іванілов О. С., Тітенкова М. В.* Іпотечне кредитування у країнах Західної Європи, США та України // *Фінанси України*. — 2007. — № 4. — С. 28–36.

40. *Карпенко Г. В.* Кредитна діяльність вітчизняних банків та можливості їх інтеграції до світової фінансової системи // *Фінанси України*. — 2007. — № 2. — С. 89–96.
41. *Козоріз М. А.* Методологічні засади дослідження впливу іноземного капіталу на розвиток банківської системи України // *Фінанси України*. — 2007. — № 11. — С. 95–102.
42. *Козюк В. В.* Валютні резерви в глобальних умовах. // *Фінанси України*. — 2007. — № 2. — С. 97–104.
43. *Козюк В. В.* Вплив відкритості економіки на характер зв'язку між інфляцією та безробіття // *Фінанси України*. — 2007. — № 12. — С. 17–26.
44. *Колосова В. П.* Європейський інвестиційний банк в Україні // *Фінанси України*. — 2008. — № 2. — С. 15–26.
45. *Кораблін С. О.* Валютно-курсова політика України: стабілізаційні ефекти та можливі перспективи розвитку // *Фінанси України*. — 2007. — № 9. — С. 112–123.
46. *Корнієв В.* Еволюція і перспективи фінансового ринку в Україні // *Економіка України*. — 2007. — № 9. — С. 21–29.
47. *Корнієв В.* Банконцентрична основа фінансового ринку України. // *Економіка України*. — 2008. — № 9. — С. 18–26.
48. *Косова Т., Розанова Т.* — Проблеми розподілу чистого грошового операційного потоку підприємства на прибуток і амортизацію. // *Економіка України*. — 2008. — № 7. — С. 57–64.
49. *Костіна Н. І.* Гроші та грошова політика. — К.: НІОС, 2001.
50. *Крупка М. І., Євтух Л. Б.* Теоретичні аспекти управління механізмом кредитування довгострокових програм розвитку економіки в Україні. // *Фінанси України*. — 2007. — № 1. — С. 43–57.
51. *Кушитим В. В., Ляшенко В. В.* Динаміка розвитку банківського сегмента міжнародного фінансового ринку // *Фінанси України*. — 2007. — № 12. — С. 96–105.
52. *Леоненко П. М., Юхменко П. І., Льєнко А. А. та ін.* Теорія фінансів: Навч. посібник / За ред. О. Д. Василика. — М.: Центр навчальної л-ри, 2005 р. — 480 с.
53. *Луценко А.* — Деякі аспекти правового регулювання споживчого кредитування в Україні // *Економіка України*. — 2008. — № 5. — С. 37–42.
54. *Матвієнко П.* Капіталізація як дійовий інструмент підвищення надійності банківської системи України // *Економіка України*. — 2008. — № 1. — С. 42–52.
55. *Матвієнко П.* Рейтингова оцінка діяльності банків України // *Економіка України*. — 2008. — № 2. — С. 37–46.

56. *Михальський В. В.* Грошово-кредитний потенціал золота в умовах обмеженості ресурсів // *Фінанси України*. — 2007. — № 11. — С. 64–72.
57. *Мозговой О. Н.* Фондовый рынок Украины. — К.: ФЕНИКС, 1997.
58. *Общая теория финансов: Учеб. пособие / Под ред. Л. А. Дробозиной.* — М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995.
59. *Опарін В. М.* Фінанси (загальна теорія). — К.: КНЕУ, 2007. — 164 с.
60. *Павлюк К. В.* Фінансові ресурси держави. — К.: НІОС, 1998.
61. *Поддерогін А. М., Невмержицький Я. І.* Ефективність управління грошовими потоками підприємства // *Фінанси України*. — 2007. — № 11. — С. 119–127.
62. *Полозенко Д. В.* Про гроші, інфляцію та фінанси у трансформаційній економіці // *Фінанси України*. — 2008. — № 2. — С. 82–88.
63. *Сабанти Б. М.* Теория финансов: Учеб. пособие. — М.: Менеджер, 1998.
64. *Савелко Т.* Теоретичні аспекти ринку банківських послуг України // *Економіка України*. — 2007. — № 8. — С. 27–32.
65. *Сало І. В.* Фінансово-кредитна система України та перспективи її розвитку. — К.: Наук. думка, 1995.
66. *Сатір Ж.* — Настільки тяжко, наскільки довго? (Спроба прогнозування глибини і тривалості кризи) // *Економіка України*. — 2008. — № 10. — С. 73–93.
67. *Ставицький А. В., Хом'як В. Г.* Вплив монетарної політики на економічну безпеку України // *Фінанси України*. — 2007. — № 10. — С. 51–59.
68. *Сумароков В. М.* Государственные финансы в системе макроэкономического регулирования. — М.: Финансы и статистика, 1996.
69. *Суторміна В. М., Федосов В. М., Андрущенко В. А.* Держава, податки, бізнес. — К.: Либідь, 1992.
70. *Твердохлібова Д.* Методика оцінки фінансового складу банківської системи України // *Економіка України*. — 2008. — № 4. — С. 43–55.
71. *Теорія грошей.* — К.: Основи, 2006. — 428 с.
72. *Теория финансов: Учеб. пособие / Под ред. Н. Е. Заяц, М. К. Фисенко.* — Минск: Вышэйшая шк., 1997.
73. *Терещенко О. О., Валощанюк Н. В.* Трансфертне ціноутворення як інструмент контролінгу // *Фінанси України*. — 2007. — № 5. — С. 127–135.
74. *Финансово-кредитный словарь.* — М.: Финансы и статистика, 1994.
75. *Фінанси: курс для фінансистів: Навч. посібник / За ред. Оспіщева В. І.* — К.: Знання, 2008. — 567 с.
76. *Фінансові послуги // Всеукраїнський аналітичний журнал // Підсумки діяльності ринків небанківських фінансових послуг України.* — 2008 — № 3. — С. 20–35.

77. *Финансы*. Денежное обращение. Кредит: Учеб. пособие / Под ред. Л. А. Дробозиной. — М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997.

78. *Финансы*: Учеб. пособие / Под ред. Л. М. Ковалевой. — М.: Финансы и статистика, 1996.

79. *Чуб О. О.* Адаптація банківського законодавства України до права Європейського Союзу: стан, проблеми та перспективи // *Фінанси України*. — 2008. — № 4. — С. 57–67.

80. *Чуб О. О.* Банківська діяльність у контексті інтеграції та глобалізації // *Фінанси України*. — 2008. — № 1. — С. 138–146.

81. *Чухно А. А.* Природа сучасних грошей, кредиту та грошово-кредитної політики // *Фінанси України*. — 2007. — № 1. — С. 3–16.

82. *Шаповал А. В., Міщенко В. І.* Оцінка можливих наслідків вступу України до СОТ для банківського сектора // *Фінанси України*. — 2008. — № 4. — С. 45–56.

83. *Шелудько Н. М.* Кредитна експансія та стійкість банківського сектора в Україні. // *Фінанси України*. — 2007. — № 10. — С. 148–156.

ЗМІСТ

Передмова	3
Програма курсу «Гроші та кредит»	5
МОДУЛЬ 1. ГРОШІ ТА ГРОШОВИЙ ОБІГ	16
Тема 1. Сутність і функції грошей	16
1.1. Походження грошей	16
1.2. Форми грошей	19
1.3. Функції грошей	27
Практикум	34
Рекомендована література	39
Тема 2. Грошовий оборот та грошова маса	40
2.1. Характеристика і структура грошового обороту	40
2.2. Форми грошового обороту	45
2.3. Закон грошового обігу	50
2.4. Грошова маса та її показники	52
2.5. Грошово-кредитний мультиплікатор	56
Практикум	59
Рекомендована література	65
Тема 3. Грошовий ринок	66
3.1. Суть і структура грошового ринку	66
3.2. Характеристика облікового ринку та його особливості	77
3.3. Характеристика міжбанківського ринку. Операції на міжбанківському ринку	81
Практикум	83
Рекомендована література	89
Тема 4. Грошові системи	90
4.1. Поняття та елементи грошової системи	90
4.2. Еволюція грошових систем	93
4.3. Форми безготівкових розрахунків	98
4.4. Створення грошової системи України	105
Практикум	107
Рекомендована література	111

Тема 5. Інфляція та грошові реформи.....	112
5.1. Сутність і види інфляції	112
5.2. Наслідки інфляції та антиінфляційна політика.....	120
5.3. Грошові реформи та методи їх проведення.....	123
Практикум.....	127
Рекомендована література.....	132
Тема 6. Валютний ринок і валютні системи	133
6.1. Валютний ринок: суть та основи його функціонування.....	133
6.2. Валютна система та її елементи.....	139
6.3. Конвертованість валюти.....	143
6.4. Валютний курс та його види	145
Практикум.....	149
Рекомендована література.....	155
Тема 7. Кількісна теорія грошей і сучасний монетаризм	156
7.1. Металістична теорія грошей	156
7.2. Номіналістична теорія грошей	157
7.3. Кількісна теорія грошей.....	159
7.4. Теорії інфляції.....	162
Практикум.....	165
Рекомендована література.....	170
 МОДУЛЬ 2. КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ ТА	
ПОСЕРЕДНИКИ ГРОШОВОГО РИНКУ.....	
Тема 8. Кредит у ринковій економіці.....	171
8.1. Необхідність та сутність кредиту	171
8.2. Роль кредиту в умовах ринкової економіки	175
8.3. Функції кредиту	177
8.4. Форми та види кредиту.....	179
8.5. Поняття про кредитну систему	183
Практикум.....	188
Рекомендована література.....	193
Тема 9. Фінансові посередники грошового ринку.....	194
9.1. Фінансові посередники та їх місце в структурі фінансового ринку	194
9.2. Спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові установи.....	197
9.3. Міжбанківські об'єднання.....	205
Практикум.....	207
Рекомендована література.....	213

Тема 10. Центральні банки	214
10.1. Загальна характеристика центральних банків	214
10.2. Функції центральних банків.....	218
10.3. Національний банк України та його функції.....	220
10.4. Валютна політика та роль НБУ в її реалізації.....	222
Практикум.....	229
Рекомендована література.....	233
Тема 11. Комерційні банки та їх основні операції	234
11.1. Класифікація та характеристика комерційних банків.....	234
11.2. Розвиток комерційних банків в Україні	238
11.3. Операції комерційних банків.....	244
11.4. Доходи, видатки і ліквідність активів комерційних банків	257
Практикум.....	261
Рекомендована література.....	266
Тема 12. Міжнародні валютно-кредитні установи та форми їх співробітництва з Україною	267
12.1. Загальна характеристика міжнародних валютно-кредитних установ	267
12.2. Фінанси міжнародних установ.....	274
12.3. Міжнародні розрахунки та валютне регулювання.....	279
Практикум.....	287
Рекомендована література.....	293
Термінологічний словник	294
Орієнтовний перелік питань для контролю рівня засвоєння програми курсу дисципліни «ГРОШІ ТА КРЕДИТ»	305
Відповіді на тестові завдання	309
Література	311

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

КОВАЛЕНКО Дмитро Іванович

ГРОШІ ТА КРЕДИТ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Керівник видавничих проєктів — *Б. А. Сладкевич*
Дизайн обкладинки — *Б. В. Борисов*
Редактор — *Н. П. Маноїло*
Коректор — *С. С. Савченко*

Підписано до друку 06.04.2009. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Гарнітура PetersburgC.
Умовн. друк. арк. 18.
Наклад 1000 прим.

Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23
м. Київ, 04176
тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63
8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: WWW.CUL.COM.UA

Свідоцтво ДК № 2458 від 30.03.2006